

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
KLÂSİK ARKEOLOJİ BİLİM DALI**

**ANTİK ÇAĞDA KADINLARIN
DİNSEL RİTÜELLERİ
-Thesmophoria örnek incelemesi-
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Başak EMİR

**Danışmanlar
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN**

BURSA 2012

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Arkeoloji Bilim Dalı'nda 700847001 numaralı *Başak Emir*'in hazırladığı "Antik Çağ'da Kadınların Dinsel Ritüelleri -Thesmophoria Örnek İncelemesi" konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, .././2012 günü - saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin(başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Prof. Dr. Mustafa Şahin
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. İ. Hakan Mert
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Gürcan Polat
Ege Üniversitesi

.././2012

ÖZET

Ad-Soyad : Başak EMİR
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Arkeoloji
Bilim Dalı : Klasik Arkeoloji
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : V + 101
Mezuniyet Tarihi : /.... /2012
Tez Danışmanları : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

ANTİK ÇAĞ'DA KADINLARIN DİNSEL RİTÜELLERİ

-Thesmophoria Örnek İncelemesi-

Antik Çağ kadınları evlerine hapsedildikleri ve hiçbir yasal hakka sahip olmadıkları bir düzenin içerisinde yer almaktadırlar. Ancak yine bu düzenin oluşturduğu din yaşantısında sosyal statülerinin aksine oldukça ön planda bulunmaktadır. Hatta bazı tapımları sadece kadınlar gerçekleştirebilmektedir. Buna verilecek en güzel örnek Tanrıça Demeter adına gerçekleştirilen ritüellerdir.

Toprak ve bereket tanrıçası Demeter, adını "toprak ana" anlamına gelen Ge-meter'den alır. Kronos ile Rhea'nın kızı olup ikinci tanrı kuşağındandır ve kardeşi, baş tanrı Zeus ile beraberliğinden kızı Persephone doğar. Demeter, yapısal bağlamda neolitik çağın Doğa, Doğurganlık (Yaratıcılık) ve Bereket Tanrıçalarının bir uzantısıdır.

Demeter'in kızı Persephone-Kore ise Hades tarafından kaçırılıp, Hades'in sunduğu meyveyi yedikten sonra ölümler ülkesinin tanrıçası olmuştur. Persephone-Proserpina olarak da adlandırılan bu tanrıçanın asıl ismi Kore'dir ve Hades Persephone ismini O'nu yeraltına kaçırdıktan sonra vermiştir.

Kültü için özellikle Yunanistan'ın buğday üreten bölgelerinde yaygın olarak düzenlenen "gizem" dolu tapımlar Demeter ve kızı Persephone'nin mitolojik hikâyelerine öykünmektedir. Demeter'in Kore'den ayrı kaldığı ve kızının yeraltı dünyasında geçirdiği dönemlerin yansıması doğada kış olarak algılanırken, Persephone'nin tanrıçanın yanına dönmesiyle birlikte başlayan dönemle birlikte baharın gelişi ve toprakların bereketlenmesi olarak algılanmaktadır.

Demeter tapımı ile ilgili olarak öne çıkan ve antik çağda bereket için düzenlenen bir dinsel tören olan Thesmophoria şenlikleri de tanrıça Demeter ve kızı Persephone'nin mitolojik örgüsü içinde şekillenen ritüeller ile düzenlenmiştir. Bayramın genel özellikleri, kurban etme (domuz), oruç tutma ve arınma ritüelleri üzerinde temellendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Demeter, Kore, Persephone, Thesmophoria, Eleusis Gizemleri, Antik Çağda Kadın

ABSTRACT

Name - Surname : Başak EMİR
University : Uludağ Üniversitesi
Field : Archaeology
Branch : Classical Archaeology
Degree Awarded : Master
Pages : V + 101
Degree Date : /.... /2012
Supervisor : Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN

RELIGIOUS RITUALS OF WOMEN IN THE ANCIENT TIMES -Thesmophoria Case Study-

Ancient Age women were in a social order in which they do not have any legal rights nor a social statue. On the contrary, these women are also at the forefront in the religious activities. Even some cults were exclusively open for only women. The best example for this is the rituals which were done in the name of Demeter.

The name of Goddess of Earth and fertility –Demeter- originates from the “Gemeter” that means the Mother Earth. She is from the second generation of gods and goddesses and daughter of Kronos and Rhea. The offspring of her relationship with Zeus who is also her brother is called Kore or Persephone. In the structural context, Demeter is a derivation of Earth and fertility goddesses of Neolithic times.

The Daughter of Demeter Kore-Persephone was kidnapped by Hades and became the Goddess of underworld. The original name of the goddess was Kore which means the “daughter”, Hades gave the name “Persephone” after she became the goddess of the underworld.

The *mysteria*'s of the Demeter was aped to the myth of Demeter and her daughter Persephone. The time Demeter remains separated from Persephone was perceived as Winter while the time when she meets Persephone was perceived as spring.

Thesmophoria is one of the religious rituals which were organized for Demeter. Swine sacrificing, fast and purifications were the main rituals of Thesmophoria.

Key Words

Demeter, Kore, Persephone, Thesmophoria, Eleusis *Mysteria*, Woman in ancient time

ÖNSÖZ

Bölüm Başkanım, değerli hocam, danışmanım sayın Prof. Dr. Mustafa Şahin'e bana bu konuda çalışma fırsatını verdiği ve bu konuda beni desteklediği için öncelikle teşekkürlerimi sunarım.

Tezim için kaynakça yardımları ve değerli görüşlerini benden esirgemeyen hocalarım sayın Doç.Dr. İ. Hakan Mert'e, Doç. Dr. Gürcan Polat'a ve Dr. Mustafa Bulba'ya teşekkürlerimi sunarım.

Uludağ Üniversitesi'nin tüm değerli akademik kadrosuna bana arkeoloji ile ilgili verdikleri tüm bilgiler ve destekleri için teşekkür ederim.

Bu çalışmayı hazırlarken benden yardımlarını ve görüşlerini esirgemeyen, her türlü soruma sabırla cevap veren Zeynep Yeşim Gökçe (Boğaziçi Üniversitesi), Miray Özkan (ODTÜ), Utku Serkan Zengin'e (ODTÜ), Berkay Dinçer (Uludağ Üniversitesi), Z. Ezgi Kara (Uludağ Üniversitesi), Serkan Gündüz'e (Uludağ Üniversitesi) ve Ali Altın'a (Uludağ Üniversitesi); makale çevirimlerimde bana destek olan F. Elif Sorkun Akay (Boğaziçi Üniversitesi), Serdar Cengiz'e (İstanbul Üniversitesi) ve dilbilgisi kontrollerimde Nalan Sönmez'e yardımları için teşekkür ederim.

Beni her daim destekleyen, bana güvenen ve benden hiçbir zaman sevgilerini esirgemeyen aileme çok teşekkür ederim.

Tez çalışmam esnasında sabırla bitmek tükenmek bilmeyen sıkıntılarımdaya yanımda olan ve beni destekleyen ev arkadaşlarıma, iş arkadaşlarıma ve beni motive eden tüm dostlarıma teşekkürü borç bilirim.

Sizler olmasaydınız her şey çok daha zor olurdu.

İstanbul, 2012

Başak Emir

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
GİRİŞ.....	1
1. YUNAN TOPLUMU ve KADININ YERİ.....	4
1.1. Günlük Yaşamda Kadın.....	8
1.2. Dini Ritüellerde Kadın.....	15
1.2.1. Cenaze Ritüelleri	18
1.2.2. Evlilik Ritüelleri.....	20
1.2.3. Doğum Ritüelleri.....	21
1.2.4. Kadınların katıldığı diğer dini festivaller.....	22
2. DEMETER KÜLTÜ.....	28
2.1. Tanrıça Demeter	28
2.1.1. Demeter'in Genel Özellikleri.....	28
2.1.2. Ana Tanrıça ve Demeter	31
2.2. Kore/Persephone	37
2.3. Demeter ve Kore/Persephone Efsanesi	40
2.4. Triptolemos ve Tarımın İnsanlara Ulaşması	47
2.5. Eleusis Gizemleri	49
2.6. Demeter Kült Alanları	56
2.6.1. Eleusis	56
2.6.2. Knidos.....	58
2.6.3. Priene	60
2.6.4. Pergamon.....	61
3. THESMOPHORIA.....	64
3.1. Kathados & Anados.....	71
3.2. Nesteia.....	71
3.3. Kalligenea.....	71
3.4. Thesmophoria'nın kutlandığı yerler ve arkeolojik veriler.....	72
SONUÇ.....	74
ŞEKİLLER.....	79
KAYNAKÇA.....	96

GİRİŞ

Antik Yunan Medeniyeti, felsefe ve sanata katkıları nedeniyle batılı toplumlarca kendi medeniyetlerinin kaynağı olarak gösterilecek düzeyde farklı bir konum edinmiştir. Ancak, günümüz bakış açısı ile toplumsal olarak incelendiğinde, ataerkil bir toplum olarak görülmektedir ve kadınlar felsefe, politika ve sanata "konu" olmalarının dışında toplumsal hayata katılım sağlayamamışlardır.

Din, toplumların tarihinde oldukça büyük bir öneme sahiptir ve aslında toplumların tarihteki gidişatlarında öncelikli olarak belirleyici bir faktördür. Din olgusuna baktığımızda ise mitoloji kökenli Yunan dini, "gök tanrı-Zeus-baba tanrı" yüce tanrının hâkimiyetinde birçok tanrı ve tanrıçalardan oluşan bir yapıya sahiptir. Bireyler, bu tanrılara ve tanrıçalara tapım seçimlerinde özgürlerdir. Sosyal anlamda kadınlar bu kadar sınırlı çerçeveler içerisinde işlevsiz olarak tutulurken, dinsel olaylarda oldukça ön planda yer alabilmektedirler ve kadınların en büyük sorumluluklarını da bu dini görevler oluşturmaktadır.

Dişilik kavramına tarihsel süreç içerisinde bakıldığında çeşitli dinler ve öğretilerin de etkisiyle değiştiği ve farklı sıfatlara sahip olduğu görülmektedir. Bu tutum ise "kadınlık" olgusuna ve kadınların sosyal statüsüne yansımaktır. Örneğin dişiliğin kutsal görüldüğü toplumlarda kadının sosyal statüsü de o derece ön plandadır ve bu toplumlarda Ana Tanrıça kültü bulunmaktadır (Eliade 2003; Ergener 1988). Zaman içerisinde "kutsal dişî"den "kutsal eril"e geçişle birlikte kadın ve kadınlığın toplum içerisindeki durumu ikincil bir konuma düşmeye başlamıştır. Bu durum günümüzde hâkim olan monoteist dinlerin kadına yönelik bakış açısıyla da örtüşmektedir. Zira tüm monoteist dinlerde kutsal dişî her zaman ikinci plandadır, erkekten sonra yaratılmıştır ve kötülüklerin kadın yaratılışından geldiğine inanılmaktadır. Bu inancın izleği Yunan toplumunda Pandora efsanesi ile kendini göstermektedir.

Tanrıça kavramının Yunan dinindeki varlığı ve çeşitli tanrıçaların Gök Tanrı Zeus ile olan birliktelikleri bize birçok yaratılış mitosunda da yer alan ana tanrıça inancını ve onun gök tanrı ile olan birleşmesini "*hieros gamos*"u anımsatmaktadır. Ayrıca araştırmacılar, Yunan dinindeki tanrıçaların daha önceki toplumların inanç sistemlerine hâkim olan Ana Tanrıça kavramının türevleri olduğunu

düşünmektedirler (Eliade 2003; Tekin 2003). Bu toplumlarda kadınların sosyal anlamda ön planda oldukları düşünülmektedir. Yunan dininde devam eden tanrıçalar anlayışına rağmen kadınların sınırlı sosyal hakları, tarihsel süreçte gök tanrı-eril yaratan inançlarına geçerken kadınların toplum içerisindeki statüsünün de değişmesine örnek teşkil etmektedir ve Yunan toplumu bu süreçte ara bir geçişi temsil etmektedir. Çünkü Ana tanrıça özelliklerini gösteren toprak-ekin-başak tanrıçası Demeter tapımında yer alan gizemli ritüellerin en önemlilerinden biri olan Thesmophoria şenliklerinde, kadınlar birincil öneme sahiptirler ve bu gizem olgusunda erkeklere yer yoktur. Bu durum, bu geçiş aşamasının altını çizmekle beraber, devam eden ve edecek olan pek çok paganistik öğeleri de barındıran dinsel bir olgu olarak görülmektedir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan, çok tanrılı bir dinde yer alan ve "Kutsal Dişi" yani Ana Tanrıça kavramının bir nevi türevidir sayılabilecek Tanrıça Demeter kültü ve bu kült için kadınların erkeklere göre sosyal anlamda geri planda bulunduğu bir toplumun, sadece kadınları tarafından kutlanan Thesmophoria şenliği, eril gücün hâkim olarak görüldüğü bir toplumda dikkate değer bir ironi sergilemektedir. Bu durum Antik Yunan Dininin Kutsal Dişi'den Kutsal Eril'e geçişte bir aşama olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü toplumda geri planda olan kadın bu tapımda ön planda olmaya devam etmektedir. Bu sebeple Demeter kültü ve Thesmophoria'yı incelemeye geçmeden evvel öncelikle bu kültü yaşatan kadınların yaşadığı kültürün genel çerçevesini incelemek faydalı olacaktır.

Bu sebeple, bahsi geçen konuların araştırılmasının amacı, Antik Yunan'da yukarıda belirtilen sosyal düzen içerisinde, kadınların Demeter tapımındaki önemini, erkeklerin bu tapımda yer almamasının nedenlerini araştırmak, Antik Yunan'da kadınların, dini, daha özellikli olarak ise 'Demeter Kültü'nü bu derece içselleştirmelerinin sebeplerini ve bu olgudaki önemli rollerini ortaya çıkartabilmektir.

Bu amaç doğrultusunda öncelikle Antik Yunan toplumunun genel özellikleri ve dinsel algıları ortaya koyulmuştur. Daha sonra bu toplumdaki kadınların durumu incelenmiş ve kadınların sosyal statüsü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmaların sağladığı zeminle birlikte Demeter Kültü'ne odaklanılmıştır ve Demeter'in, Ana Tanrıça kavramı ile bağlantısı incelenmeye çalışılmıştır. Bunun için

dinler tarihi ve Ana Tanrıça kültü ile ilgili metinlerin incelemesi yapılmıştır. Bu Şekilde Demeter'in tapımı ile Ana Tanrıça tapımlarındaki benzerlikler de sunulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Eleusis Gizemleri olarak da adlandırılan Demeter tapımına yoğunlaşılmıştır. Bu gizemlerin en önemlilerinden biri sayılan Thesmophoria, antik metin analizleri ve literatür taraması ile birlikte bu buluntular ışığında incelenmiş ve kadınların bu tapımdaki önemi ve bu tapımın gizemi ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. YUNAN TOPLUMU ve KADININ YERİ

Antik Yunan medeniyeti, Batı medeniyetleri tarafından sanatsal, felsefi ve politik anlamlarda tarih boyunca başlangıç olarak kabul edilmiştir. Araştırmacılar günümüz Batı uygarlığının anlaşılabilmesi için öncelikle eski Yunan tarihinin ve uygarlığının bilinmesi gerektiğini savunurlar¹ (Bonnard 2004; Şenel 1970; Tekin 2003). Bunun en önemli sebebi ise batı düşünce sistemi içerisinde yer alan günümüz bakış açılarının kökeninin Antik Yunan toplumuna atfedilmesidir. Bunun örneklerini Rönesans döneminden başlayarak görebilmemiz mümkündür: klasisizm etkisi ile Antik Yunan estetiği ve felsefi öğeler yeniden gündeme gelmiş ve tarihsel süreçte önemli bir değişime sebep olmuştur. Bu olguları yaratan bir kültürün, hangi etkilerle şekillendiğinin anlaşılması için dini, sosyal, politik ve coğrafi unsurlarının incelenmesi gerekmektedir.

Antik Yunan medeniyeti olarak adlandırdığımız toplum, kendilerini *uygar* diğer toplumları ise *barbar* olarak gören bir toplumdur. Kıta Yunanistan'ın o dönemdeki adı kaynaklarda *Hellas* ya da *Hellad* olarak geçmektedir, ve bu halk kendilerine Hellenler demektirler (Bonnard 2004: 24; Tekin 2003). Uygur olarak büyük Hint-Avrupa dil ailesine dayandırılan Yunanca dilini konuşan halkları tanımlamışlardır ve Yunanca konuşmayan diğer toplumları *barbaros* ya da *barbaroi* (dili yabancı olan, anlaşılmayan) olarak adlandırmışlardır (Beye 1975: 17-30; Bonnard 2004: 24-26; Tekin 2003).

Ege Denizi'nin iki kıyısındaki halkları kapsayan Yunan toplumunun² genel tarihsel süreci için bazı düşünürler *terminus ante quem* olarak Myken uygarlığının ortaya çıkışı (İ.Ö. 2000'ler), *terminus post quem* olarak Arap'ların Constantinople'yi işgal tarihlerini (674-76) vermektedirler (Toynbee 1953: viii). Orta Tunç çağının başlangıç dönemine denk gelen İ.Ö. 2. binyılın başında Akhalar (*Akhaioi*) olarak adlandırılan ve Yunanca konuşan halkın kıta Yunanistan'a gelerek Minos-Girit kültürünün üçüncü saray döneminde, Mykenai ya da Myken uygarlığı adı verilen bir medeniyet kurmuşlardır (Tekin 2003; Thomson 1983). Bu uygarlık, kendilerine haraç ödedikleri, tarımı, hayvancılığı ve metal işlemeyi (demir haricinde)

¹ Alaeddin Şenel, Antik Yunan kültürü ile çağdaş Batı kültürü arasında ekonomik ve siyasal yapı benzerliğini ayrıca öne çıkartarak Batı toplumunun 21. yüzyıla kadar geçirdiği aşamaları, özellikle Atina toplumunun, yerleşme öncesi ve ilkel komünal düzenden başlayarak, feodal üretim düzenine ve üretim koşullarının hızlı bir olgunlaşma sürecine geçişle birlikte kapitalizmi ve daha sonra da emperyalist açılıma kadar uzanan dönemin hızlı bir çöküşle bir önceki üretim şekline geçmesiyle sonuçlanan süreçte İ.Ö. 7. ve İ.Ö. 2. yüzyıllar arasında geçirdiğini savunur. (Şenel 1970: 2)

² Ayrıca batı kıyısındaki halklara Hellen, doğu kıyısındaki halklara da Yunan denmektedir.

onlara öğreten Girit kültüründen³ oldukça etkilenmiştir. (Bonnard 2004: 26-27; Thomson 1983). Akha-Myken uygarlığının hâkimiyetine, Ege Göçleri olarak adlandırılan Yunanistan'ın kuzeyinden güneye inen Dorlar diye adlandırılan ve demiri işlemeyi bildikleri için kısa sürede üstünlük sağlayan halk tarafından İ.Ö. 12. yüz yıl civarında son verilmiştir. Bu süreç ile Karanlık Çağ olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Bu dönemde nüfus azalmış, yazı kaybolmuştur⁴. Karanlık dönemin ardından ise İ.Ö. 9-8 yüzyıllarda coğrafi koşullar sebebiyle küçük siyasal bölünmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem bazı tarihçiler tarafından "Kahramanlar Çağı"⁵ olarak adlandırılırken, bazı tarihçiler tarafından feodal yapısı yüzünden "Yunan Orta Çağı"⁶ olarak adlandırmaktadır (Şenel 1970: 25). Kantonal biçimli savunulması kolay *site* ya da *polis* adı verilen bu kent devletlerinin ortaya çıkması, Yunan uygarlığının, Minos ve Mykene uygarlıklarının yıkıntıları üzerinden aynı toprakta yükselecekleri ve kendi uygarlık seviyelerinde en üst düzeye ulaşacakları Klasik Dönemlerine doğru bir zemin oluşturmaktadır (Bonnard 2004: 28; Tekin 2003). Yunan kültürü, içinde bulunduğu toplumsal, coğrafi ve tarihsel koşulların avantajlarını kullanıp, kendisinden önce başlamış olan bir medeniyet sürecini de kendine zemin alarak, tarihsel süreçteki evrimini gerçekleştirmiş ve bu araştırmanın odağını oluşturan Klasik döneme ulaşmıştır (Bonnard 2004: 36-37).

Bir toplumun ahlak yapısının, o toplumun kabul ettiği din ile paralel doğrultuda olmasından dolayı, Antik Yunanlıların ahlak yapısını anlamak için bu yapının kaynağını oluşturan, bireyin topluma dâhil olabilmesinin en önemli yollarından biri olan dini yapının da anlaşılması oldukça önemlidir.⁷ (Cosmopoulos 2003: xii) Bu sebeple Antik Yunan'daki din kavramının genel yapısının incelenmesi gerekmektedir.

³ Önemle belirtilmesi gereken nokta şudur ki, Giritliler döneminde kadın, V. yüzyıl Yunan kadınına kıyasla oldukça özgür sayılmaktadır ve son araştırmalara göre o dönemde Ege kıyılarında yaşayan birçok halkın anaerkil toplumlar oldukları, çocukların annelerin isimlerini taşıdıkları ve akrabalığın kadının soyuna göre hesaplandığı ortaya çıkmıştır. (Bonnard 2004: 26).

⁴ Akhalar Linear B yazısını kullanmışlardır, Fenikeliler onlar ile yaptıkları ticari ilişkiler sonucu bu alfabeyi geliştirmiş ve onlardan aldıkları sessiz harfler ile Eski Yunan alfabesini oluşturmuşlardır. Bu geliştirilmiş harf sistemi İ.Ö. 8. yüzyılın başlarından itibaren Yunanlılar tarafından kullanılmaya başlamıştır. (Tekin 2003)

⁵ Bazı düşünürler tarafından Akha uygarlığının en parlak dönemi olarak kabul edilen İ.Ö. 14. Ve 13. yüzyıllar Kahramanlar Çağı olarak adlandırılır. (Tekin 2003: 33)

⁶ Bu adlandırma yine bazı tarihçiler tarafından "karanlık çağ" ı tanımlamak için de kullanılabilir. (Tekin 2003: 42)

⁷ Emile Durkheim'a göre din toplumların, soyların ve kavimlerin oluşturduğu bir olgudur. Bireylerin kendilerinden daha üstün bir gücün olduğuna inandıkları bu olguda "Tanının sesi" olarak adlandırılan hayali ses aslında toplumun, soyun ya da kavmin ortak bilincinin sesidir. (Murray 1955: dip not 1) bu durumda din ve ahlakın birbirleri arasındaki içiçe geçmiş grift yapısı oldukça doğal bir hal almaktadır.

Eski Yunan dini de yukarıda sayılmış olan diğer unsurlar gibi Giritliler olarak da adlandırılan Minos kültüründen oldukça etkilenmiştir. Girit dinini biçimlendiren başlıca unsurlar arasında Anadolu ve diğer eski Yakın Doğu kültürleri bulunmaktadır. Bu unsurların belki de en önemlisi Ana Tanrıça kültürüdür. Knossos'ta bulunan, iki elinde yılan tutan kadın figürünün (Resim 1) genel olarak Neolitik çağdan itibaren Ege Dünyasında tapındığı bilinen ve Tunç çağında *Rhea*-Toprak Ana olarak karşımıza çıkan Doğa tanrıçası ya da Ana Tanrıça kültürünü sembolize ettiği düşünülmektedir. Bu dinde ayrıca Doğa Tanrıçası kültürünün varyasyonları olarak kabul edilen ikinci derecede tanrı ve tanrıçalar da bulunmaktadır (Nilsson 1949; Tekin 2003; ayrıntılı bilgi için bkz.: Thomson 1983: 283-323).

Mitolojiye ve mitosa dayanmakta olan Yunan dini, sadece inanç sistemi olarak görülmemektedir, aksine bir yaşam tarzı ve tutum olarak içselleştirilmiştir. (Vernant 1996: 90). Evrenin tanrıları yarattığı düşüncesine inanan Antik Yunanlılar, doğadaki her hangi bir objeyi kutsallaştırmak yerine (güneş, ırmak ya da bir idol gibi), bu kutsallığı doğanın yaşamsal gerekliliğe sahip döngülerini insan biçimli tanrıların sağladığını düşünmüşlerdir (Fairbanks 1910: 30; Hamilton 2008: 11). Bu şekilde çok tanrılı bir din yapısını⁸ kabul etmiş ve tanrılarına tapınaklar kurarak, arınma ritleri⁹ ve kurban verme gibi birçok ritüelin oluşturduğu ibadet kavramı çerçevesinde bu tapınaklara başlılarda bulunarak ve onların onurlarına festivaller düzenleyerek ibadetlerini gerçekleştirmişlerdir. Gerçekleştirdikleri bu ritüellerin karşılığı olarak da ibadet ettikleri tanrıların kendilerine iyi davranacaklarını ummuşlardır (Fairbanks 1910: 93; Guthrie 1955 c2; Wilkinson 2009)¹⁰.

Antik Yunan medeniyetinde oldukça önemli bir etken olan din yapısı daha sonraki monoteist dinlerce pek çok şekilde yargılanmaktadır ve çoğu zaman tek tanrılı dinlere benzemediği için din olarak yorumlanmamaktadır¹¹. Antik Yunan

⁸ Tanrılar, atıfları ve fonksiyonlarına göre birbirlerinden ayrılırlar ancak her tanrı ve tanrıça her birinin özel bir yerinin ve diğerleri ile ilişkisinin olduğu tutarlı ve uyumlu bir sistemin parçasıdır (Lloyd-Jones 2001:457). Birçok tanrı olduğu bilirse de özellikle 12 tanrı (Olympianlar) yani 12 temel ilahlık bulunmaktadır ve bunlar da Zeus, Hera, Athena, Apollo, Artemis, Ares, Hermes, Aphrodite, Posidon, Hephaistos, Demeter ve Dionysos'tur.

⁹ Bu arınma ritleri başka hiçbir dinde Yunan dinindeki kadar önemli olmamıştır. Ölü yıkama, doğumdan sonra arınma, evlilikten önce ve mysterialara katılmadan evvel arınma gibi bireysel ritüellerin haricinde ayrıca herhangi bir hastalıktan ya da kötü ruhlardan korunmak için şehrin de arındırılma ritüelleri bulunmaktadır. (Fairbanks 1910: 99-110)

¹⁰ Bu noktada önemle belirtilmesi gereken bir durum vardır. Bireyler tanrıları ile yakınlık kurmak amacıyla değil tanrıların onlara zarar vermemeleri ve iyi davranmaları için bu ritüelleri gerçekleştirmektedirler. Çünkü Yunan dinine göre insan, sözcüğün dar anlamında, bir tanrı evladı değildir ve dolayısıyla duaların tanrılarla arasında belli bir yakınlık kurabileceğini umamaz. (Eliade 2003: 318).

¹¹ Antik Yunan dini bir anlamda monoteist bir yapıya da sahiptir. Tüm tanrılar Zeus'un hâkimiyetinde toplanmışlardır ve Zeus bu anlamda Tanrıların Tanrısı olarak görülebilmektedir. Zeus'un kuralları ahlaki olarak da birer ölçüt sayılmakta ve bu kurallara uyulmazsa cezasının çekileceğine inanılmaktadır (Lloyd-Jones 2001:459-460).

toplumunun, birçok yönüyle medeniyetin başlangıcı olarak kabul edildiği halde dininin aynı saygıyı görmemesinin sebeplerini Lloyd-Jones öncelikle çok tanrılı olması, bu tanrıların hepsinin iyi özellikler göstermemesi ve aralarındaki ayrımın iyilik derecelerine göre değil de güçlerine göre olması olarak açıklamaktadır (Lloyd-Jones 2001:456). Bunların yanısıra Yunan dinini, diğer monoteist algılardan ayıran en önemli özelliklerden birisi cennet kavramının bulunmaması olmuştur. Yunan toplumuna göre ölüm, güçten ve bellekten yoksun soluk gölgelerin doldurduğu "Hades'in yeraltı karanlıklarında, kısıtlı ve küçük düşürücü bir hayat sonrası varoluş" olarak algılanmaktadır (Eliade 2003: 317). Yine günümüz monoteist bakış açısıyla yaklaşıldığında empati kurulması zor olan bir diğer nokta ise eski Yunanlıların Hümanist dünya görüşünü de yansıttığı düşünülen ve daha çok bu yönüne vurgu yapılan 'insan biçimli-antropomorfik tanrılar olgusudur (Demiralp 2008; Tekin 2003). Didem Demiralp'ın açıklamasına göre "tanrıyla insanın başka hiçbir kültürde bu denli yan yana ve iç içe tasavvur edilmediği" bu olgu aslında insanoğlunun kendini sonsuz yaşama sahip tanrısıyla özdeşleştirme arzusundan kaynaklanmıştır, çünkü tanrısıyla arasındaki en önemli fark ölümlü oluşudur. Akhilleus'un ölümsüzlük nehri Styx'de yıkanarak ölümsüzlük kazanması gibi Demeter efsanesinde de Tanrıçanın Demophon'u ölümsüzlük kazansın diye ateşe tutması, ölümsüzlüğün sıradan bir insan için de mümkün kılınabileceğine dair bir gösterge olarak algılanmaktadır (Demiralp 2008).

Eski Yunan düşüncesine şekil veren etmenlerden bir diğeri ise halkının yaşama bağlılığı olmuştur ve hayatı yücelten bu dünya görüşünde yaşam olgusu tamamen dünyaya dönüktür (Demiralp 2008). Din tarihçisi ve filozof Mircea Eliade bilgeliği, insanın hayatının bir sonu olduğunun ve eğretiliğinin bilinciyle varılan bir erdem olarak gören Yunan dininin dünyaya dönüklüğünü, şimdiki zamanın sunabileceği her şeyden yararlanmak olarak açıklamaktadır: gençlik, sağlık, tinsel zevkler veya erdemlerini sergileme fırsatları. Dünyasal yaşama önem veren ve insanlık durumunun yeniden değer kazanmasına sebep olan bu olguda ona göre asıl altının çizilmesi gereken nokta, şimdiki zamana verilen dinsel değer olmaktadır ve yalnızca "var olma", zaman içinde yaşama olgusu ile dinsel bir boyut taşımaktadır. Yunanlıların keşfettiği yaşama sevinci dindışı türde bir eğlencenin yerine, var olmanın, hayatın kendiliğinden oluşuna ve dünyanın görkemine -gelip geçici bir biçimde de olsa- katılmanın mutluluğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, insan hayatının sonlu oluşunun ve -herhangi bir özelliği olmayan- bir varoluşun

sıradanlığının kutsallaştırılmasının dinler tarihinde de oldukça sık rastlanan bir görüngü olduğu savunulmaktadır (Eliade 2003: 319).

Yukarıda genel hatlarıyla değinildiği üzere, yaşadıkları topraklardan kazandığı kültürel mirasları kendi yorumlarını da katarak geliştirmeleri sonucunda tarihte önemli bir yer kazanan Antik Yunan toplumuna şekil veren en önemli etmenlerden biri olan din, monoteist bakış açılarıyla birçok farklı şekilde eleştirilmiştir. Tüm bunlara rağmen, Yunan toplumu ataerkil ve monoteist toplumlarla ortak bir paydada buluşabilmektedir: monoteist dinlerde de hâkim olan "kadınların kötülüğün kaynağı olarak görülmesi" ve "kadınların toplumsal statüleri açısından geri planda kalmaları". Bu durumun incelenmesi ve kadının antik Yunan medeniyetindeki yerinin algılanabilmesi için kadınların günlük yaşamlarının ve dinsel görevlerinin incelenmeleri gerekmektedir.

1.1. Günlük Yaşamda Kadın

Bu çalışma içerisinde özellikle Atina toplumuna ve İ.Ö. 5-4 yüzyıllara yoğunlaşmıştır. Bunun en önemli sebepleri öncelikle Demeter gizemlerinin gerçekleştiği Eleusis Tapınağı'nın Atina yakınlarında oluşu ve dolayısıyla bu tapımda Atinalı kadınların nüfus yoğunluğunun fazlalığıdır.

Atina, diğer Yunan kent-devletlerinde de olduğu gibi özel bir lehçenin konuşulduğu ve kendine özgü belli bir yönetim biçimin geliştirildiği bir kent-devletidir. Küçük bir şehir olmasına rağmen Attika'nın en büyük eyaleti olma özelliğini de taşıyan bu *polis*'te bireyler Yunanlı olarak değil Atinalı ya da Attikalı olarak tanımlanmaktadır. Atina halkı kölelerden, Atina vatandaşlarından ve yabancılardan oluşmaktadır.

Arazinin uygunsuz koşulları sebebiyle özellikle buğday yetiştirmede zorluk yaşayan Atina kentinin tahıl dış alımına dair bulgular bulunmaktadır (Deighton 2005: 12). Bu sebeple, kıtlık tüm halkın ortak kaygısı olmuştur ve kadınların ev yönetimindeki rolü oldukça önem kazanmıştır. Hatta ekonomiye katkıları o kadar büyüktür ki ekonomik sözcüğü Yunanca "ev" ya da "ev halkı" anlamına gelen *oikos*'tan türemiştir. (Deighton 2005: 42) Kadınların ev için gerekli üretimi yapmalarının yanı sıra kölelere dayalı ekonomik yapı, erkekleri bir nevi özgür kılarak onların kent yaşantısında aktif olabilmeleri için oldukça boş vakitleri olmasını da sağlamıştır. Atina toplumunda erkekler dışa dönük yaşam sürerken bu durum kadınları ev içinde "inzivada" bir yaşama itmıştır. (Deighton 2005: 42; Şenel 1970: 284)

Bazı araştırmacılar, Atina kadınının ev içinde, üretime yönelik hayatının sorumlusu olarak Atina'nın geçirmiş olduğu ekonomik değişimi görmekte-dirler. Sparta ve Dor polisleri dışında, Atina kadının itibarındaki bu düşünüş¹², üretim düzenleri ile bağdaştırılmakta ve Atina'da, ticaret ve sanayinin gelişmesiyle birlikte toplumun aristokratik özelliklerini kaybedip, kaçınılmaz olan burjuvalaşma hareketine bağlanmaktadır. (Şenel 1970: 282-284)

Hiç bir şekilde mal varlığı edinemeyen, kişilik hakları için yasaya başvuramayan ve politik yaşamda yer almayan kadının toplumdan uzak tutulmasının sebepleri erkeğin erkini belirleyen para, mal varlığı ve statüsünü korumasıyla ilişkili olduğu kadar, vatandaşlığın yasal aile kurumu içerisinde kalmasını sağlamaktan kaynaklandığı da düşünülmektedir. Atina vatandaşı denildiğinde "erkek"lerden bahsedilmektedir. Kadınların görevi ise bu vatandaşlığı nakletmektir. Perikles'in İ.Ö. 451'de yürürlüğe koyduğu yasa gereğince hem anne hem baba tarafından Atinalı olan kişiler özgür Atina vatandaşı olarak kabul edilmektedir ve "demokrasi"de hak sahibi olabilmektedir (Deighton 2005: 14; Mikalson 2005: 140; Şenel 1970: 290; Yolam 2002a). Vatandaşlığın yasal aile kurumu içerisinde kalmasından kasıt, evlilik dışı cinsel ilişkiyi engellemektir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Atina'da kadının aklını çelip onu doğru yoldan çıkartmak anlamına gelen "birini baştan çıkarmak" tecavüzden daha ağır bir suç olarak kabul edilmektedir (Deighton 2005: 41).

Kültürel miras bağlamında aynı coğrafya üzerinde yaşayan toplumlarda tarihsel bir inceleme yapıldığında, bu durumun, Yunan medeniyetini büyük ölçüde etkileyen Girit kültüründe görülmediği düşünülmektedir. Bunun sebebi Knossos sarayı duvarlarında bulunan ve Ana Tanrıça inancının verdiği nüfuzun etkisiyle Girit kadının içinde buldukları serbestliği gösteren fresk kalıntılarıdır. Bu fresklerde Minos şerefine yapılan bir eğlence ya da törende boğa üzerinde amuda kalkmış bir kız betimi bulunmaktadır (Resim 2). Bu veri kadınların, sosyal hayatta, dinsel törenlerde ve kamu gösterilerinde erkeklerle birlikte yer aldıklarının kanıtı olarak görülmektedir (Şenel 1970: 16-17).

¹² "Uygarlık öncesi düzende, komünal, ilkel düzende, büyük olasılıkla kadın erkeğe eşitti. Bu eşitlikçi devrin kalıntılarını Girit'te ana tanrıça kültüründe ve Girit arsitokrat kadınlarını fresklerde seyrettiğimiz, erkeklerle birlikte sosyal hayata katıldıkları serbest ve mutlu yaşantılarında görüyoruz. İçinde Akhaların göçebelik devirlerinin mitolojik izleri bulunan Homeros destanlarında, tanrılar dünyasında, ka dınlı erkekli Olympos tanrılar kurultayından, göçebe devirlerin eşitlikçi düzeninin izlerini, destanlardaki kahramanlar, asiller dünyasında, Kahramanlık çağında, kadının artık ikinci safa düşmüş olmakla beraber, gene de sonra ki devirlere bakarak yüksek bir itibara sahip olduğunun izleri görülmektedir." (Şenel 1970: 280-292)

Prof. Dr. Alaeddin Şenel'in aktardığı efsaneye göre Atina'da, bir zamanlar kadınların sosyal ve siyasal hayata katıldıkları, oy kullanma haklarının olduğu bir dönem olmuştur. Atina polisine bir koruyucu tanrı seçme günü geldiğinde, deniz Tanrısı Poseidon ile akıl ve kadın işleri Tanrıçası Athena'nın rekabeti üzerine, Atinalı kadınlar hep birlikte Athena'ya oy vermiştir. Buna çok öfkelenen Poseidon'un, Atina'yı sele boğmakla ve tufanla tehdit ettiği anlatılmaktadır. Poseidon'un şehre vereceği zararlardan korkan Atinalıların, tanrıyı yatıştırmak için kadınların oy hakkını ellerinden aldıkları aktarılmaktadır. (Şenel 1970: 281) Kadınların bir zamanlar itibar sahibi olduklarının ve zamanla sahip oldukları bu itibardaki düşüşün izleşini¹³ taşıyan bu efsaneye göre Atinalı kadınlar o günden sonra siyasal ve sosyal hayatta yer alamamıştır.

Atina'da yaygın olarak gerçekleştirilen eski bir âdete göre doğum olan bir evin kapısına eğer bebek erkekse zaferin sembolü olan zeytin dalı, eğer bebek kırsa yün asılmaktadır (Fairbanks 1910: 121; Şenel 1970: 284). Bu durum henüz doğum esnasında bile kadın ve erkeğin toplumdaki görevleri ve statüleri hakkında ipucu vermektedir. Erkek –eğer özgür bir Atina vatandaşı ise- hayatını aktif bir kent yaşantısında geçirecektir, ancak kız bebeği –eğer baba kız çocuğunun yaşamasına izin verirse- evin içerisinde yün eğirip, dokuma yaparak geçireceği bir hayat beklemektedir (Şenel 1970: 284-285).

Antik Yunan toplumunda, İ.Ö. 4. yüzyılın sonuna kadar bölgedeki nüfus baskısının da sebebiyle, babanın çocuk doğduktan sonra on gün içerisinde çocuğu vesayetine alıp almama, yaşamasına ya da ölmesine karar verme hakkı bulunmaktadır (Şenel 1970: 284). Eğer baba, çocuğu tanımaz ve kendi vesayetine almayı kabul etmezse, çocuk, biri alır ve besler umuduyla toprak bir kaba konularak kamu meydanına bırakılmaktadır ve babaların kız çocukları için kızına *drahoma* sağlaması gerektiğinden özellikle fakir ailelerde bu bırakılan çocuklar çoğunlukla kız çocukları olmaktadır. (Dickinson 1962: 330; Şenel 1970: 284-285).

Kadınların ev hayatı daha küçüklükten ev içerisinde geçmeye başlamaktadır. Kız çocukları erkeklerin aksine, evde *gynaekonitis* denilen evin kadınlara ayrılmış bölümünde eğitim almaktadırlar ve okuma yazmayı öğrenmenin aksine yün eğirmeyi, dokuma yapmayı, evdeki hizmetkârları idare etmeyi ve terbiyeli olmayı

¹³Prof. Dr. Alaeddin Şenel'e göre Atina kadınının düşüşü, polisin kuruluşu ve burjuvazinin belirışı ile başlar ve bu sebeple bu efsanenin bu düşüşün izlerini taşıdığını aktarır: "*Athena akıl tanrıçasıdır, aristokratların erdemini temsil eder. Athena'nın Atina tanrıçası olarak seçilişi, aristokrasinin egemen olduğu, kadının itibarlı olduğu Kahramanlık Çağını yansıtır. Sonra Athena'ya karşı rakip olarak deniz tanrısı Poseidon çıkar. Bu, deniz ticaretinin başlayışını, aristokrasiye karşı burjuvazinin çıkışını sembolize eder. Atina polisi için bir koruyucu tanrı seçimi ise, bu çatışmanın feodal düzenden ticaret düzenine geçiş sırasında, şehirleşme sırasında olduğunu gösterir.*" (Şenel 1970: 280-292)

öğrendikleri bu eğitimi annelerinden ya da eğer varlıklı bir aileden iseler *paidagogos*'tan (özel öğretmen) ya da dadılarından almaktadırlar (Deighton 2005: 43-45; Licht 1993; Şenel 1970: 285).

Yunanlıların "kadın" sözcüğü *gyne* karı-eş anlamında da kullanılmaktadır (Clark 1998: 13). Bu sebeple kadınların hayatlarının iyi bir eş ve anne olmak üzerine şekillendiği oldukça açıktır ve evlilik bir kız çocuğunun hayatındaki en önemli olgu olma niteliğini taşımaktadır (Mikalson 2005: 152; Yalom 2002a: 23-24). Erkeğin taşınabilir malı, ona muhtaç, soyunun devamının meşru aracı, çocuklarının bakıcısı, aşçısı ve ev hizmetkârı olarak algılanan kadınların, bir yük hayvanı gibi algılandığı evlilik ise büyük ölçüde bir mülkiyet düzenlemesi olarak görülmektedir; soyluluk ve servette eşitlik evlilikte belirleyici etmen olmaktadır (Deighton 2005: 43; Mikalson 2005: 152-153; Şenel 1970: 285; Yalom 2002a: 23-24).

Yunan kızları, 13-15 yaşlarına geldikleri zaman, kendilerinden en az 10-15 yaş büyük erkeklerle evlendirilmektedirler. Genel olarak, Atina'da kadın nüfusunun erkek nüfusundan az olmasına rağmen değerli görülmeyen kız çocuklarının babaları, onları evlendirebilmek için yüklü bir çeyiz yani *drahoma* vermek zorunda kalmışlardır. (Deighton 2005: 43; Mikalson 2005: 153; Şenel 1970: 285-286; Yalom 2002a: 23-24)

Evlilik sözü *eggue*, düğünden çok önce kızın babası ile damat arasında yapılmış bir sözlü anlaşmadan ibarettir ve bu nişanda kız söz hakkına sahip olmamakla beraber hatta orada bulunmamaktadır (Şenel 1970: 285; Yalom 2002a: 23-24). Bu nişan-söz törensel bir evlilik gerçekleşmese bile yasal ve mali yükümlülükleri olan bağlayıcı bir taahhüt olarak algılanmaktadır (Yalom 2002a: 23-24).

Yunanlı bir adam ve bir kadın için yaşamlarını tanımlayan bir olgu olan evlilik ile beraber, evleneceği adamla ilgili hiçbir söz hakkına sahip olmayan kızlar, çok genç yaşta evlenerek babasının evinden (*oikos*) ve himayesinden ayrılıp, muhtemelen evlenmeden evvel hiç görmediği damadın evine ve himayesine geçmektedirler (Mikalson 2005: 152-153; Şenel 1970: 285; Yalom 2002a: 23-24). Hem kadın hem erkek için çocukluktan yetişkinliğe dönüştüklerini gösteren bir törensel geçit olan evlilik, çocuk sahibi olmayı ve evin bakımını yürütmeyi sağlayan bir kurum olarak saygı görmektedir ve insanların bir duygu birlikteliği sağlamaları beklentiler arasında bulunmamaktadır. (Şenel 1970: 285; Yalom 2002a: 24)

Geleneklerin ve toplumun yasalarla desteklediği evlilik kurumunda boşanmalar da görülebilmektedir. Zira Atina toplumunda, bir kadın çocuk doğuruncaya kadar kocasının ailesine kesin bir biçimde dâhil olarak algılanmamaktadır ve bu sebeple o ana kadar gelinin babası aile mülkiyeti ile ilgili gerekçelerle evliliği sona erdirebilmektedir (Yalom 2002a: 23). Ayrıca, damat da çeyizi iade etmek koşuluyla herhangi bir gerekçe göstermeden eşini boşayabilmektedir. Ancak burada özellikle belirtilmesi gereken şudur ki bir kadının kocasından kendi isteğiyle ayrılma hakkı bulunmamaktadır.

Evlenerken babasının himayesinden kocasının himayesine geçen Atina kadını hukuken hiçbir zaman kocasına eşit görülmemektedir ve tam ehliyetli hukuk süjesi olarak algılanmamaktadır (Şenel 1970: 286). Bu sebeple, herhangi bir sebepten ötürü boşanma yaşandığında kadın tek başına yaşayamamakta ve babasının, erkek kardeşinin ya da eğer ergin yaşa ulaşmış bir oğlu var ise onun vesayeti ve himayesi altına girmektedir (Şenel 1970: 286; Yalom 2002a: 23). Ayrıca erkek, eşini, çeyiziyle birlikte geri vermek şartıyla istediği zaman istediği gerekçe ile boşayabilmekteyken, kadın için bu durum oldukça zorlu bir süreci gerektirmektedir. Çünkü özellikle çocuk doğurup erkeğin ailesine dahiliyeti kesinleştikten sonra kadın, kocasından ayrılabilmek için mahkemeye ya da *arkhona* (soylular arasından seçilen üst düzey devlet yöneticisi) başvurmak zorunda kalmaktadır ve kocasının evini terkedip babasının ya da tayin edilen başka bir *kyrios*'un (efendi) himayesine girebilmesi dokuz baş yargıçtan en az birinin iznini gerektirmektedir. (Şenel 1970: 286; Yalam 2002a: 23)

Diğer konularda olduğu gibi miras hususunda da kadınlar yasalar karşısında erkeklerle eş değerde olmamaktadır. Zira miras, erkek evlatlara aktarılmaktadır ve kız çocuklarının bu mirasta hiçbir hakkı bulunmamaktadır. Erkek evladın olmaması durumunda bile kız evlat mirastan tek başına yararlanamamaktadır ve miras en yakın erkek akrabaya geçmektedir. Kadının ya da kızın mirastan faydalanabilmesi için –evli bile olsa- kocasından –eğer ki yasalar buna izin verirse- ayrılıp, bu erkek akrabasıyla evlenmesi gerekmektedir. Ayrıca en yakın erkek akrabanın da –evli olsa bile eşinden boşanıp- bu miras için babası ölen kızla evlenmesi gerekmektedir. (Şenel 1970: 286)

Aile içerisinde eşlerin hakları başka yönlerden de eşit olmamaktadır. Kocalar, eşlerinin dışında cariyelerle, erkek ve kadın kölelerle, erkek ve kadın fahişelerle ya da erkek ve kadın âşıkları ile meşru bir şekilde ilişki kurabilirlerken, kadınların, kocaları dışında herhangi başka biri ile birliktelikleri şiddetli cezaları gerektirmektedir. Bu

durumda en hafif ceza, kocasının, kadını boşaması ve ailesinin evine gönderilmesi olarak görülmektedir. Ancak yasalar daha da fazlasını içermektedir ve kadının âşığı ile tekrar evlenmesi durumunda, evleneceği adamın vatandaşlıktan atılması kuralı bu yasalara örnek teşkil etmektedir (Şenel 1970: 286; Yalom 2002a: 23). Bu şekilde, bu duruma düşmüş bir kadının bir daha evlenememesi onun toplum içerisinde iffetsiz bir kadın olarak yargılanmasına sebebiyet teşkil etmektedir. Örneğin, kocasına sadakat göstermemiş bir kadın tapınakta görüldüğünde her hangi bir vatandaş onu dövüp üzerindeki giysileri yırtıp atabilmektedir. (Licht 1993: 62; Şenel 1970: 286)

Atina'da erkeklerin kent yaşantısında, Agora meydanında bulunmaları oldukça normal karşılanmakta ve erkeğin gününü evde geçirmesi utanç verici bir durum olarak algılanmakta iken, kadınların, bazı özel dinsel bayramlar dışında, yanında bir akrabası ya da hizmetçi köle kadınlar olmadan dışarı çıkmaları kesinlikle hoş karşılanmamaktadır. Kadınların erkeklerle olan ilişkilerini minimuma indirgeyebilmek için kamu işleri hakkında bilgi edinmeleri ve Yunan kültüründe önemli bir yeri olan komediaları görmeleri yasaklanmıştır, sadece dinsel anlamı olan tragedyalara gidebilmektedirler (Şenel 1970: 287). Ayrıca, kültürel açıdan birleştirici unsurlardan biri olarak önemli bir fonksiyona sahip olan Olympia oyunlarına Atina kadınları sadece izleyici olarak katılmaktadırlar (Tekin 2003: 140). Bu sebeple İ.Ö. 5. yüzyılda Atina'nın en önemli rakiplerinden biri olan ve kadınlarının da erkekler kadar önemli olduğu Sparta kadınlarının toplum içindeki özgür davranışları, hatta atletizm oyunlarında yer almaları, bir kadının tanımadığı erkeklerin önünde kendi hemcinsleri hakkında konuşma yapmasının, hatta onların adlarını anmasının bile uygunsuz bir davranış olarak kabul edildiği cinsiyet ayrımı gözetilen bir toplum olan Atina'da hoş karşılanmamaktadır (Deighton 2005: 10; Tekin 2003: 140).

Atina'da evli bir kadının klasik bir gününün çerçevesini evde çocuklarla ilgilenmek, hizmetçileri denetlemek, yün eğirip dokuma yapmak oluşturmaktadır. Fakir ailelerin kadınları bunların yanında ayrıca tarlada çalışmak ve evin bütçesine katkıda bulunmak zorundadırlar (Deighton 2005; Mikalson 2005; Şenel 1970). Evin bütçesine katkıda bulunabilmek için kadınların yapabileceği uğraşlar da sınırlı tutulmuştur. Yazıtlarda, özgür kişilerin veya azat edilmiş kadın kölelerin mezar taşlarında ya da azat edilme belgelerinde rastlanan meslekler şu şekilde sıralanmaktadır: Susam satıcısı, yün işçisi, harp çalgıcısı, at bakıcısı, *aulos*¹⁴

¹⁴Bir üfleli çalgıdır, alışılmış karşılığı flütür ancak klarnet ve obua gibi kamışlı sazlarla oldukça benzerdir. (Deighton 2005: 41)

çalgıcısı, parfümcü, bal satıcısı, tütsü satıcısı, ayakkabı satıcısı, pelerin satıcısı, merhem kaynaticısı, tuz satıcısı, çamaşırıcı ve manav. (Deighton 2005: 41)

Atina kadının gününü özetlemek gerekirse, günün evde yapılan ilk işi alışveriştir ancak kadın kendisi dışarı çıkamadığından dolayı bunun için kocasını ya da bir hizmetkârını yani kölesini görevlendirmektedir. Atinalı kadınların ev içerisindeki yaşamlarında öncelikleri eğer varsa çocukları olmuştur ve anne bebeğini kendisi beslemekle, yıkamakla ve yetiştirmekle sorumlu tutulmuştur. Sütannelik, Antik Yunan'da geçerli bir olgu değildir çünkü annelik, kadının başlıca sorumluluğu olduğu için bebeğine de kendisi bakmakla yükümlü kılınmıştır. Kadın evde hizmetkârların yönetimi ve kilerin denetimini yapmakta, çocukların bakımını üstlenmekte ve yün eğirip, dokuma yapmaktadır. Ayrıca aile bütçesini gözetmek, yeterince giysi bulunmasını sağlamak, hasta hizmetkârların bakımı ile ilgilenmek, hizmetçilere yün eğirmeyi ve ev işlerini göstermek de yine kadının günlük hayatının bir parçası olmaktadır (Deighton 2005: 54-57; Mikalson 2005: 140). Eğer eşi *ekklesia*'dan ya da Agora'dan dönerse ona hafif bir öğle yemeği hazırlamak ya da hazırlatmaktadır. Kadınlar sofrada yer almamaktadırlar¹⁵ ve sofraya kabul edilmiş olsalar bile uzanarak değil, erkek çocuklar gibi oturarak yemek yemekteydiler. (Deighton 2005: 79)

Kadınların hayatlarının en önemli görevlerinden biri olan yün eğirme ve dokuma faaliyetleri için evde bir oda bulunmaktadır ve kadınlar o kadar üretken olabilmektedirler ki evlerinde aile servetini arttırmaya yarayacak kadar çok üretim fazlası bulunabilmektedir (Resim 3). Sadece giysi için değil, mobilyalara örtü ve duvara asmak için de yapılan bu dokumaların tezgâhları hem ışık hem de kadınların arkadaşlarını misafir ettikleri salon olarak fonksiyon gösteren ve evin üst katında yer aldığı düşünülen *gynaikion*'da bulunmaktadır. Öreke ve kirmen yardımıyla yapılan yün eğirme işlemi ise tüm dokuma sürecinin en fazla vakit alan evresini oluşturmaktadır. Birden fazla kadının çalışabildiği dokuma işleminde üretilen dikdörtgen kumaşlar tüm Yunan giysilerinin de biçimini belirlemiştir. (Deighton 2005: 56)

Sosyal hayatın dışına itilmiş Atina kadının, bu sayede, tek yaşam alanı *gynaekonitis* yani kadınların evdeki bölümü olarak sınırlandırılmaktadır. Bu durum erkeklerin sosyal hayatlarına yanlarında bulunmalarını istedikleri bir diğer kadın

¹⁵İonya'da kadınlar ve erkekler birlikte yemek yemekteydiler. Azra Erhat bu duruma Karyalı kadınları örnek göstermektedir. Yunanlıların bu topraklara gelip Karya kadınları ile evlenerek yerleşmelerine bir tepki olarak bu kadınlar sofraya Yunanlı erkeklerle oturmayı reddetmişlerdir ve bir tepki olarak uzun süre bunu devam ettirmişlerdir. Azra Erhat, bu örnekten yola çıkarak Ege kıyılarında, İonya'da ve Karya'da kadın ve erkeğin bu dönemden önce birlikte yemek yediklerini savunur. (Sappho: 29)

grubu olan *-hetairae*-leri ya da oğlancılık¹⁶ da denilen *paederasty*¹⁷ sonuçlarını doğurmaktadır (Şenel 1970: 289; Yalom 2002a: 22). *Hatairae* hayat eşi, dost anlamına gelmektedir ve evlerine kapatılıp, eğitimsiz bırakılmış ve kültürel faaliyetlerden mahrum kalmış kadınların aksine, bu kadınlar sosyal hayata katılıp, kültür edinme olanağı bulan -genel- kadınları tanımlamak için kullanılmaktadır (Şenel 1970: 289). *Hetairae*'lerin de bir üst sınıfı bulunmaktadır ve bunlara da *Kortezan*¹⁸ adı verilmektedir. *Kortezan* diye adlandırılan kadınlar sosyal hayat ve politika ile ilgilenmekte, sanat, edebiyat ve felsefe hakkında bilgi sahibi olmaktadır (Şenel 1970: 289). Toplum kendi kadınlarının yasal ve sosyal tüm haklarını kısıtlayarak ortaya çıkan sonuçlarla bu şekilde ironik bir çözüm üretmiştir.

1.2. Dini Ritüellerde Kadın

*"Ne bir düğün ne bir şölen
Ne de bir oyun kıyıda
Yoktu ki bizim bulunmadığımız..."*¹⁹

Kadınların sosyal hayattan soyutlanmış ve dışlanmış bir hayat yaşamalarına rağmen, dini aktivitelerde kısmi olarak erkekle eşit olabildiği durumlar görülebilmektedir. Hatta bu araştırmanın odak noktasını oluşturan tarımsal verimliliğin artırılması için düzenlenen Demeter ve kızı Persephone tapımları arasında bulunan Thesmophoria'da kadınların hâkimiyeti egemendir ve bu şenliklerde erkekler bulunmamaktadır. Kadınların Thesmophoria'daki üstün durumları ileride irdelenecektir ancak kadınların ön planda olduğu başka ritüeller de bulunmaktadır. Yunan toplumunda kadınların yerinin incelenebilmesi için günlük hayattaki rollerinin yanı sıra Yunan dininin büyük bir bölümünü oluşturan bu ritüellerde de kadının yerinin belirtilmesi gerekmektedir.

¹⁶Oğlancılık, genç adamları güçlü birlikteliklerle tanıştırmak için tasarlanmış ve toplumsal kabul gören bir kurumdur, genellikle kırkın altında yetişkin bir erkekle, on ila on sekiz yaşlarındaki erkek aşığı arasındaki bir dizi adetle tanımlanmaktadır. Evliliğin yerine geçecek bir şey olarak görülmemektedir. (Yalom 2002a: 24)

¹⁷Paederasty, homoseksüellik, oğlan sevicilik demektir ve tüm antik Yunan'da yasal olarak görülen yaygın bir sevgi türüdür. Bunun nedenleri şu şekilde belirtilmektedir: 1)Kadınların kapatılmışlığı, 2) Yunan kültürünün baştan sona erkek kültürü olması. (Şenel 1970: 289)

¹⁸Prof.Dr. Alaeddin Şenel'in aktardıklarına göre Kadınlara yaradılışlarının sınırını aşmamalarını, erkekler arasında sözlerini ettirmemelerini öğütleyen Perikles'in Aspasia'sı da bir kortezandır ve siyasal konularda Perikles üzerinde çok etkili olmuştur. Perikles, karısını boşayıp onunla evlenmiştir. Kendisi serbestçe erkeklerle konuşup siyasal tartışmalara katıldığı gibi, kendi evinde de Atina'da asla hoş karşılanmayan eşlerin de kocaları ile birlikte katılabileceği Aristokrat sınıfı için toplantılar düzenlemeye çalışmıştır. Halkın bu durumdan hoşnutsuzluğu üzerine bir sebeple mahkemeye verilmiştir ve Perikles kişisel itibarını kullanarak Aspasia'yı kurtarabilmiştir. (Şenel 1970: 289)

¹⁹Sappho: sf: 98 5. Betik 93

Antik Yunan'da kadınlar din için oldukça büyük bir öneme sahiptir. Kadınlar, özellikle Artemis, Asklepios, Athena ve Demeter gibi bazı kültlerle ilgili ibadetlerini ev dışında da gerçekleştirebilme özgürlüğüne sahiptirler ve bu dini görevleri sayesinde evlerinin, köylerinin ve hatta şehirlerinin dışına çıkabilmektedirler. (Mikalson 2005: 142)

Kadınlar ve genç kızlar gerek ritüellerde gerekse tanrılara adaklara sunmada kutsal kabul edilmektedir ve özellikle, bakire kızlar Antik Yunan dininde önemli bir yere sahiptirler. Bakireler, kült ritüelleri sırasında çeşitli dini eşyaları taşıma görevlerinin dışında tanrılar için şarkı söylemek ve dans etmek gibi sorumlulukları da üstlenmektedirler (Dillon 2002: 1).

Kadınlar da erkekler gibi rahiplik yapmaktadırlar. Örneğin Atina'da kırka yakın sayıda rahiplik ünvanına sahip kadın bulunmaktadır ve ayrıca bir kadın da şehrin patronu ve koruyucusu olan Athena Polias Rahibesi olarak görev yapmaktadır (Mikalson 2005: 141). Fakat kadın rahipler ile erkek rahipler aynı statü ve değere sahip olmamışlardır. Bunun en önemli kanıtı, erkeklerin kadınlara göre çok daha yüksek ücretler almalarıdır. (Dillon 2002: 73)

Buradan da anlaşılacağı gibi, erkek rahipler kadın rahiplere göre çok daha itibarlıdır. Rahiplik, satın alınabilen bir makam olmuştur ve bu makamı satın alacak kişiler için de çeşitli koşullar bulunmaktadır: sağlık ve saflık açısından fiziksel bir kusurun bulunmaması gibi (Dillon 2002: 74). Örneğin, bedenini satan bir kimse bu mevkiyi elde edememektedir. Bunun haricinde, rahipliği satın alacak kadınların, bireysel kültlere göre değişken olmakla beraber genel olarak külte göre 8, 10, 12, 20 veya 40 yaşın üzerinde olmaları gerekmektedir. Kadın rahip olmak için şehir devletlerindeki yapıya göre ya aristokrat bir ailenin mensubu olunmalıdır ya da demokratik bir seçimi kazanmak gerekmektedir. Atina'da rahipliğin satılması durumu mevcut değilken Küçük Asya ve adalarda rahip olmak için tipik yol bu olmuştur. (Dillon 2002: 76)

Rahiplikle ilgili sınırlandırmalar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Delphi rahibesi bakire kızlar arasından seçilmektedir, fakat Delphi'deki Apollo Tapınağı rahibesinin evli olabildiği durumlar da olmuştur. Ancak tanrıya hizmet ettiği sırada kocası ile cinsel ilişkiye girmemesi için bu esnada kocasından ayrı yaşayacağı bir evi olması zorunluluğu bulunmaktadır. (Dillon 2002: 77). Ayrıca evli bir bayanın burada kadın rahip olması durumunda yukarıda belirtilen koşula ilaveten bakire elbisesi giymesi de gerekmektedir.

Antik Yunan dininde kltlerin gerçekleştirilmesi sırasında bekâret ve namus kavramları oldukça önem taşıtmaktadır. Ancak Yunanlıların bu iki kavram için de belirli bir süre tayin ettikleri düşünülmektedir. Çünkü bakire bir kız iken, kadın rahip olduktan sonra yetişkinliğe erdiğinde toplumsal düzen gereğince evlenenler bulunmaktadır. Herakles'in, Thespiiai'de, ölene kadar hizmet eden bakire bir kadın rahibi olduğu söylense de bu durum oldukça olağandışı bir örnektir. Buna karşın, Eleusis'deki Demeter kadın rahiplerinin ocuk sahibi olabildiği kabul edilmektedir. Sonuç olarak, Yunan dininde bekretin değeri kltler içerisinde farklılık göstermektedir. (Dillon 2002: 77)

Kadın rahipler için çeşitli beslenme kısıtlamaları da bulunmaktadır. Örneğin, Atina Polias'taki kadın rahipler, Attika'da üretilen peyniri yiyememektedir. Dişi koyunun kurban edildiği ayinlere de başkanlık edememektedirler (Dillon 2002: 78-79). Oysaki Yunan toplumunda kadın rahiplerin sosyal rollerinden biri de ayinlere başkanlık etmeleridir. Özellikle, kurban etme ayinlerine katılımları önem taşıtmaktadır. Ancak, bir kadın rahibin başkanlığı olmadan ayinler düzenleyen kadınlar da mevcuttur. Arkesine'deki Demeter kadın rahibi bu durumdan Őikyeti olmuştur. Özellikle, Piraeus'daki Thesmophoria sırasında kadınların kendi başlarına kurban etme ayinleri düzenledikleri söylenmektedir. (Dillon 2002: 79)

Kadın rahipleri sembolize eden bazı unsurlar da bulunmaktadır. Bunlardan en başta geleni, anahtardır. Antik Yunan'da kadın rahipler ellerinde tapınakların anahtarlarını tutarken tasvir edilmiştir. Attika'da kadınların mezar taşlarında anahtarların bulunması da bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bunlar ise genellikle 40 santimetre boylarında uzun bronz anahtarlardır. (Dillon 2002: 79-80)

Kadınların Şehir yaşantısında görülebildiği durumlar dini ritüellerdir. Şehir kültü ile ilgili toplumsal kutlamalara katılımlarının yanı sıra, yine Şehirle ilgili ancak sadece kadınların gerçekleştirdiği bazı ritüeller de bulunmaktadır. Ayrıca yine kadınların hayatında önemli bir yeri olan evlilik töreni de bir dizi ritüel ile gerçekleşmektedir. Bunların yanı sıra doğum ya da cenazelerde de ritüeller bulunmaktadır. Bu bölümde kadınların aktif olarak görev aldıkları cenaze, evlilik, doğum ritüellerinin yanısıra, maenadizm gibi dini festivallerde ön planda oldukları roller incelenecektir.

1.2.1. Cenaze Ritüelleri

Kadınlar, aile bireylerinin cenazelerindeki temel görevleri ile aile bireyelerine karşı sorumluluklarını tamamlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, kadınlar cenazelerde ağıtçı olarak da görevlendirilmektedirler. Cenaze törenlerindeki bu rolleri, onların bastırılmışlıklarından dolayı duydukları acının dışı vurumuna kanıt olarak gösterilebilmektedir (Stears 1998: 113).

Yunan adetlerine göre cenazeler üç bölümden oluşmaktadır: 1) ceset bedeni hazırlamak, 2) *prothesis* (sergileme) ceset bedenin ayaklı bir tabut altlığı üzerinde gün boyunca evin avlusunda sergilenmesi, 3) *ekphora* ceset bedenin törenle tabuta alınması ve mezara gömülmesi ya da kremasyon işlemi (Mikalson 2005: 145; Stears 1998: 113).

Ceset bedenin hazırlanma işlemi sadece 60 yaş üstü, ölü ile akrabalığı olan kadınlar tarafından yapılmaktadır. Bedenin cenaze için yıkanması, kutsal yağlarla yağlanması, giydirilmesi ve cesedin sergilenmesi için uygun bir hale getirilmesi işlemleri bu kadınlar tarafından gerçekleştirilen bir süreçtir (Mikalson 2005: 145).

Prothesis hazırlanan cesedin yine kadınlar tarafından kumaşlarla sarılarak kefenlenip serginlendiği süreci kapsayan ritüeller dizisidir. Ayakları evin kapısına doğru olacak şekilde bir taşıyıcıya yerleştirilen cesedin başının altına bir yastık koyulmaktadır (Stears 1998: 114). Bu eylem evin bir bölümünde gerçekleştirilir²⁰. Evin hangi bölümünde yapılacağı muhtemelen evin boyutlarına ve imkânlarına göre değişmektedir. Bir gün boyunca süren *prothesis*'te ailenin kadınları ya da kiralanmış profesyonel ağıtçılar ritüelleştirilmiş şekilde saçını başını yolarak ve ellerini göğüslerine, başlarına vurarak ağıtlar yakmakta ve mersiyeler söylemektedirler (Mikalson 2005: 145; Stears 1998: 115).

Cenaze betimleri bulunan bazı (Resim 4) tabletlerden anlaşıldığı üzere *prothesis*'de aile fertlerinin cesedin (merhum eğer erkeğe) başında belirli bir dizilimi bulunmaktadır: baş tarafında merhumun büyükannesi (*thethe*) ve toplamda üç kişi olmak üzere halaları/teyzeleri (en az birinin baba tarafından akraba olması gerekmektedir) bulunmaktadır. Merhumun başını tutan annenin (*meter*) yanında ölen kişinin kızkardeşi (*adelphe*) yer almaktadır (Stears 1998: 116).

Bu ritüellerin üçüncü gününü ise *ekphora* oluşturmaktadır. Cesedin törenle tabuta alınması ve mezara gömülmesi ya da kremasyon işlemi içeren bu süreçte

²⁰Solon'un cenaze yasalanna göre *prothesis* evin iç mekanında yapılmaktadır ancak ikonografik örnekler genelde dış mekanı işaret etmektedir. (Boardman 1955; Garland 1985'den aktaran Stears 1998: 115)

hem kadınlar hem erkekler bulunmaktadır. Ölünün en azından ikinci derece kuzeni olmak şartıyla 60 yaş üstü kadınların katılabildiği bu törenin, cesedin umumi sergilenmesi ve kadınların ortaya çıkışını bir derece sınırlandırabilmek amacıyla gün doğmadan önce sabahın erken saatlerinde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Mikalson 2005: 145). Erkekler töreni yönetmekle yükümlüdürler. Kadınlar ise ağıt yakarak (bu törende de profesyonel ağıtçılar bulunabilmektedir) erkekleri takip etmektedirler. Bu törende ağıtlara eşlik eden ve atmosfere uygun olarak hüzünlü bir ezgi çalan bir flütçü de bulunabilmektedir (Mikalson 2005: 146; Stears 1998: 116). Cenaze alayı, tabutun, tabut taşıyıcıları tarafından ya da bir araba ile erkeklerin önderliğinde taşınması, kadınların ve çocukların da onları takip etmeleri ile gerçekleşmektedir. Cesedin gömülmesi ya da kremasyon işinin gerçekleştirilmesi ise erkeklerin görevidir, ancak muhtemelen anne tarafından yönetilen kadınlar definden önceki tüm gerekli hazırlığı yapmaktadırlar. (Mikalson 2005: 146; Stears 1998: 116).

Ayrıca cenazeden sonra ağıt yakanlar ve cenazeye katılanlar için evde verilen yemek (*perideipnon*) kadınlar tarafından hazırlanmaktadır (Mikalson 2005: 146; Stears 1998: 116). Atina'da ölünün ardından tutulan yas bir ay boyunca sürmektedir. Örneğin ölünün ardından üçüncü gün ve dokuzuncu gün ritüelleri bulunmaktadır; *ta trita* ve *ta enata* olarak da adlandırılan bu ritüellerde mezara sunular (yemek, libasyon, ve diğer sunular) bırakılmaktadır (Stears 1998: 116). Evin reisi olan erkek, aile mezarlarından ve bu mezarlara yapılan yıllık sunulardan sorumludur ancak birçok vazo betiminde kadınların da aile bireylerinin mezarlarını ziyaret ettikleri ve bu mezarları donattıkları betimlenmiştir (Mikalson 2005: 147; Stears 1998: 124).

Cenazeye katılan kadın ve erkekler belirtilmiş bu süre boyunca "kirlenmiş" olarak (*miasma-ritually polluted*) algılanır ve tanrıların mabetlerine girememektedirler. Ev halkı, ancak *triakositia* adı verilen otuzuncu günden sonra arınabilmektedir (Mikalson 2005: 146; Stears 1998: 116-117).

Eski Yunan ve Latin eserleri uzmanı Dr. Karen Stears, kadınların cenazelerde bu kadar çok görev almalarını, cinsiyetleri gereğince *miasma*'ya açık olmalarına bağlamaktadır. Çünkü kadınlar doğum yaparak da *miasma*'ya maruz kalırlar ancak erkekler böyle bir durumları olmadığı için *miasma*'ya maruz kalmamayı seçebilmektedirler (Stears 1998: 117-120).

1.2.2. Evlilik Ritüelleri

Antik Yunan ailelerinin kızları 15 yaşlarına geldiklerinde evlendirilmekte ve gelin olarak damadın ailesine katılmaktadırlar. Evlilik töreninde, kocasının evine ritüeller eşliğinde kabul edilmektedirler. Kocasının ailesine kabul edildikten sonra onlarla birlikte yaşadığı evin dini ritüellerine, cenazelerine ve mezar kültlerine katılmaktadırlar. Bu sebeple Yunan ailelerinin kızları doğdukları evin geçici bir üyesi olarak kabul edilebilmektedirler çünkü hayatlarının çoğunu kocalarının ailelerinin yanında geçirmektedirler. Kızın babası ve damadın nişan töreninde çeyiz miktarının düzenlenmesi ile birlikte vardıkları sözleşme sonucunda, kız, kadın olma yolunda en önemli adımını atmış olmaktadır ve bundan sonra en önemli görevi yeni ailesine bir çocuk vermektir. Hayatlarının dönüm noktası olan evlilik ile kızların statüsü dişiliğin en önemli iki kategorileri olan *parthenos*'tan *gyne*'ye yani bakire den kadına-eşe dönüşmektedir, ayrıca *nymphē* adıyla evlenmiş ancak henüz çocuk sahibi olmamış kadınları tanımlayan üçüncü ek bir kategori bulunmaktadır (Clark 1998: 14). Eğer zaman içerisinde çocuk sahibi olamazsa, *nymphē* yeni ailesine de kabul edilmemektedir (Mikalson 2005: 148-151).

Yunanlı kızların hayatında yaşamlarını tanımlayan bir olgu olan evlilik sadece eşler arasındaki kutsal bağ sebebi ile değil ayrıca yapılması gereken bir dizi sunu sebebiyle de dini bir ritüel olarak algılanmaktadır. (Clark 1998: 13; Fairbanks 1910: 122-123). Nişan törenlerinde hiçbir söz hakkı ve sorumluluklarının bulunmamasına rağmen evlilik törenlerinde yapılan ritüellerde kadınların önemi büyüktür. Evlilik törenleri genellikle kışın yapılmakta ve iki ila üç gün sürebilmektedir. Törenlerin birinci gününde gelinin babası evliliği kutlamak ve onu kötülüklerden uzak tutup bereket sağlamaları için evlilik tanrıları Zeus Teleios ve Hera Teleia'ya adaklar adamaktadır.²¹ Gelin ise artık çocukluk dönemini bırakmasının bir simgesi olarak doğa ve av tanrıçası olmasının yanı sıra bekâret ve doğum tanrıçası da olan Artemis'e oyuncaklarını, çocukluk giysilerini hatta bazen saçından bir tutamı adak olarak sunmaktadır. Ayrıca Atina'da, Athena Parthenon'u kadınlar tarafından süslenir (Blundell 1998: 49) ve tapınakta da küçük bir kutlama gerçekleşir²², Boeotia'da da evlilik gizemlerinin yöneticisi²³ olarak da görülen Demeter'e de sunu

²¹ Evlilik için yapılan sunulara *proteleia* denmektedir ve evlenen kişiler de *teleioi* olarak adlandırılmaktadır. Bu sebeple evlilik Tanrıçası olarak Hera, Teleia sıfatı ile birlikte kullanılabilir. (Clark 1998: 17). Bu durumun Zeus Teleios için de geçerli olduğu oldukça açıktır.

²² Hiç evlenmemiş bir tanrıça olarak "karı-eş" kavramını reddeden Athena için yapılan evlilik sunuları bu sebeple paradoksal bir görünüme sahiptir. (Blundell 1998: 49)

²³ Athenaeus, 7, sf:309; Peterson, *Hausgottesdienst*, n.145 ve 160; Plutarch, *Conjug. Praec.* 138 B; Preller, *Demeter and Persephone*, 353, n. 58'den aktaran Fairbanks 1910: 124.

yapılabilmektedir. İkinci gün, gelinin evinde bir düğün ziyafeti verilmektedir ve bu süreçte gelin damada takdim edilmektedir. Sonrasında kalabalık bir insan topluluğunun söylediği düğün ilahileri (*hymen*) ile gelin ve damat, damadın en yakın arkadaşı tarafından bir at arabasına bindirilip yeni evine götürülmektedir (Resim 5). Gelin yeni evine vardığında ve yeni evliler gelin odasına alındığında davetliler düğün şarkıları ya da gelin odası şarkıları (*hymen oh hymenaios*) söylemektedirler (Fairbanks 1910: 123-124; Mikalson 2005: 151-152; Yalom 2002a: 22).

Evlilik gününde gelin kendi oikos'unun içinde kadınlar tarafından yıkanır, giydirilir ve süslenir.²⁴ Bu sıralamanın içerisinde yer alan yıkanma işlemi ise bir arınma ritüelidir ve "can verici" olarak tanımlanmaktadır. Evlilikten önce gerçekleşen bu -düğün yıkanması-nın arınma ve bereket için olduğu düşünülmektedir (Thomson 1983: 250). Bu arınma banyosu için kutsal olarak adlandırılan su *loutrophoros* olarak adlandırılan bir nevi vazonun içinde taşınmaktadır (Mikalson 2005: 151).

1.2.3. Doğum Ritüelleri

Kadınların hayatlarında tam olarak eş olarak algılanıp *gyne* olmaları daha önce de belirtildiği üzere doğum yapmaları sayesinde gerçekleşmektedir ve bu süreçte de ritüelistik davranışlar bulunmaktadır. Doğum ile özdeşleşen ve evlilik ve ölüm ritüelleri gibi ayrıntıları ile belgelenmemiş olan bu ritüeller bebeğin aileye ve tanrılarına sunumuna odaklıdır ve anne, miasma'ya maruz kalması gerekçesi ile ön planda bulunmamaktadır (Stears 1998: 119). Yapılan bu ritüellerin ikili bir amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğum esnasında kadının kirlendiği (*miasma*) düşüncesinden doğan "arınma" amacıdır, ikincisi ise yeni doğanın ilahi anlamda da onaylanması amacıdır (Fairbanks 1910: 121).

Yeni doğan eğer kıza evin kapısına bir yün yumağı, erkekse de zeytin dalı takılmaktadır (Fairbankas 1910: 121; Şenel 1970: 284). Bu durum abdestsiz olarak da algılanabilen, miasma'ya maruz kalmış kimselerin eve girişini önlemek için yapıldığı düşünülmektedir (Fairbanks 1910: 121). *Amphidromia* yeni doğanın aileye takdim edilmesi törenidir ve bazı araştırmacılara göre bu tören doğumdan sonraki beşinci ya da yedinci günde yapılmaktayken, kimi kaynaklara göre doğum yemeğinin gerçekleştirildiği onuncu günde (*dekate*) yapılmaktadır (Fairbanks 1910:

²⁴Sue Blundell, kadınların cenaze ritüellerinde ölüyü hazırlamaları ile evlilik ritüellerinde gelini hazırlamaları arasında bir bağlantı kurar. Ayrıntılı bilgi için bkz: Blundell 1998: 119-120

122). Yeni doğanların doğumdan sonraki ilk yedi günü oldukça riskli geçmekte ve pek çok ölüm olabilmektedir. Bu sebeple bu tören için ilk yedi günün geçmesinin beklenmesi yaygın bir görüştür (Fairbanks 1910:121-122; Golden 1990).

Anne üç gün boyunca, doğuma katılan kişiler ise beş gün boyunca kirli olarak algılanmaktadır (Stears 1998: 118). Bu sebeple öncelikli ritüel annenin arındırılmasıdır ve bu da kutsal sularla temizlenme anlamına gelmektedir. Bundan sonra genellikle akşamüzeri yapılan bir davet ile bebeğin aileye ve davetlilere takdimi yer almaktadır. Bu takdim evin kadınlarının, kucaklarında bebek ile birlikte ocağın etrafında koşmaları ile gerçekleşir ve bu şekilde tanrılara ve aileye sunulan bebeğin adı koyulmaktadır (Fairbanks 1910: 122). Katılımcılar bu davete hediye olarak yanlarında yiyeceklerle gelmektedirler ve bu yiyeceklerin en önemlisi ev hizmetkârlarının hazırladığı özel bir kektir (Fairbanks 1910: 122).

Davetlilerin de getirdikleri ile zenginleşen yemek şöleninden evvel bebeğin çocukluk ve ergenliğinden sorumlu tutulan tanrılara (Apollo ve Artemis²⁵ gibi) sunular yapılmaktadır. Gecenin geç saatlerine kadar sürebilen bu davette Yunan adetlerine göre oldukça alışılmışın dışında bir davranış olmasına karşın kadınlar da bulunmaktadır (Fairbanks 1910: 122).

1.2.4. Kadınların katıldığı diğer dini festivaller

Yunan kadınları ve kızları, yukarıda bahsedilen törensel durumlardaki fonksiyonlarının dışında şehir kültürleri için yapılan dini kutlamalar ve festivallerde de yer almaktadırlar. Bunlara Dionysos şenliklerindeki *maenad* rolleri, Athena tapımındaki *arrephoroi* ve Artemis tapımındaki *arkteia*'daki rolleri örnek olarak verilebilmektedir. Bu bölümde kısaca bu görevlere değinilmektedir.

Dionysos şenlikleri (Maenadizm):

Maenadizm, Dionysos onuruna düzenlenen coşku dolu kült şenliklerde²⁶ yer alan kadınlar grubunun sergiledikleri performanstır. Maenadlar topluluğu (*Maenadik thiasos*) rolü ise bu şenliklerde satyr rolü üstlenen erkeklere eşlik eden kadınların oluşturduğu gruptur (Seaford 1998: 128).

²⁵Kadınlar doğum esnasında da doğum sancılarını azaltmaları için Artemis'e dua etmektedirler. (Guettel Cole 1998: 34)

²⁶Dionysos gizemleri "Dionysiac" ya da "Bacchanalia" adı verilen şenliklerden ve bu şenliklerin Dionysos mitosuna dayalı içeriklerinden oluşmaktadır. Atina'da Dionysos adına dört bayram kutlanmaktadır ve bunlar aralık ayında gerçekleştirilen "Tarlalardaki Dionysos şenlikleri", kış ortasında kutlanan "Bakkha'lar şenliği-Lenai bayramları", şubat-mart aylarında kutlanan "Anthesterion şenlikleri" ve son olarak da mart-nisan aylarında yapılan "Büyük Dionysos Şenlikleri" idir. (Eliade 2003)

Dionysos gizemlerinde de kadınların²⁷ özel bir yeri ve görevleri vardır. Bu gizemli şenliklerde Tanrı Dionysos'un dostları yani diğer bir anlamla doğanın ruhları olarak algılanabilecek varlıklar da bulunmaktadır ve bunlar kadınlar tarafından canlandırılmaktadırlar. Tanrıdan esinlenip mistik bir delilik halinde çılgınlık atarak kırlarda dolaşan, pınarlardan su yerine bal ya da süt içen Bacchalar (Maniaslar), törenlerde kadınlar tarafından canlandırılmaktadır ve kadınlar çıplak bedenlerini ceylan postlarıyla örtüp (*nebris*), başlarına sarmaşıktan bir taç takmaktadırlar. Elleri ucunda bir çam kozalağı takılı sarmaşık ya da asma yapraklarıyla sarı bir değnek (*thyrsos*) alarak, iki kulplu büyük şarap kupalarıyla (*kantharos*) dolaşmakta ve çift borulu flütlerin ezgileriyle ya da teflerden yayılan seslerle dans etmektedirler (Dürüşken 2000: 93) (Resim 6).

Çoğu kez sadece inisiye olanların katılabildiği Dionysos adına yapılan bu törenlerde korolar, pandomim gösterileri gibi modern tiyatronun da kökenlendirildiği eylemler, şarap içimi ve cinsel eylemler bulunmaktadır. Bireyin cinsel yaşamının başlangıcı ile Dionysos kültüne girişin aynı anda gerçekleştiği düşünüldüğünde kadınların bu kültlere katılımı kaçınılmazdır (Eliade 2003: 439; Seaford 1998: 129).

Dionysos bayramlarının ana görüntüsüne *sparagmos* adı verilmektedir ve anlamı da canlı bir hayvanın parçalanması, etinin yenmesi ve kanının içilmesidir.²⁸ Bu eylemlerde Dionysos'un Titanlar tarafından parçalanmasına öykünülür ve tapınıcılar, gerçekten tanrının etini yediklerini, kanını içtiklerini düşünmeleriyle Tanrıyla bütünleşme hissiyatını yaşamaktadırlar. Eliade'ye göre geceleri, kentlerden uzakta, dağlarda ve ormanlarda gerçekleştirilen bu ritüellerde "kurbanın parçalanarak öldürülmesi (*sparagmos*) ve çiğ et yenmesi (*ömofagia*) yoluyla, tanrıyla ruh birliği gerçekleştirilmektedir; çünkü parçalanan ve çiğ çiğ yenen hayvanlar Dionysos'un epafanileri veya bedenlenmiş halleridir ve diğer bütün deneyimler -olağanüstü fiziksel güç, ateş ve silahlarla yaralanmama, "mucizeler" (yerden fıskıran su, şarap, süt), yılanlarla ve vahşi hayvan yavrularıyla "yakınlık"-

²⁷Dürüşken'den edindiğimiz bilgilere göre, Yunan Dininin örnek olduğu Roma Dinine, Gizem dinlerinin de yansımaları olmuştur ve Roma'daki Bacchuşçu ayinler ilk dönemlerde sadece kadınlar için düzenlenmektedir. Kadınlar sırasıyla rahiplerin görevlerini üstlenmektedir; ancak zamanla bu dinsel uygulamalar erkekleri de cezbetmiştir ve bu şekilde erkekler de bu dine katılmaya başlamışlardır. (Dürüşken 2000: 97)

²⁸Tanrı Dionysos ve onun varoluş mitosu hakkında farklı yaklaşımlar ve öyküler bulunmaktadır. Eliade'ye göre, "yok olma", "gizlenme" ve "denize atlayıp yok olma-gizlenme", "ölüm" kavramının mitolojik ifadeleridir (Eliade 2003: 439) ve Dionysos, kendisi ile ilgili yapılan bütün törenlerde, hem bereket hem de ölüm tanrısı olarak karşımıza çıkabilmektedir, örneğin "Herakleitos "Hades ile Dionysos'un tek ve aynı tanrı" olduğunu söylemiştir" (Eliade 2003: 441). Dionysos'un "deniz dibinden geri çağırıldığında ölümler diyarından yukarı çıkması" da isminin taşıdığı ve var oluş mitosunda da olduğu gibi yeniden doğumu hatırlatmaktadır. Zagreus-Dionysos (uzuvları koparılmış Dionysos) mitine göre ise Dionysos Titanlar tarafından öldürülüp parçalanarak yenmiştir. Bu mitler Dionysos gizemlerinde de etkisini göstermiştir. (Eliade 2003: 439)

yaşanan bu tanrısal coşku hali ve tanrıyla özdeşleşme sayesinde mümkün olabilmektedir. Dionysosçu esrime her şeyden önce insanlık halinin aşılması, tam kurtuluşun keşfi, insanlığın erişemediği bir kendiliğindenliğin ve özgürlüğün elde edilmesidir. Bu özgürlüklerin içinde, etik ve sosyal nitelikteki yasaklardan, kurallardan ve sözleşmelerden kurtulmak da mutlaka yer almaktadır ve bu durum da kadınların kitlesel katılımını açıklamaktadır (Eliade 2003: 444).

Athena Şenlikleri (Arrephoroi/Arrephoria):

Arrephoria gizlerin taşınması demektir ve *Arrephoroi* de bu gizleri taşıyan anlamına gelmektedir (Mikalson 2005: 149; Thomson 1983: 247). Bu giz ritüelinde Atina'nın genç kızları görevlendirilmektedir ve Athena Polias rahibesi olarak seçilen iki genç kız her yıl mayıs ayı içerisinde belirlenmiş olan bir gecede, bir kutu içinde gizli bir şey taşıyarak Akropolis'ten aşağı doğru inmekte ve tepenin dibindeki mağaraya girip kutuyu bırakmaktadırlar. *Arrephoroi*'lerin kutuya bakmaları kesinlikle yasaktır ve bu kızlar mağaraya taşıdıkları kutuyu bıraktıktan sonra, oraya daha önceden bırakılmış olan diğer bir kutuyu alıp geri dönmektedirler.

Mikalson'dan aktarıldığı üzere Pausanias bu ritüelin tamamını şu şekilde anlatmaktadır (Mikalson 2005: 149):

"Athena Polias tapınağının yakınlarında bir ev vardır ve arrephoroi olacak iki bakire genç kız burada ikamet ederler. Arrephoria festivali zamanı geldiği zaman, gece, Athena rahibesi onlara taşımaları için içinde ne olduğunu ne rahibenin bildiği ne de onu taşıyacak olan genç kızların bildiği bir kutu verir ve kızlar bu kutuyu başlarının üzerine yerleştirerek taşımaya başlarlar. Şehirde doğal bir yeraltı geçidi bulunmaktadır ve kızlar bu geçide doğru inerler. Geçidin içinde taşıdıklarını bırakıp orada bulunan diğer bir gizli kutuyu alırlar. Bu festivalin ardından kızlar serbesttirler ve yerlerine başka iki kız geçer."

Bu ritüelin Athena ile Erichthonios efsanesine²⁹ bir öykünme niteliği taşıdığı düşünülmektedir: Athena Tanrıça, yılan biçiminde dünyaya gelen Erichthonios'u bir kutuya koyup açmayın diye tembih ederek Kekrop'sun kızlarına verir ancak kızlar dayanamaz ve kutuyu açarlar. Kutuyu açınca çıldıran genç kızlar kendilerini

²⁹Hephaistos, Athena'ya tecavüz etmek ister fakat başarısız olur. Semeni yere dökülmüştür ve Erichthonius'un bu yüzden yeryüzünden doğduğu söylenir. Başka bir söylentiye göre semen Athena'nın bacağına gelir. Athena bir parça yün ile semeni silerek yere atar ve Erichthonius böylece bir parça yün ve yerden meydana gelir. Hephaistos'un Athena ile evlenmek istediği ve ilişki sırasında Athena'nın birden ortadan kaybolduğu, Hephaistos'un da semeni bu nedenle yere akıttığı da söylenir. Athena, Erichthonius'un bakımını üstlenir ve daha sonra onu bir kutuya koyar ve Kekrops'un üç kızına (Herse, Pandrosa ve Aglaura) emanet eder.

Akropolis'ten aşağı atarlar (Mikalson 2005: 149; Thomson 1983: 247). Gizemli ritüellerin çoğunda tanrı ya da tanrıçanın efsanelerine öykünme ve mimesis oldukça yaygın olduğu için bu ritüelin de Athena'nın bu efsanesine öykünüyor olması oldukça mantıklı bir hal almaktadır.

Atina'daki genç kızların *arrephoroi* olmalarının dışında başka görevleri de bulunmaktadır. Örneğin soylu ailelerin kızları her yıl çeşitli sebeplerle Athena'ya yapılan kek sunularında kekin yapımına yardımcı olmaktadır. Kek sunuları da aynı hayvan sunuları gibi önemlidir ve bu görev 10 yaşındaki *aletrides* olarak adlandırılan kız çocuklarının görevidir. Bölge kültlerinde önemli sorumluluklara sahip olabilen Yunan genç kızları ile ilgili bu bilgilerin örneği Aristophenes'in *Lysistrata*'sındaki Atinalı kadınların koro kısmından şu şekilde aktarılmaktadır (Mikalson 2005: 148-149)

*"Yedi yaşımdayken, arrephoros olarak hizmet verdim,
Onumda Athena Archegetis için aletris oldum.
Daha sonra safran rengi elbisemle Brauronia'da ayıydım.
Ve bir keresinde, güzel bir çocuk olarak ben,
kuru incir kolyeleri takan bir sepet taşıyıcısı oldum."*

(satır: 641-7)

Bu dizelerde bahsi geçen "sepet taşıyıcılığı" görevi ise yine Yunan kız çocuklarının artık evlenme yaşlarına yaklaştıklarında sahip olabildikleri bir görevdir ve bu sepetlerin içinde Panathenaia şenliklerinde sunu olarak gerekenler bulunmaktadır. Mikalson'a göre, Aristophenes'in sepet taşıyıcılarının boynundaki incirden kolyeler doğurganlığı simgelemektedir. Atinalı kızların bu görev için seçilmelerinde ailevi bağlantıların olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Helenistik dönemde kızlarının *arrephoroi* olarak görevlendirilmelerinden gurur duyan ailelerin, kızlarının heykellerini adak olarak Akropolis'te Athena'ya sunmaktadırlar.

Bunların dışında yine Panathenaia şenlikleri için kadınlar ve kızlar (*arrephoroiler*) Tanrıça Athena için yeni bir *peplos* hazırlamaktadırlar. Bu görevi gerçekleştirenlere de *ergastinai* adı verilmektedir (Blundell 1998: 47; Mikalson 2005: 148-149).

Artemis Şenlikleri (Brauronia):

Artemis orman, bataklık ve kır Tanrıçası olduğu için tapınakları da şehrin dışında ormanlık alanlarda bulunmaktadır ve Tanrıçanın bu alanları koruduğuna inanılmaktadır. Artemis için gerçekleştirilen kült törenler bu sebepten şehrin dışında

ormanlık alanlarda yapılmaktadır. Kadın ve şehir arasında bir bağlantı olduğunu savunan araştırmacılara göre kadının kırılabilirliği ile şehrin kırılabilirliği eş tutulmakta ve kadınların gerçekleştirdiği başarılı geçen törenler sayesinde Artemis'in şehrin sınırlarını koruyacağına inanılmaktadır (Guettel Cole 1998: 28). Bu törenler için seçilen kızların da Tanrıçanın kendisi gibi evlenmemiş ve bakire olması gerekmektedir. Ergenlik çağına ve evlilik dönemine yaklaşan kızlara, onları evlendikten sonraki hayatlarında büyük önem arz edecek olan tanrıça kültüne alıştırmak için bu tür görevler verildiği düşünülmektedir (Mikalson 2005: 150-151).

"Brauron'da ayı olmak" ise 10-14 arası yaştaki kızların safran renginde elbiseler giyerek Artemis'e sunu olarak gerçekleştirdikleri bir oyundur. Bu oyunun öykündüğü efsane ise Artemis'in yoldaşlarından Kallisto'nun hamile kaldığı için cezalandırılıp Artemis tarafından oklarıyla öldürülmesidir. Efsaneye göre Kallisto, Artemis'in yakın arkadaşlarından birisidir ve tıpkı Artemis gibi evlenmemeye ve bir erkekle birlikte olmamaya yemin etmiştir. Ancak Zeus, bir gün Kallisto ağaçların altında dinlenirken Artemis'in kılığına girerek yanına yaklaşır ve Kallisto ondan bu sebeple çekinmez. Zeus bu fırsatı değerlendirir. Bir gün arkadaşları ile birlikte gölde yıkanırken Artemis peri kızın hamile olduğunu fark eder ve Zeus sevdiği kızı Artemis'in öfkesinden korumak için Kallisto'yu bir ayıya çevirir ama bu bile onu Artemis'in öfkesinden korumaya yetmez. Artemis okları ile onu delik deşik eder. Kallisto ise öldükten sonra Zeus tarafında gökyüzüne alınır ve 'Büyük Ayı' takımyıldızını oluşturur.

Genç kızların Kallisto'yu canlandırdığı bu ritüelde bakire kızlar ayı rolüne girmektedirler ve bu ritüelleri *arkteia* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bazı düşünürlere göre kızlar bu eylemi, bekâretleri ile Artemis'in gönlünü almak için yapmaktadırlar (Guettel Cole 1998: 33; Mikalson 2005: 151). Bu şekilde Artemis'i mutlu ederek şehrin sınırlarının da korunacağına inanmaktadırlar. Bu sebeple, bu görev için şehrin önde gelen ailelerinin kızları seçilmektedir ve bu kızlar şehrin sınırlarında dans edip ayı rolünü oynamakta; kendi bedenleri ve saflıkları ile şehrin güvenliğini sağlamaktadırlar (Guettel Cole 1998: 40).

Bunların dışında, evlenme çağına gelmiş genç kızların Parthenia ya da Parthenios da denilen şehrin pınarlarında ve derelerinde gövdelerini çamurla sıvayarak bu sulara girmeleri kuttöreni de yine Artemis'e öykünen bir ritüeldir. Thomson'un aktardığı efsaneye göre Irmak Tanrısı Alpheios, Tanrıça Artemis'e aşık olur ancak Artemis hiçbir erkekle birlikte olmamaya yemin ettiği için ona hiçbir zaman karşılık vermez. Alpheios, Artemis gece vakti nympha'larla şenlik yaparken

onlara gizlice yaklaşmaya kalkar ancak bunu farkedenden Artemis ve periler yüzlerine çamur sürerler. Bu şekilde Alpheios onları birdiğinden ayırdedemez ve planı gerçekleşemez (Thomson 1983: 248-249). Bakirelikleri boyunca Artemis'e ibadet eden Yunan genç kızlarının bu davranışları ile Artemis'e bağlılıklarını ortaya koydukları oldukça açık bir şekilde görülebilmektedir.

2. DEMETER KÜLTÜ

Kült, esas olarak "din" anlamında kullanılsa da, din ve sosyoloji bilimlerinde, çevrelerindeki kültür veya toplumun genel veya anaarterin dışı gördüğü inanç, uygulama veya ibadetlere kendini adanmış bir birleşik insan topluluğuna verilen isimdir. Yunan kültürleri araştırmalarında, her bir tanrının kültürlerinin bölgelerüstü ve homojen bir fenomen olarak algılanması eğilimine rağmen aslında bu kültürlerin yerel düzeyde büyük farklılıklar gösterdiği; kültürel efsanelerin, tasvirlerin ve ritüellerin panhellenik özelliklerine ek olarak, coğrafi yerleşimlere özgü karakteristik nitelikler barındırdıkları ve belirli bir çevredeki kültürün de zaman içerisindeki dinamiği göz önünde bulundurulmalıdır (Thomas 1998: 277).

Çok tanrılı Yunan dininde *mysteria*'lar içeren Tanrıça Demeter tapımına Demeter Kültü denilmektedir. Wolfgang Radt'a göre tamamen kadınlardan oluşan Kült topluluğuyla bir kadın kültürü olan Demeter Kültü'nün İ.Ö. 7. yüzyılda muhtemelen Yunanistan'da tarikatları bulunmaktaydı. Anadolu'da bir toprak ve tanrı anası olarak Meter'in Kültü eskiden beri yerleşikti ve bu nedenle, Meter Theon (Tanrı Anası) ve Demeter (Toprak Anası) kültürlerinin daha çok erken çağlarda burada kendilerini kabul ettirdikleri düşünülmektedir (Radt 2002: 178). Bir çeşit anne - kız deneyiminin düzleminde oluşturulmuş olan Demeter ve kızı Kore/Persephone efsanesi üzerine şekillenen bu kültür bu sebepten erkeklere yönelik bir kültürten ziyade, erkeğin varlığının kaçınılmaz ancak aynı zamanda bütününde rahatsız edici bir etken olduğu anaerik toplum düzeninin özelliklerinin yansıtıldığı bir kültür (Kerényi 1967: xxxii).

Bu kültürün ve kültürün en önemli şenliklerinden biri olan Thesmophoria'nın anlaşılabilmesi için Tanrıça Demeter'in özelliklerinin ve kızı Persephone ile birlikte yer aldıkları efsanenin de anlaşılması gerekmektedir. Bu sebeple bu bölümde Tanrıça Demeter incelenmektedir.

2.1. Tanrıça Demeter

2.1.1. Demeter'in Genel Özellikleri

Homeros destanlarında "güzel saçlı kraliçe" ya da "güzel örgülü Demeter" diye anılan toprak ve bereket tanrıçası Demeter, adını "toprak ana" anlamına gelen Ge-meter'den alır (Sina 2004: 38). Kronos ile Rhea'nın kızı olup ikinci tanrı kuşağındandır ve kardeşi, baş tanrı Zeus ile beraberliğinden kızı Persephone doğar. Bütün bölgelerde ve tüm Yunan kentlerinde tapınılan tanrıçalar içinde halk

tarafından en çok tutulana ve en eskisi Demeter'dir. Demeter, yapısal bağlamda neolitik çağın Doğa, Doğurganlık (Yaratıcılık) ve Bereket Tanrıçalarının bir uzantısı olarak algılanmaktadır (Agizza 2001: 111; Atan 2007: 101, Fairbanks 1910: 156; Sina 2004: 38). Bir çiftçi tanrıçası olarak da görülen Demeter'in kültürünün erken dönemlerden beri yer altı ile ilişkili olduğu, tohum atma, ürün alma, tarlaların kış nadasına kutsayıcı bir etkiyle eşlik eden bitkilerin tanrıçası sıfatıyla ona tapınıldığı düşünülmektedir (Radt 2002: 178).

Tanrıçanın isminin geçtiği ilk örnek Linear B tabletlerinde *Da-ma-te* olarak yer almaktadır. Demeter (Attik Δημήτηρ *Dēmētēr*; Dorik Δαμῆτηρ *Dāmātēr*) isminin etimolojik kökenlerine bakıldığında Hint-Avrupa dil ailesinden geldiği düşünülmektedir (James 1959: 153). İsmi içinde geçen meter (*μήτηρ*) sözcüğü "ana" anlamını taşımaktadır ve bu sebeple ana tanrıça kavramına yakın tutulmaktadır. Ayrıca "meter-(mother)" kelimesinin ön eki olarak yer alan *De-* (Attik *De-* (*Δη*)) kelimesinin Dorik kökenli *Ge* (*γῆ*)'den geldiği düşünülmekte ve bu sebeple toprak ana anlamına geldiğine inanılmaktadır. Ancak bazı araştırmacılara göre *De-* kelimesi arpa anlamına gelen Girit sözcüğü *deai* (*δηαι*)'den ve İyonik *zeai* (*ζηαι*)'den gelmektedir ki bu durumda Demeter, Tahılların Anası olmaktadır (James 1959: 153).

Demeter, heykellerinde baygın bakışlı, sarı saçları omzuna dökülen, güzel bir kadın olarak gösterilmekte ve sağ elinde genellikle bir buğday başağı bazen de mısır, sol elinde de yanan bir meşale tutarak betimlenmektedir. Roma mitolojisinde ise ona Ceres denilmektedir. Demeter insana topraktan ürün almayı öğreten tanrıçadır ve bu yüzden insanlara çok yakındır. Ayrıca insanlara tarımı öğrettiği için uygarlığın insanlara ulaşmasını da sağlamıştır (Blundell 1998: 6-7). Demeter'in yeryüzündeki geniş egemenliği, yabancı doğanın yani "uygar" dünyanın dışında kalan büyük bakire Artemis'in egemenliğinin bittiği noktada başlamaktadır (Agizza 2001: 117). Tahıl tarımının güçlü olduğu Peloponez'de, Girit'te ve Anadolu'da güçlü Demeter kültürü bulunmaktadır (Fairbanks 1910: 156). Demeter'in sinirlendiği zaman bunu kıtlıkla belli ettiği inancı da yaygın bir durumdur. Ayrıca, Bereket Tanrıçası olarak da anılan Demeter, yine kadın unsurunun egemen olduğu Dionysos kültüründe olduğu gibi önceleri Olympos Pantheon'unda (Tanrılar Birliği) yer almamaktadır (Şenel 1970: 31).

Öncelikli olarak insansı ölçülerde çektiği annelik acısıyla, iyiliksever ve uygar kişiliğiyle insanlardan her zaman saygı gören Demeter'in gerçek kimliğinin ayrıksı görünümünün ifadeleri olarak çeşitli atıfları ve özellikleri bulunmaktadır: Demeter Chloe (Yeşil Demeter) filizlenen ekinlerin koruyucusu olarak Akropolis'in yamaçlarında tapım görmektedir. Demeter Erisybe, ekinlerin küflenmesini engeller, Demeter Olympia sel taşkınlarından korur, Demeter Himalis değirmenciler tarafından, Demeter Megalomasos ise fırıncılar tarafından tapım görmektedir (Fairbanks 1910: 156).

Demeter'in en önemli atribüleri buğday başakları ve meşaledir (Atan 2007: 101). Demeter'in elinde bulunan meşale kızını arayışını temsil etmektedir. Genellikle başı mantosuyla kapalı ya da saçları açık giyimli olgun bir kadın olarak betimlenmektedir. Başında polos, diadem ya da stephane bulunabilmektedir. Demeter'in atribüleri genelde kızı Kore'nin de atribüleridir. Ayrıca, bazı araştırmacılar tarafından bekâret ve annelik gibi iki zıt niteliği taşıdığı düşünülen Demeter'in ve kızı Persephone'nin aralarındaki bağ bir kimlik olarak algılanmakta ve "hem kız-kadın, hem bakire-anne olarak kendi içinde zıtlık taşıyan bir çift değerlilikte kendini ortaya koyan, evrensel ölçüde büyük tek bir kadın figürünün iki ayrı görünümü" olduğu savunulmaktadır (Agizza 2001: 111).

Annelik eğilimleri ile öne çıkan Demeter'in hiçbir zaman sürekli onunla anılan bir eşi olmamıştır. Demeter, kardeşi olan Zeus ile aralarındaki ilişkiden (bir evlilik kutsanması olmaksızın)³⁰ güzel ve horlanmış kızları Persephone doğmuştur. Ayrıca Demeter'in, Kadmos ile Harmonia'nın düğün töreninde Giritli avcı ölümlü Iason'la yaşadığı ilişkiden ev zenginliğinin ve köylü gönencinin Tanrısı olan Ploutos dünyaya gelmiştir. Bunların dışında, Demeter, kendisiyle birlikte olmak isteyen Poseidon'dan kaçmak için kendini kısarak görünümüne sokmuştur ancak aygır kılığına giren Poseidon, Demeter'e sahip olmuştur. Poseidon'la bu birlikteliklerinden ise Demeter'in Desponia denilen Nymphe bir kızı ve at-tanrı Areion doğmuştur. Poseidon'un bu saldırısına çok öfkelenen Demeter'e, bu öfkesinden ötürü -Athena ve Artemis gibi- korkunç Gorgo'nun taşıdığı lakap verilmiştir ve Demeter, Demeter Erinye ve Demeter Lousia olarak anılmaya başlamıştır. Yine efsaneye göre Demeter bu öfkeden ancak Ladon ırmağında yıkanıp annarak kurtulabilmiş ve eski yumuşak kimliğine geri dönebilmiştir (Agizza 2001: 116; Kerényi 1967: 31).

³⁰Kutsal evlilik bağı kurulmamış olsa da Zeus ve Demeter'in bu birlikteliği Hieros Gamos olarak görülebilmektedir, Zeus'un Tanrıçalarla birliktelikleri ile onların vasıflarına sahip olduğu ve bu şekilde anaerkil yapıdan ataerkil bir yapıya doğru geçişin simgelandiği birçok din tarihçisi tarafından savunulmaktadır.

Demeter tüm Yunan Tanrıçaları arasında en tutucusu olarak bilinmektedir. Demeter tapımının yeni bir doğrultuda geliştiği ve bu tapımın panhellenik bir gizemci dine dönüştüğü Eleüsis’de bile tarımsal niteliğini bütünüyle yitirmemiştir ve tapım gördüğü diğer yerlerde de karşı cinsle ilişkiye girmemeyi ve bir eşle birlikte anılmamayı sürdürmüştür (Thomson 1983: 289).

2.1.2. Ana Tanrıça ve Demeter

Tarih boyunca insanoğlu, doğası gereği kendinden yüce bir güce, bir yaratıcıya tapınma ihtiyacı duymuştur. Bu ihtiyacı oluşturan ana etmen ise “var oluş”un akıl ve mantık tarafından hiçbir zaman netliğe kavuşamamış olmasıdır. Çeşitli tarihsel dönemler boyunca var oluş kavramı ve nedenselliği sorgulanmış ve çeşitli inanç sistemleri oluşmuştur. İnsanlık için ilk karmaşıklık “doğa”³¹ ile başlamaktadır. Doğanın, yapıcılığı ve yıkıcılığı, bereketi ve kuraklığı, bunların bir düzeninin olması ve bunun anlaşılabilmesi doğayı her zaman insan karşısında yüce kılmış, insanı ona bağımlı ve güçsüz bırakmıştır. İnsanlık tarihinde, insan türünün medeniyete doğru ilerlemesindeki ilk adım ise doğayı evcilleştirmeleri olmuştur.

Doğa ve kadın arasındaki benzerlikler, insanların kadına bakış açısını tarihin her döneminde etkilemiştir ve doğanın bereketliliği ile kadının doğurgan ve besleyici olması, ayın 28 günde bir dünyanın etrafında dönüşünü tamamlaması ve bunun dünyada gel-git olaylarına yol açması ile kadının 28 günde bir regl olması ve on dördüncü günde yumurtlaması arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır (Gezgin ve diğ. 2004: 91). Kadınlar, adet görmeleri, hamilelikleri, doğum yapmaları ve emzirme gibi anlaşılması güç doğaları ve şaşırtıcı özellikleri ile kutsal olarak algılanmaya müsait bir yapıya sahiptirler ve bu sebeple ilkel toplumlarda tabu olarak görülmüşlerdir. Toprağın verimliliği ve kadının doğurganlığı benzer çarpıcı nitelikler olduğu için de tarıma dayalı toplumlarda anaerkil yapı hâkim olmuştur (James 1959: 229-230). Bu sebeplerden ötürü toprak kadın ile özdeşleştirilmiş ve Toprak (Doğa) Ana kavramı ortaya çıkmıştır.

Kadınlara özgü varoluş biçiminin oluşturduğu “gizem”, gerek tarih öncesinin gerekse tarihin birçok dininde önemli bir rol oynamıştır (Eliade 2003: 34). Toprak Ana diğer bir deyişle Ana Tanrıça kavramı birçok farklı kültürün mitolojisinde var olmuştur. Selma Sözer Kölemenöğlu, “Ana Tanrıça Gerçeği” adlı kitabında Anadolu

³¹Sosyal Eleştirmen Prof. Dr. Camille Paglia doğayı tanrı ile ilgili düşüncelerimizin kendisinden ya da kendisine karşı biçimlendiği bir zemin olarak tanımlar (Paglia 2004: 13).

ve Avrupa tanrılarının en önemlisi olan Ana Tanrıça'nın farklı kültürlerdeki karşılıklarını şu şekilde bize aktarır Kölemenöğlü 2001: 51):

Frigya'da: Kybele, Semele, Kubele, Kubebe
Lykia'da: Kybele, Kubele, Dinda, Leto, Lat
Hitit'te (Kültepe Kaynaklarında): Arianna, Hepat, Kubaba
Efes'te: Artemis
Orta Anadolu'da: Kybele, Hepa
Batı Anadolu'da: Hebe
Babil'lilerde: İştar (İausga)
Sümerler'de: Marianna, İnanna
Mısır'da: İsis
Suriye'de: Lat, Atargatis, Palestene, Asrerte, Diktinna
Girit'te: Rhea, Artemis, Ops, Ge, Mata, Urania; Urunome, İda, Maia
İtalya'da: Venüs, Vesta, Anna, Marianna
Arabistan ve Hicaz'da: Hubbel, Kible
Karadeniz'de ve Pontos'ta: Maa
Ermenistan'da ve Açilisena'da: Anaitis
Kudüs'te: Hepa Heve (Havva Ana)

Dinler tarihine baktığımızda Ana Tanrıça kavramının nasıl oluştuğu ve geliştiği ve toplumların yaşayış tarzlarındaki değişime paralellik gösterdiği oldukça açıktır. Muazzez İlmiye Çığ'ın "Bereket Kültü ve Mabet Fahişeliği" adlı kitabında verdiği bilgilere göre en eski toplumlarda uygarlık kadınlar tarafından başlatılmıştır: ip yapmak, yiyecekleri koymak için taştan ve kilden kap kacak yapmak, yiyecek ve ilaç olarak kullanılabilecek bitkileri kullanmak, ateşi bulmak, hayvanları evcilleştirmek gibi uygarlığın temelini oluşturan birçok eylemin kadınlar tarafından gerçekleştirildiğine inanılmaktadır (Çığ 2006: 76). Bunların haricinde kadınların çocuk doğurabilme özelliği de yine bu insanlar için oldukça karmaşık gelmekte ve kadınların "yaratıcı" olarak tanımlanmalarına neden olmaktadır. Böylece "yaratıcı" sıfatına sahip kadınlar ile ilk "Ana Tanrıça" kavramının ortaya çıktığına inanılmaktadır. Kadınların ise Ana Tanrıça'nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılmaktadır. İlmiye Çığ'ın, Nickie Robert'ten yaptığı alıntı doğrultusunda edindiğimiz bilgilere göre İ.Ö. 10 000 yıllarında ilk tarım topluluğunun başlaması sonucu insanlar arasında bir "din" düşüncesi gelişmiştir ve Ana Tanrıça için küçük tapınaklar inşa edilmiştir; düzenlenecek törenler için de rahibeler sınıfı oluşmuştur. Ayrıca Tanrıçanın gücüne ulaşmak için cinsel ayinlerin düzenlendiği de belirtilmiştir (Çığ 2006: 76).

Eliade'ye göre Ana Tanrıça olgusu tarımın keşfi ile paleolitik dönemde hayvan dünyasıyla kurulan dinsel nitelikteki ilişkinin yerini insan ve bitkiler ile toprak arasındaki mistik dayanışma olgusunun ortaya çıkması ile oluşmuştur. Bu şekilde kadın ve dişiliğin kutsallığı ilk sıraya geçmektedir. Ayrıca kadınlar bitkilerin evcilleştirilmesinde belirleyici bir rol oynadıkları için, toplumsal konumları yükselir ve anayer (matrilocation-kadının yaşadığı yer) gibi özgül kurumlar ortaya çıkar. Toprağın bereketi kadın doğurganlığıyla uyumludur ve dolayısıyla mahsulün bolluğundan kadınlar sorumlu olur, çünkü yaratımın "sırrını" onlar bilmektedirler. Burada dinsel bir sır söz konusudur çünkü bu sır hayatın kökenini, besini ve ölümü yönetmektedir. Daha ileri tarihlerde, saban keşfedildikten sonra, tarım çalışması cinsel birleşmeyle özdeşleşecektir ancak binlerce yıl boyunca Yeryüzü Ana partenogenez (Döllenmeden üreme) yoluyla tek başına doğurmaktadır. Bu "sırrın" anısı Olympos mitolojisinde varlığına devam etmiştir (Gaia'nın kendine eş olarak Uronos'u yaratması-doğurması, Hera'nın tek başına hamile kalıp Hephaistos'u doğurması gibi) ve yeryüzü insanların Topraktan doğuşu, toprak üzerinde doğurma, yeni doğmuş bebeğin toprak üzerine bırakılması vb gibi çok sayıda halk inancı ve mitte bu izler ayırt edilebilmektedir. Kadının ve ananın kutsallığı kuşkusuz paleolitik çağda da bilinmektedir ama tarımın keşfi onun gücünü hissedilir ölçüde arttırmıştır ve cinsel hayatın ve öncelikle de kadın cinselliğinin kutsallığı mucizevi yaratılış bilmececiyle iç içe geçmiştir. Bu sebeple Partenogenez, hieros gamos ve ritüel orji cinselliğin dinsel niteliğini farklı düzeylerde ifade etmektedirler (Eliade 2003:58).

Bu kavramın Yunan mitolojisindeki izleği mitolojinin en eski kaynaklarından birinin (Theogonia) yazarı olan Hesiodos'un Theogonia'sında ortaya çıkmaktadır. Yunan Yaratılış mitine göre önce Khaos vardır. Ve bu sonsuz boşluk Khaos'tan önce ilk tanrıça Gaia (toprak, yeryüzü ve toprak altı-Tartaros) ve Eros-sevgi var olur.³²

*"Khaos'tu hepsinden önce var olan,
Sonra geniş göğüslü Gaia, Ana Toprak,
Sürekli, sağlam tabanı bütün ölümsüzlerin,
Onlar ki tepelerinde otururlar karlı Olympos'un*

³²Bu konuya farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır, örneğin Philip Wilkinson'un "Kökenleri ve Anlamlarıyla Efsaneler ve Mitler" adlı kitabında bulunan yaratılış miti şu şekildedir: "Başlangıçta hiçbir şey yoktu, sadece Kaos denilen geniş, karanlık bir ıssızlık. Bu boşluktan yaratıcı güç ortaya çıktı. Eski Yunanlıların yaratılışa ait çeşitli rivayetlerinde bu güce farklı isimler verilir: bu, bazılarında yaratılış sürecini başlatmak üzere Orphion adındaki bir yılanla cinsel ilişkiye giren Eurynome adında bir tanrıça iken, diğerlerinde de Toprak Ana Gaia'dır." (Wilkinson 2009: 16)

*Ve yol yol toprağın dibindeki karanlık Tartaros'ta,
Ve sonra Eros, en güzeli ölümsüz tanrıların,
O Eros ki elini ayağını çözer canlıların,
Ve insanların da tanrıların da ellerinden alır
Yüreklərini, akıl ve istem güçlerini."*

(Thegonia, 115-123)

Hesiodos'a göre, Khaos'tan sonraki aşamada ortaya çıkan ilk şey somut olarak da tanımlanabilen Toprak Ana-Gaia'dır. Burada Gaia ölümsüzlerin bile sağlam tabanı olabilecek kadar güçlü bir kutsallığa sahip bir varlık olarak nitelendirilmiştir. Gaia, Yunan yaratılış mitolojisinde cinsiyeti belli olan ve bazı insansal sıfatlara sahip olan ilk yaratıktır ve yeryüzünü temsil etmektedir; evrenin oluşması için ihtiyaç duyulan "doğurucu"yu temsil etmektedir (Gezgin ve diğ. 2004: 39). Yeryüzünün dişileştirilmesi aynı zamanda kutsalın akla uygun hale getirilmesidir ve kutsal olanı insan biçimli dişil olarak tasarlamak, böylelikle bulanık kollektif korkudan büyük ölçüde kurtulmak demektir (Türcke 1995: 30).

Gaia (Toprak) daha sonra kendine eş olarak ilk önce Uronas'ü (Gök) yaratır ve onunla birleşerek³³ Okeanos, Themis, Thetys, İapetos, Rhea ve en küçükleri Kronos'un³⁴ da aralarında yer aldığı on iki Titan'ı doğurur. Diğər toplumlardaki yaratılış mitoslarına bakıldığı zaman hemen hepsinde benzerlik bulunmaktadır. Örneğin Sümer mitolojisinde Tanrıça Nammu'dan doğan An ve Ki (Gök ve Toprak), Babil mitolojisinde Anşar ve Kinşar (Gök ve Toprak) yaratılış mitoslarında yer almaktadırlar (Gezgin ve diğ. 2004: 39). Burada dikkat edilmesi gereken nokta göksel tanrıların eril, toprağı temsil eden tanrıçaların da hepsinin dişil olduğudur; yaratılışta sadece kendi yaratıcılığını kullanan dişil ilke, eril ilkeyi dölleyici olarak devreye sokmakta, ona yaratıcılığın sırlarını vermekte ve paylaşmaktadır. (Gezgin ve diğ. 2004: 39-40). İnsanların Dişiliğı en üst kutsallık mertebesinde görmelerinin sebepleri dişil yaratıcı gücün insanlara hayat vermesi ve aynı zamanda topraktan besin sağlanması olarak da açıklanmaktadır (Ergener 1988: 35; Stone 1990).

³³Yer tanrıçalarıyla Gök Tanrıların tarihler boyu sürececek kutsal evliliklerine (Hieros Gamos) ilk ömektir, daha sonra Zeus ile farklı yeryüzü tanrıçalarının birleşmeleri de bu evliliklere benzetilmiştir.

³⁴"Kronos'un "tarihi"ni hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Neredeyse hiçbir tapımı kalmamış, arkaik bir tanrı olduğuna kuşku yoktur. Tek önemli miti, tanrılar arası savaşın önemli bir bölümünü oluşturur. Bununla birlikte, ilk insan ırkıyla, "altın ırk"la ilişkin olarak da Kronos'un adı anılır. Bu bilgi önemlidir çünkü insanlar tanrılar arasındaki ilişkilerin başlangıcını ve ilk evresini ortaya koyar. Hesiodos'a göre "tanrıların ve ölümlülerin kökeni aynıdır", çünkü ilk tanrıları nasıl Gaia doğurmuşsa, insanlar da yerden doğmuştur (gegeis)" (Eliade 2003: 311).

Neolitik dönemde sanat imgesi olan ana tanrıça imgesi, tarım kültürünün gelişmesiyle birlikte yeniden biçimlenerek gittikçe soyutlaşan bir hal almıştır ve Neolitik Çağın sonları ve Tunç Çağının başlarından itibaren tarım kültürünün gelişimine bağlı olarak toplulukların daha organize toplum yapılarına yönelimine bağlı olarak anne imgesi otoriter, nesnel bir hal almaya başlamıştır. (Yılmaz 2010: 47) Arkeolojik buluntular Neolitik ve erken kalkolitik çağlarda da Ana Tanrıça kültünün bulunduğunu işaret etmektedir. Fransa'nın güneydoğusundan Sibiry'a da Baykal Gölü'ne ve Kuzey İtalya'dan Ren Nehri'ne kadar oldukça yaygın bir alanda bulunan son buzul çağına ait boyları 5 ila 25 santimetre arasında değişen ve taş kemik veya fildişinden oyulmuş kadın heykelciklerinin efsanevi Ana Tanrıça'yı temsil ettiği düşünülmektedir (Eliade 2003: 33). Venüs heykelcikleri de denilen bu heykelciklerin en ünlüsü Willendorf Venüsü (Resim 7) olarak adlandırılan kireçtaşına oyulmuş ve 25.000 yıl öncesine ait olduğu sanılan dişi figürinidir ve bu tip heykelciklerin bu kadar yaygın bulunması bazı bilginleri Paleolitik çağ boyunca "Ana Tanrıça" kültünün var olduğunu ileri sürmeye itmiştir (Winston 2010: 71-72).

Bunların yanı sıra Çatalhöyük'te bulunan kadın formlu yontular yaklaşık İ.Ö. 7000 yıllarına tarihlendirilmektedirler. Ayrıca, Burdur yakınlarındaki Hacılar'da İ.Ö. 5500 yıllarına tarihlenen benzer formda kadın yontuları bulunmuştur. Girit-Minos uygarlığı kalıntıları arasında, kısa boylu şişman kadın yontuları bulunmaktadır ve bu yontular İ.Ö. yaklaşık 3500'e tarihlendirilmektedirler (James 1959: 128). Nippur'da, Babil Ana Tanrıçası'yla bir tutulan İ.Ö. 2700 yılından kalma, kadın yontuları bulunmuştur. Ayrıca Japonya'da, cilalı taş çağından kaldığı düşünülen abartılmış üreme organları bulunan, kilden, küçük kadın yontuları ortaya çıkmıştır. Yakın tarihte ise Filipinler ve Güneydoğu Caroline Adaları yerlileri benzer yontuları tahtadan yapmaktadırlar, hatta Afrika'da, bazı kuttörenlerinde tahta kadın bebeklerin önemli işlevleri olduğu düşünülmektedir (Ergener 1988: 33-34). Bu durum Ana Tanrıça kavramının birbirinden bağımsız bir şekilde, toplumların gelişme süreçleri ile birlikte doğal olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Ayrıca kadın yontularının yoğun olarak görüldüğü bu toplumlar anaerkil yapıları ile dikkat çekmektedirler.

İ.Ö. 4000'lerde Anadolu ile ilişkilerde bulunmaya başlayan Girit Kültüründe Ana Tanrıça kavramının bu ilişkiler ile ortaya çıktığı ancak antropomorfik bir kimlikle yerin, yerin altının ve dağların Tanrıçası olarak ortaya çıkmasının bu ilişkilerin arttığı orta Minos dönemine tekabül ettiği savunulmaktadır (James 1959: 129). Bu şekilde yaklaşık İ.Ö. 1600'lere tarihlenen ünlü yılanlı Tanrıça ya da Rahibe figürleri ortaya

çıkıştır ve Yunan dinini oldukça etkilemiş olan Minos uygarlığında dinsel yaşamda kadınların üstünlüğüne işaret etmektedirler (Yalom 2002b: 15).

George Thomson, toprak ve bereket Tanrıçası Demeter'in atalarının Minos'lu olduğu düşüncesinin ipuçları için kimi Demeter tapımı anıtlarının incelenmesini önermektedir. Örneğin Louvre müzesindeki Demeter'i terracotta kabartmasında iki elinde başak tutan, kollarından yukarı yılanlar süzülen Demeter yerden göğe doğru yükselirken betimlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde yapıldığı düşünülen bu kabartmanın tipolojisi oldukça eskiye dayandırılmaktadır (Resim:8). Ayrıca Eleusis'de bulunan çok eski bazı küçük yontularda, Demeter'in başında Yunan *pappas*'larının başlıklarını andıran silindir biçiminde bir başlık bulunmaktadır ki bu da Minos'un yılanlı tanrıçasının ya da onun rahibesinin uzun başlıklı, etekliği farbalalı, göğüsleri açık korsajlı olarak gösterildiği bazı orta ve geç minos yontularını anımsatmaktadır (Resim 9-10) (Thomson 1983: 286-287). Bu başlık modeli ayrıca yine Ana Tanrıça olarak tapım gören Efes Artemisi'nin Efes müzesinde bulunan büyük yontunun başındaki üç katlı yüksek başlığı da anımsatmaktadır.

Bunların yanı sıra ayrıca öne uzatılmış ellerinde yılan bulunan ve başka yılanların da kollara omuzlara ve kafaya dolanmış olduğu bu minos tipi, saçlarında ve ellerinde yılanlar bulunan kadınlar biçimindeki Erinys'leri akla getirmektedir zira Demeter, Arkadia'da, Demeter Erinys adıyla tapım görmektedir. Ayrıca Poseidon'un saldınısından sonra öfkelenildiği için bu sıfatı aldığı önceki bölümlerde belirtilmiştir. Bu durumda Demeter ve *Erinys*'ler arasında bir bağlantı kurulabileceği ortaya çıkmaktadır (Thomson 1983: 287)³⁵.

Bir diğer taraftan, Demeter kültürünün Yunan medeniyetinden evvel bu topraklarda bulunduğunu kanıtlayan başka veriler de bulunmaktadır. Örneğin, Eleusis'deki Demeter Tapınağında gerçekleştirilen kazılar burada Miken dönemine kadar geri giden sürekli bir yerleşim olduğunu ortaya çıkartmıştır. Şenliklerde son ritüellerin gerçekleştiği *telesterion* (erginlenme odası) bölümünün Miken bir lordun *megaron*'unun kalıntıları üzerine inşa edildiği düşünülmektedir (Guthrie 1955: 282). Geçmişte kültür tapımlarının tek bir ailenin yöneticiliğinde gerçekleştirildiği düşünülürse mekânın kutsallığı ortaya çıkmaktadır.

³⁵ Thomson, Demeter'in Erinys'lerin kişileşmiş biçimi olduğunu savunmaktadır, Artemis ile Nympha'lar arasındaki ilişkiye benzer bir ilişkinin Demeter ve Erinys'ler arasında bulunduğunu düşünmektedir. (Thomson 1983: 287)

Yukarıda bahsi geçen örneklerin ışığında Demeter'in, Ana Tanrıça kavramı ile eşleştirilmesi oldukça doğal bir durumdur. Unutulmaması gereken nokta Ana Tanrıça kavramının, toplumların ataerkil yapıya dönmeleri ile birlikte yeni ataerkil koşullara uyum sağlayarak kendine farklı bir alternatif yaratmış olduğudur. Ana Tanrıça imgesi, Antik Döneme doğru tarımsal bereketin sembollerini üzerinde taşıyan fakat doğurganlığı artık ikinci planda kalan yüzü, bedeni ayrıntılı olarak tasvir edilen bir biçime dönüşmüştür. Bu biçimdeki tasvir anlayışı insan-tanrıdan, insanı betimleyen bir anlayışa doğru değişmiştir. Ana Tanrıça geleneği, sonunda eril bir tanrıyı yaratarak rolünü ona devretmiştir (Yılmaz 2010: 47). Paleolitik, Neolitik Devri ve Tunç Çağı uygarlıklarına esin kaynaklığı eden bu Ana Tanrıçalar, "Olymposlulaştırılarak", her biri kendilerine daha spesifik ve daha sınırlı anlamlar yüklenen, güçleri azalmış ilahlara dönüşmüşlerdir (Borgeaud 2004: xv-xix; James 1959: 128-153; Thomson 1983: 282; Yalom 2002b:17) ve Yunan Pantheonu'ndaki Ana Tanrıça türevi olan tanrıçaları oluşturmuşlardır. Ancak, Yunan Pantheonu'ndaki diğer tanrıçalara göre Demeter, Toprak ve Bereketin Tanrıçası da olması sebebiyle Ana Tanrıça'ya en yakın Tanrıça olma özelliğini göstermektedir.

2.2. Persephone/Kore

Demeter'in birlikte efsanelerini oluşturdukları kızı Persephone-Kore, Yunan mitolojisindeki diğer Tanrı ve Tanrıçalar arasında oldukça farklı bir konuma sahiptir. Demeter ve Kore, Yunan mitolojisinde anne-kız olarak yer alan tek Tanrıçalar grubudur ve bu özellikleri özellikle Persephone'nin tanımlanabilmesi açısından farklı yaklaşımlar doğurmuştur.

Tarımla ilgili atribüleri elinde veya başında başak demeti, haşhaş ve başak, çiçek ve meyve dolu sepettir. Yer altı ile ilgili atribüleri ise meşale, yılan ve içinden yılan çıkan sandıktır (*cista mystica*)³⁶. Persephone devamlı giyimlidir ve başı mantoyla örtülü, palosla taçlanmış, saçları açık ve uzun olarak betimlenmektedir.

Persephone'nin adı İ.Ö. 1400'lere tarihlenen ve Pylos'ta bulunan Linear B Miken tabletlerinde geçmektedir. John Chadwick'in *Preswa* olarak tanımladığı bu isim, Okeanos'un kızı Persa'yı da anımsatmakla birlikte Persephone adının ilk hali

³⁶ Gizli ritüeller için gerekli olanları içinde barındıran sepet. (Kerényi 1967: 32)

olarak da algılanabilmektedir (Chadwick 1963). İyonik lehçedeki Persephone (Περσεφόνη) isminin diğer biçimleri ise Homeros'un destanlarda kullandığı *Persephoneia* (Περσεφονεία) ile *Persephassa* (Περσεφάσσα), *Persephatta* (Περσεφάττα), *Perifona* (Πηριφόνα), *Phersephassa* (Φερσεφάσσα) ya da basitçe Korē (Κόρη, "kız, bakire") olarak sıralanmaktadır (Zunst 1971: 75). Bu isimler Yunanca kökenli olmamakla beraber Hint-Avrupa dil ailesinden geldiği de düşünülmemektedir (Zunst 1971: 75). Ancak proto-Hint-Avrupa dil ailesindeki "ölüm getiren" anlamındaki "φέρειν φόνον", *pherein phonon* sözcüklerinden gelmiş olabileceği yine yaklaşımlar arasındadır.

Demeter'in kızı olarak betimlerde genellikle Demeter'in yanında yer alan Persephone-Kore, Hades tarafından kaçırılıp, Hades'in sunduğu meyveyi yedikten sonra ölümler ülkesinin tanrıçası olmuştur. Persephone-Proserpina olarak da adlandırılan bu tanrıçanın ölümler ülkesine gitmeden evvelki adı Kore'dir ve Hades, Persephone ismini O'nu yeraltına kaçırdıktan sonra vermiştir.

Persephone, Eleusis'de Kore, yani "kız" adıyla, Andania'da ise "Lekesiz Kız" anlamına gelen Hagne adıyla bilinmektedir (Thomson 1983: 288). Söylencelerde adı geçen Knossos'lu prenses Ariadne'nin adı "bakire" demek olan *eriagne*'nin Girit Dorcasıdır ve Ariadne'nin Thesus tarafından Naksos Adası'na getirildikten sonra Dionysos tarafından kaçırılması ile Persephone'nin kaçırılması arasında bir bağlantı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca yine buna benzer bir örnek olarak adı Minos dilinde "tatlı bakire" anlamına gelen Britomartis'in kral Minos ile hikâyeleri verilebilmektedir: Kral Minos tarafından dokuz ay boyunca kovalandıktan sonra yakalanacağını anlayan Britomartis sonunda kendini denize atmıştır (Thomson 1983: 288).

Bu durumda, Persephone de annesi Demeter gibi Girit kökenli bir tanrıça olabilme ihtimalini yüksek oranda taşımaktadır. Yunan göçleri ile topraklara yerleşen yeni halk, bu topraklardaki Yunan öncesi Persephone'yi "kız" sıfatıyla kendi mitolojilerine yerleştirip Demeter'in kızı olarak kabul etmişlerdir (Zunst 1971: 76). Persephone, Hades'in yanında geçirdiği vakitlerde Ölümler Diyarının kraliçesi ve Hades'in eşi rolüne bürünmekte, annesi Demeter'in yanına yeryüzüne çıktığında ise Kore-bakire sıfatına geri dönmektedir (Zunst 1971: 77). Bu durumda ikili bir durum ortaya çıkmaktadır ve Persephone hem bereketi hem de ölümü sembolize edebilmektedir. Bu özellik annesi Demeter'in de Toprak Ana olarak kabul edildiğinde de ortaya çıkan ölüyü diriltten, topraktan tekrar can veren özelliğine benzemektedir.

Ayrıca, Persephone'nin bereket ile ilgili bu kadar önemli bir durumda bile ölümün nihai son olacağını da hatırlatan realistik bir çerçeve çizdiği düşünülmektedir (Zunst 1971: 78).

Persephone, Homeros'un onu tarif ettiği "ölüler diyarının kraliçesi" olarak varlığını sürdürmüştür ancak bazı değişikliklere de uğramıştır. Örneğin Orpheusçu geleneğe göre Persephone, Dionysos Zagreus'un annesidir ancak bu durum onun ölüm kraliçesi sıfatını değiştirmemektedir (Zunst 1971: 81; Kerényi 1967: 93). Diğer varsayımsal yaklaşımların yanı sıra özellikle belirtilen durum Demeter ile birlikte betimlenen ve anlatılan karakterin Kore olduğudur. Zira daha evvel de belirtildiği üzere Demeter, Kore ve Hades mitinde, Hades, yeraltı dünyasına gittiğinde Kore'ye Persephone ismini vermiştir. Hades ve Persephone'nin betimleri (Resim 11) oldukça nadir olsa da birkaç siyah figürlü vazo betiminde Hades'in yanında yer verilen Persephone elinde mısır koçanları tutarken betimlenmiştir ki bu durum Persephone'nin Demeter'in kızı olduğuna işaret etmektedir. Bu mitte de bir dönüşümün varlığı sezilmektedir.

Diğer bir bakış açısına göre ise tahıl ve toprak Tanrıçası Demeter ve kızı Kore'nin önemli belirteçlerinden biri olan mısır aynı zamanda Doğa Ana- Ana Tanrıça'nın da sembollerinden biridir. Demeter, isminin etimolojik incelemesinde de değilinildiği gibi tahılların anasıdır. Kore ise yine tahıllarla ve özellikle mısırla betimlenmesi sebebiyle de Demeter'in "genç versiyonu" olarak görülebilmektedir (James 1959: 231). Yani Persephone, Demeter tapımının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.

Thomson'un Roscher'den aktardığı üzere, Persephone ay ile ilişkilendirilmektedir. Bu durumda neredeyse bütün Yunan Tanrıçalarının ve Tanrılarının birçoğunda görülen ay ile ilişkili olma niteliğinin, ayın kadınların yaşamına egemen olduğuna, kadınların yaşamını çekip çevirdiğine inanılan dönemin bir kalıntısı olduğu unutulmamalıdır. Orpheusçu geleneğe ayın evreleri çeşitli biçimlerde yorumlanmaktadır: "Ay yerin üstündeyken Selene, içindiyken Artemis, altındayken Persephone'dir". Orpheusçu gelenek çok sonra ortaya çıkmıştır ancak düşünürler tarafından bu yorum eski bir geleneğin yeniden yaratılması olarak algılandığı için Persephone ile Ay arasındaki ilişkiyi öne çıkarmaktadır (Thomson 1983: 255).

Cornford'un Persephone'ye bakış açısı ise çok daha farklıdır. Cornford Persephone-Kore'yi buğday kız olarak tanımlamaktadır. Eskiden tahılların, tuhumluk buğdayların hasattan ekime kadar yani yılın üçte biri olan dört ay boyunca – Persephone'nin Hades'te kaldığı zamanla örtüşmektedir- yeraltı ambarlarında saklandığını belirten Cornford'a göre Persephone'nin kaçınılma miti bu tarımsal faaliyete öykünen bir mittir ve Persephone burada yeraltındaki mahzenlere gömülen tohumluk buğdayların kişileştirilmiş halidir (Thomson 1983: 256-257). Demeter'in adının Tahılların annesi olduğu da düşünüldüğünde, Kore'nin buğday tohumları olarak algılanması düşüncesi de mantıklı bir hal almaktadır.

Bu kadar farklı yaklaşımlar arasından Persephone'nin en öznel niteliği hakkında net bir sonuca ulaşılamamaktadır. Thomson'a göre bu yaklaşımlarda ifade edilenlerin tümü Persephone'yi oluşturmaktadır, o hem genç kız hem kraliçedir, ancak aynı zamanda yontmataş çağı mağaralarından Atina bayramlarına kadarki kızlığın tüm yaşantısını kendi üzerinde toplayan sıradan bir genç kızdır (Thomson 1983: 261). Persephone'nin daha iyi anlaşılabilmesi için mitosunun ayrıntılarıyla incelenmesi gerekmektedir.

2.3. Demeter ve Kore/Persephone Efsanesi

*"Tan dağıtır, sen bir araya getirirsin akşam yıldızı
Kuzuları, keçileri, her şeyi ayırırsın ama anayla kızı..."³⁷*

Demeter ve Persephone tapımında etkili mitolojik bir öykü olan Demeter-Kore/Persephone efsanesi özellikle gizemlerin temel yapısını oluşturmaktadır ve bu sebeple gizemleri incelerken efsanenin de ön planda tutulması gerekmektedir. Efsaneye göre Kore arkadaşları ile kırlarda çiçek toplarken bir nergis dikkatini çeker ve Kore bu çiçeğe yaklaştığı anda yer yarılar ve Hades, Kore'yi babası Zeus'un da izniyle yer altı dünyasına kaçıtır. Kızının yokluğunu farkedenden Demeter dokuz gün dokuz gece boyunca kızını arar ancak onu hiçbir yerde bulamaz, sorduğu hiçkimseden de cevap alamaz. En sonunda "her şeyi gören göz" Güneş Tanrısı Helios olayı Demeter'e anlatır. Tanrıçanın öfkesi ve kırgınlığı öç alma isteğine dönüşür ve Olympos'u terkeder. Yaşlı bir kadın kılığında yeryüzüne iner ve Eleusis'e varır. Eleusis'de kral Keleos'un kızları tarafından saraya götürülür. Burada Demophon'a bakıcılık yapan Demeter, Demophon'u ölümsüzleştirebilmek için geceleri onu kutsal yağlarla sıvayıp (kimi kaynaklarda bu ölümsüzleştirme işleminde

³⁷ Sappho: sf:111 – dokuzuncu betik-121

ambrosia'nın da bu kutsal yağlar gibi bebeğe sürüldüğü belirtilmektedir, bkz: Eliade 2003: 358; Mikalson 2005: 84) ateşe tutar. Ancak bir gece annesi Metaneira bu olayın farkına varır ve çığlık atar. Bunun üzerine Demeter, Tanrıça kimliğini açıklar. Eleusis'de kendisine bir tapınak yapılmasını ister ve sonra da bu tapınağa çekilip yas tutmaya devam eder. Bu sırada Demeter'in yasından ve Olympos'u terketmesinden dolayı yeryüzünde kuraklık meydana gelir. Zeus haberciler gönderip onun geri dönmesini ister ancak Demeter sadece kızının yeryüzüne dönmesi şartıyla geri döneceğini bildirir. Bunun üzerine Kore/Persephone'nin (artık Hades'in eşi olduğu için Persephone adını almıştır) yeryüzüne dönmesi için Hades'e haber gönderilir. Ancak Hades'in Persephone'ye yedirdiği nar tanesi yüzünden Persephone yer altı ülkesini tamamen terkedemez ve yılın üçte birini Hades'te yani yer altında geçirmek suretiyle yeryüzüne geri döner. Kızına kavuşan Demeter Olympos'a dönmeyi kabul eder ve topraklara tekrar bereket gelir. Ancak Olympos'a geri dönmeden evvel Kral Keleos'un oğlu Triptolemos'a yalnız kendinin bildiği gizemleri öğretir ve onu tarımı dünyaya yayması için görevlendirir (Agizza 2001: 115; Eliade 2003: 258-259; Mikalson 2005: 84)³⁸.

Kore/Persephone'nin kaçırılışının ve Demeter'in yasının anlatıldığı bu efsanenin geçtiği en eski kaynak Homeros'un övgülerinde bulunan (*Homeric Hymn to Demeter*) Demeter'e Övgü'dür. İ.Ö. 9. ya da 8. yüzyıllarda yaşadığı düşünülen Homeros, eski Yunan'ın en büyük destanları İlyada ve Odyssea'nın yaratıcısı olarak kabul edilmektedir. Homeros'un yaşantısına dair çok az bilgi bulunmaktadır ve bu sebeple hayatı ile ilgili bilgiler birer varsayımdan öteye gidememektedir. Ancak pek çok tarihçinin ortak olarak birleştiği nokta onun bir İon olduğudur. (İlyada 2006)

Homeros'un 495 satırdan oluşan Demeter'e övgüsünün yaklaşık olarak İ.Ö. 600'lerde ortaya çıktığı düşünülmektedir ve bu yapıt Eleusis'deki Demeter kültünün ve gizemlerin oluşumuna bir yorum katmıştır (Mikalson 2005: 83). Efsane şu şekilde özetlenmektedir (Homeros'tan aktaran: Dürüşken 2000: 107):

"Persephone, annesinin olmadığı bir sırada, Oceanus'un kızlarıyla birlikte, yumuşacık çimenler üzerinde oyunlar oynamakta ve buralarda yetişen hoş kokulu, birbirinden güzel çiçekleri toplamaktadır. Güller, menekşeler, nergisler ve sümbüller. Bunların arasında muhteşem görümlü bir nergis vardır ki, diğerlerinden apayrı bir ışık saçmakta ve hoş bir koku yaymaktadır. Toprak, Zeus'un isteğine uyarak, bu çiçeği genç kızı tuzağa düşürmek için kullanmaktadır. Aniden çiçek yüz baş verir ve çok güzel bir koku yayılır.

³⁸ Bazı kaynaklarda Triptolemos ile birlikte Diokles'e, Eumolpes'e ve Keleos'a da öğrettiği belirtilmektedir (Eliade 2003: 359).

Bütün yeryüzü ve gökyüzü hoş bir tebessümle dolar. Hayretler içinde kalan genç kız uzanıp çiçeği iki eliyle koparmaya kalkar. Toprak yarılar ve içinden altın arabası ve onu çeken ölümsüz atlarıyla Hades çıkar ve kızı, bütün karşı çıkışına ve ağlamalarına karşın, alıp kaçar. Kız olanca gücüyle çığlık atar ve babası Zeus'tan yardım diler (1-21). Ama ne yazık ki, Hekate ve Helios dışında, hiçbir tanrı ya da hiçbir ölümlü sesini işitmez. Demeter uzaklarda kızının çığlığını duyumsar ve yüreğini büyük bir acı kaplar. Sarı buklelerini örten örtüsünü çıkarıp karalar bağlar, bir kuş gibi uçarcasına karaları ve denizleri geçerek kızını arar. Ama ne bir insan, ne de bir tanrı ona gerçeği açıklar. Eline meşaleler alarak dokuz gün dokuz gece yeryüzünde kızını arar. Yemeden içmeden kesilir, hiç yıkanmaz (22-50). Onuncu günün şafağında, Hekate ile karşılaşır. Hekate kızın çığlığını mağarasında duymuştur. Demeter'e, bir ses işittiğini ama hiçbir şey görmediğini söyler. Tanrıça ona hiç karşılık vermez. Elindeki meşaleleriyle birlikte onunla birlikte sessizce yürür. Helios'a gelirler. Görkemli arabasında oturup insanları ve tanrıları seyreden Helios'a tanrıça, 'tanrıça olsam da bana acı' der. 'Kızımın acı çığlığının çıplak arazilerde yankılandığını duydum, ama bir şey görmedim. Sen, ışığınla göğün tepesinden karayı ve denizi gözlersin. Söyle bana, ben yokken kızımı hangi tanrı ya da insan kaçırdı?', Helios, tanrıçaya yanıt olarak, kızının kaçırılmasından son derece üzüntü duyduğunu ve bu kaçırma işine Zeus'un kendisinden başka hiç kimsenin cesaret edemeyeceğini söyler ve onun izniyle genç kızı Hades'in kaçırdığını anlatır. Ama Hades, Zeus'un ve Demeter'in erkek kardeşidir. Bu yüzden Demeter yasına son vermeli ve kendisiyle aynı tohumdan gelen birinin kızını kaçırmasından utanç duymamalıdır... Her şeye rağmen Demeter'in yüzü daha fazla hüzünlenir. Zeus'a kızıp tanrıların meclisinden ve yüce Olympos'tan ayrılır. İnsanların yaşadığı kentleri, bereketli ovaları terkeder. Eleusis kralı Keleos'un sarayına gelinceye kadar, hiçbir insan onu bir daha görmez. Yaşlı bir kadın kılığında giren Demeter Eleusis'e gelip, Kız Pınarı denilen bir pınarın üstünde büyüyen bir zeytinin gölgesine, kent halkının pınardan su çektiği sırada, hüzün ve yas içinde oturur (51-100)... Bu sırada su çekmeye gelen Keleos'un kızları onu görür ve yanına gidip sorular sormaya başlarlar. Demeter yanıt olarak Crete'den geldiğini ve iş aradığını söyler. Keleos'un kızları, anneleri Metaneira'nın küçük oğlu için bir bakıcı aradığını belirtirler ve Demeter'i saraya götürürler. Tanrıça onların arkasından kara giysileri içinde yasla yürür. Saraya geldiklerinde, anneleri kucağındaki çocuğu Demophoron'la birlikte oturmaktadır. Kızlar annelerine koşarlar. Tanrıça kapının eşiğine geldiğinde, kapı tanrısal bir ışık ile dolar. Metaneira, korkudan ve şaşkınlıktan solgunlaşır. Sandalyesinden kalkıp Demeter'e oturmasını söyler. Ama Demeter buna oturmaz. Bunun üzerine kendisine bir tabure getirip üstüne gümüş bir post atarlar. Tanrıça bunun üzerine oturur. Yüzüne örtüsünü iyice çeker ve uzun süre sessizce öyle oturur. Hiç ses çıkarmadığı gibi kımıldamaz. Hiçbir şey yemez ve içmez. En sonunda, hizmetçi akıllı Iambe (Kır tanrısı Pan ile su perisi Ekho'nun kızı, Eleusis kralı Keleos'un sarayının hizmetçisi), onu yaptığı şakalarla güldürmeyi başarır³⁹. Metaneira, tanrıçaya bir kap şarap

³⁹ Bazı kaynaklarda Iambe'nin yaptığı şakaların arasında "eteğini kaldırıp edep yerlerini gösterdiği" ve bu şekilde Demeter'i güldürdüğü aktarılmaktadır (Agizza 2001: 113). Bu durum Ergener'in aktardığı ortaçağ köylerinde, bir tarlanın çevresinde ekinlerin daha hızlı büyüdükleri inancıyla cinsel organlarını sergileyen kadınları (Ergener 1988: 14) anımsatmaktadır. Demeter'in yüzünün gülmesi de bereket getirmektedir. Bu noktada "edep yerini gösterme"deki benzerlik dikkat çekicidir.

sunar ama o bunu içmeyi reddeder. Kırmızı şarap içmenin caiz olmadığını belirtir... Tanrıçanın isteği üzerine, arpa, su ve yumuşak nane yapraklarından bir içki karıştırıp kendisine sunulur (kykeon). Demeter onu alır ve töresine uygun bir şekilde içer (101-212). Metaneira, oğlunun bakımını Demeter'e bırakır. Tanrıça çocuğu kucağına alıp göğsüne götürünce annesinin kalbi sevinçle dolar. Demeter bu çocuğu bir tanrı gibi büyütür. Ne ekmek ne de süt verir. Bir tanrı oğluymuş gibi, onu ambrosia ile besler ve geceleri kaynayan ateşe daldırarak ölümlü derilerini soyarak büyütür. Böylece onu yaşlılıktan ve ölümden kurtarmaya çalışır. Ama annesi bir gün onun, oğlunu ateşe soktuğunu görünce, büyük bir öfkeye kapılır. Demeter o zaman tanrı olduğunu açıklar ve kadının kendisine engel olmasına çok kızar. Oğlu artık ölümsüz olmayacaktır ama ölümden sonra büyük bir onur kazanacaktır. Tanrıça kendisine büyük bir tapınak ve onun altında bir sunak yapılmasını ister. Bu tapınakta kendisine uygun bir şekilde tapınıldığında, kendisinin de onlara onur bahşedeceğini söyler. Bunun üzerine kılığını değiştirip eski güzelliğine kavuşur, ölümsüz yüzünden parlak bir ışık, giysilerinden de güzel kokular yayılır. Altın saçları omuzlarına dökülür. Saray ışıkla dolar... Bütün gece korkuyla titreyip tanrıçaya dua ederler. Şafakla birlikte Keleos'a giderler ve onun isteğini belirtirler. Tapınak yapılır ve tanrıça buraya çekilir. Tanrıça tohumları sakladığından, insanoğlu o yıl toprağından hiç ürün alamaz. Öküzler boş yere kıvrık sabanı sürer dururlar. Zeus bu durumu görüp yumuşamasa, insanoğlu açlıktan ve kıtlıktan perişan olacak ve Olympos'un tanrıları da kurbanlardan ve tapımlardan yoksun kalacaktı... Zeus Iris'i, ardından tüm tanrıçaları Demeter'e gönderir ve tanrıçayı Olympos'a çağırır. Ama o, kızı olmadan asla dönmeyeceğini belirtir. O zaman Zeus, Hermes'i Hades'e yollar ve Persephone'yi yeryüzüne salmasını ister. Hades, Persephone'nin annesine kavuşmasına izin verir ve ona ölümsüzler arasında bir yer ayracağından söz eder. Ama tam ayrılırken ona yemesi için bir nar tanesi verir ve genç kız bunu yer. Persephone, Hades'in arabasına binip annesinin tapınağına gider. Onu görünce kalbi büyük bir sevinçle dolan Demeter'in ilk işi, kızına yeraltında bir şey yiyip yemediğini sormak olur. Kız bir şey yemediyse, Zeus'un ve diğer ölümsüzlerin yanında sonsuza kadar oturacaktır, ama eğer yediyse, o zaman Hades'e, yerin derinliklerine geri dönüp yılın üçte birini orada geçirecektir. Kızı kendisine doğruyu söyler... Yasını sürdüren Demeter'e bu kez Zeus, annesi Rhea'yı yollar. Rhea, Olympos'un doruklarından uçarcasına aşağı iner ve Rharium ovasına gelir. Bu ova bir zamanlar yaşam sağlayan yiyeceklerle doluyken, Demeter beyaz arpayı sakladığı için artık kupkuru (310-411). Rhea, ısrarla tanrıçayı Olympos'a çağırır ve Persephone'nin yılın üçte ikisini tanrılarla, üçte birini de Hades'le birlikte geçireceğine ilişkin Zeus'tan söz aldığını belirtir. Demeter, yatışınca, her yer yeniden buğday başaklarıyla kaplanır. Rhea'nın, sözünü dinleyen tanrıça sakladığı tohumları her yana serper. Yeryüzü yeniden yeşillenir ve çiçeklenir. Bereket yeniden gelir. Demeter yörenin krallarına gidip töresini ve gizemlerini anlatır. Hiçbirinin bunları etrafa yaymaması ve töreyi bozmaması gerekir. İnsanlar arasında bu gizemlere girenler kutlu sayılacaktır. Ama katılmayanlar, karanlığın ya da Hades'in derinlerinde kendilerine düşenle yetineceklerdir. Demeter bunları anlatıp kızını alarak Olympos'a çıkar ve orada Zeus'la birlikte oturur (433-495)..Bu gizemleri görmüş olan yeryüzündeki insanlara ne mutlu! Ama bu dine eremeyen, erenler arasında yer almayan kişi, öldüğünde, karanlığa ve sıkıntıya gark olduğunda, iyiliklerden asla pay alamayacak (480-487)..."

Demeter'e Homeros Övgüsü'nde iki tür erginlenme nakledilmektedir ve metinde Eleusis gizemlerinin temelini hem iki tanrıçanın bir araya gelmesiyle hem de Demophon'u ölümsüzleştirme çabasının uğradığı başarısızlık ile oluştuğu belirtilmektedir. Eleusis gizemlerinde erginlenen kişi ölümsüzlüğe erişmemektedir. Ancak Eleusis tapınağının zaman zaman büyük bir ateşle aydınlatıldığı bilinmektedir ve bilinen bazı insan yakma törenlerinin dışında erginlenme törenlerinde doğrudan bir rol oynaması düşük bir ihtimal olarak belirtilmektedir (Eliade 2003: 360).

Demeter'e yazılmış Homerik övgüde basit bir şekilde Eleusisli Demeter'in yerel kült efsanesidir denilememektedir çünkü bazı yerlerde bu efsane daha geniş bir Yunan kitlesine ulaşabilmesi amacıyla genelleştirilip şekli değiştirilmiştir. Bu durumun en dikkat çekici özelliği değişiklik isimlerdedir (Mikalson 2005: 85). Eleusis'de Persephone'nin ismi Kore'dir ve yeraltı tanrısı da Hades değil Pluton'dur. Eleusis'in yerel efsanesinin daha geniş bir Yunan kitlesine müsait ve anlaşılır hale getirilmesi yerinde olmuştur çünkü Eleusis'deki gizemler, neredeyse diğer bütün Atina kültürlerinin aksine, bütün Yunanlılara açıktır.

Homerik övgüde anlatıldığı biçimiyle, Persephone'nin kaçırılması bir tür zorla evliliğe işaret etmektedir (Thomson 1983: 259). Ayrıca diğer kaynaklarda Hades'in, Zeus'un rızasıyla bunu yaptığı belirtilmektedir (bknz. Eliade 2003: 358). Bu durum, gelinin kocasının evine gittiğini örtük bir biçimde gösteren ataerkil bir birleşmedir. Eleusis'de Demeter'i sarayına çağıran ve orada onun onuruna eğlentiler düzenleyen de Kraliçe Metaneira'dır ki bu durum da söylencenin geçtiği ortamın anaerkil olduğunu göstermektedir (Thomson 1983: 259). Öyleyse eğer evlilik kısmı sonradan eklenmemiş ise bu durum kutsal evliliğe (hieros gamos) bir gönderme ihtimalini de taşımaktadır. Zira Eleusis gizemlerinde de buna öykünüldüğü düşünülen, başrahibe başrahibenin canlandırdığı kutsal bir evlenme söz konusudur (Eliade 2003: 360; Thomson 1983: 259).

Persephone'nin Hades tarafından kaçırıldığı "çayır" ile ilgili farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan en ilginç bu çayırın Dionysos'un doğum yeri olarak kabul edilen Nysa'da bulunan Nysion ovası olduğudur. Bu yaklaşıma göre Hades'le özdeşleştirilen şarap tanrısı Dionysos'un yer altı tanrısı olma özelliği ve Persephone'yi kaçırmanın aslında Dionysos olduğu düşüncesi Hymnos'ta üstü kapalı bir şekilde ifade edilmiştir. Bu yaklaşıma kaynak olarak bazı vazo resimleri gösterilebilmektedir (Kerényi 1967: 34-35) (Resim 12).

Persephone'nin yer altına kaçırılmasının simgelediği düşünüldüğü bir başka olgu daha bulunmaktadır ki bu da önceki bölümde de belirtildiği gibi Persephone'nin buğday kız olarak algılanmasına sebep vermektedir. Birçok Yunan devletinin ilk ürünlerinin toplandığı Eleüsis'de tahıllar yer altındaki ambarlara kapatılmakta ve dört ay sonra sonbaharda çıkartılıp tohumluk buğdaylarla karıştırılmaları için satılmaktadırlar (Thomson 1983: 256). Ayrıca Eleüsis'deki Gülmez Kaya'ya, Demeter orada oturup ağladığı için bu ad verilmiştir ve burası Tanrıça Demeter'in kızını ölümler ülkesinden geri çağırdığı Megara kayasını akla getirmektedir. Homerik Övgüler'de Gülmez Kaya'dan söz edilmemektedir ancak Demeter'in Kız Kuyusu'nun başında oturduğu söylenmektedir. Kız Kuyusu, doğal bir pınar değil yapay bir kuyu olarak algılandığında bir tahıl ambarını sembolize etmektedir ve Gülmez Kaya da onun kapağı haline gelmektedir. Kız Kuyusu'nun diğer bir adı da Çiçekli Kuyu'dur ve Persephone'nin kaçırılması anında topladığı çiçeklerden esinlenilerek bu adı almıştır. Bu durumda yeraltı tahıl ambarları, ölümler evi-Hades olarak algılanabilmektedir (Eliade 2003: 358-361; Thomson 1983: 256-257).

Ayrıca yine Homerik Övgü'de Persephone'nin ay ile ilişkisine dair de ipuçları bulunmaktadır: Hekate⁴⁰ genç kızın çığlıklarını duymuş ancak kaçırılışını gözleri ile görmemiştir çünkü o sırada mağarasındadır. Aradan geçen dokuz gün boyunca Demeter kızını aramıştır, kavşaklarda ve yol ayrımlarında ağlayıp yakarmaktadır⁴¹. Hekate'nin gözle görülmez olduğu ve Demeter'in arayışla geçirdiği bu dokuz günlük süreç ayın yitmekte olduğu son üçte birlik dönemdir, yani Orpheusçu geleneğe göre ayın Persephone halidir.

Yine Homerik övgüde de adı geçen Nergis çiçeği, Demeter ve Persephone tapımında sümbül ve çiğdem gibi kutsal bir nitelik taşımaktadır ve kendilerini bu tapıma adayan kadınlar başlarına nergisten çelenkler örmektedirler. Thomson bu mitos'daki çiçek toplama olgusunun temelinde "bitki büyü"nü varlığına işaret etmektedir (Thomson 1983: 258-259). Kadınların yazları kumaş boyası, ilaç ve

⁴⁰ Bazı kaynaklarda Atinalıların, Hekate'nin Demeter'in kızı olduğuna inandıkları belirtilmiştir. (Kerényi 2001: 36)

⁴¹ Ay ile arasında en açık seçik bağ kurulan kutsal varlık Büyü Tanrıçası Hekate'dir. Ay sonlarında ayın görünmez olduğu zamanlarda Yunanlı kadınlar yerleri süpürür, çöpleri ve süprüntüleri yol ayrımlarına götürür ve orada bırakırlardı. Bunlara "Hekate'nin akşam yemekleri" denmektedir. Ayrıca Hekate'ye *triōditis* (kavşak) ve *triprosopos* (üç yüzlü) ön adları verilmektedir. Üç yüz-yol durumunun ayın üç evresini simgelediğine inanılmaktadır. (Thomson 1983: 253-254) Ayrıca, Orpheusçu geleneğe göre ayın yerin üzerindeki Selene, içindeyken Artemis, yerin altındayken ise Persephone olarak adlandırıldığı da önceki bölümde belirtilmiştir. Bu durumda Demeter'in kavşaklarda ve yol ağzlarında dokuz gün boyunca Persephone'yi araması oldukça dikkat çekicidir.

büyü hazırlamak üzere bitki toplamalarını örnek vererek bu bölümün efsanedeki en eski bölümlerden biri olduğunu savunur. Çünkü bitki büyüü tarımdan eski zamanlarda varlığını göstermiştir.

Demeter Övgüsü'nde, Tanrıça Demeter'i tuttuğu yas esnasında yaptığı müstehcen şakalarla tek güldürebilenin Iambe olduğu belirtilmektedir. Bu durum, Demeter festivallerinde kaba saba hareketlere ve hikâyelere yer verilmesinin altında yatan unsuru oluşturmaktadır. Ayrıca efsanenin yine bu bölümünde Metaneira, Demeter'e içmesi için bir kap şarap sunar ancak Demeter bunu içmeyi reddeder. Hades'i, Dionysos ile özdeşleştiren inanca göre Persephone'yi kaçıran Dionysos'tur. Bu durumda Demeter, kızını kaçıran Dionysos'un yeryüzüne armağanı olan şarabı bu sebeple reddeder ve daha sonra erginlenme gizlerinin temel içkisi olacak olan arpa, su ve nandeden hazırlanan *kykeon* olarak adlandırılan karışımı hazırlar (Kerényi 1967: 40).

Demeter'e Övgü'de tanıma yalnızca bir kez, *mysteria*'larda ilk erginlenen ve gizemleri ilk öğrenenin Triptolemos olduğu belirtilirken bir gönderme yapılmaktadır çünkü geleneğe göre Demeter, Yunanlara tarımı öğretmesi için Triptolemos'u görevlendirmiştir. Bazı düşünürler, kuraklığı Persephone'nin Ölüler Ülkesi Hades'e gidişinin bir sonucu olarak açıklasa da (bkz: Fairbanks 1910: 156) Homeros, Demeter'in kuraklığın çok sonra, Eleusis'de kendisi için yapılan tapınağa çekildikten sonra ortaya çıktığını anlatmaktadır. Ayrıca birçok metin ve betim buğdayın Persephone dramından sonra, Demeter tarafından insanlara verildiğini doğrulamaktadır. Eliade'ye göre bu durumda tahılların yaratılışının bir tanrının ölümü ile açıklandığı arkaik bir mite gönderme bulunmaktadır (Eliade 2003: 360).

Ayrıca övgüde Eleusisli Demeter'in iki ana alanı görülmektedir: ürünlerin verimliliği, özellikle Yunanlıların temel besin maddeleri olan buğday ve arpanın ve ikinci olarak da ölümlerin ölümden sonraki hayatlarındaki refahı. Demeterin tahıl ürünlerinin tanrıçalığı rolü Yunan dünyasının genelinde kabul edilmektedir ve her Yunan şehirde kadınlar özellikle hasat zamanında ürünlerin verimliliğini arttırmak amacıyla Demeter'e ayinler düzenlemektedirler. Bu Thesmophoria (bu ayinlere Thesmophoria denilmektedir), Atina ve Eleusis'de de düzenlenmektedir, ama Eleusidekiler büyük ihtimalle Demeter'in sadece tahıl hasatını idare etmeyip ayrıca Eleusisli Triptolemos'a tahıl ürünlerini ekmeği öğretmenin ilk o olduğunu anlatan övgünün ortaya çıktığı yüzyıldan sonra gelişmeye başlamıştır. Övgüde Triptolemos sadece Eleusisli soylulardan biri olarak görülmektedir fakat Atina efsanesinde,

Demeter'in ona öğrettiklerini dünyaya yayarken görülmektedir. Bu efsane ile Eleusisliler ve Atinalılar Demeter tapınakları yapmışlardır ve Yunanlıların yaşamında hayati öneme sahip besinlerin kaynağı olan bu tanrıçayla yakın ilişkiler kurmuşlardır. İ.Ö. 5. yüzyılda, "Atalarının Adetlerine" ve Delphi'li bir kâhine dayanarak Atinalı çiftçiler onlara sağladığı nimetlere karşılık ürettikleri bütün arparların 1/600'ünü ve buğdayların 1/1200'ünü "ilk mahsul" adağı olarak Eleusisli Demeter'e sunmaya başlamışlardır. Tahılları depolamak için tapınağa silolar inşaa edilmiştir ve bu tahılların satışı tapınağa hatırı sayılır bir zenginlik getirmiştir⁴². İ.Ö. 430'lu yıllarda, Atinalılar daha da ileri giderek bütün Atina eyaletlerinden, ürettikleri tahıllardan aynı oranda Eleusisli Demeter'e bağış yapmalarını istemişlerdir ve diğer Yunan eyaletlerini de aynısını yapmaları konusunda teşvik etmişlerdir. Ancak diğer Yunanlıların Demeter'e dair farklı kültleri olduğu için ve Eleusislilerin, Triptolemos hakkındaki iddialarını kabul etmedikleri için Atina'nın bu isteğini görmezden gelmişlerdir (Mikalson 2005: 85).

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşıldığı üzere Homerik Demeter Övgüsü, Eleusis'deki Demeter kültürünün ritüellerinin oluşumunda oldukça önemli bir yere sahiptir ve efsanenin bu versiyonu Eleusis'e özgüdür. Ayrıca bu efsane ve bu efsaneye öykünülen ritüellerle ilgili farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu durum "insan topluluklarının, evreni, dünyayı ve doğa olaylarını kişileştirerek yorumlamak, henüz sırrını çözemedikleri yaşamın ve evrenin çeşitli görüntülerini bir anlam kolaylığına bağlamak gereksiniminden doğmuş öyküler" olan mitlerin çeşitli yorumlara açık olabilmesinden kaynaklanmaktadır (Necatigil 2002: 13). Ayrıca tüm bu farklı yorumlar, Eleusis'deki Demeter tapımının anlaşılabilmesinde büyük önem arz etmektedir.

2.4. Triptolemos ve Tarımın insanlara ulaşması

Demeter efsanesinde önemli bir yere sahip olan Triptolemos, Demeter'in ona öğrettiği gizemler doğrultusunda tarımı insanlara yaymakla sorumlu tutulmuştur. Bu sebeple, efsanede olduğu gibi, insanlık tarihinde de uygar Tanrıça Demeter'in "uygarlığını" insanlara ulaştırdığı için özel bir konuma sahiptir (Resim 13).

⁴²Bu durum Katolik Hristiyanlıkta kilise için toplanan vergilere benzemektedir ki Hristiyanlığın mezheplere ayrılmasında bu vergiye karşı muhalif olan krallıklar oldukça etkili olmuştur. Dinlerin Tarihsel enlemlerine bakıldığında kilise ve tapınakların inancı kullanarak bu şekilde vergi ya da bu örnekteki gibi ürün toplamaları oldukça yaygın bir durumdur.

Triptolemos adı (Τριπτόλεμος) üçlü savaşçı anlamına gelmektedir. Eleusis Kralı Keleus ve Metaneira'nın oğullarıdır. Bazı kaynaklara göre ise Gaia ve Okeanos'un oğullarıdır. Yani başlangıçtan beri var olmalıdır. Ancak bu yaklaşım Demeter Efsanesine oldukça uzak durmaktadır.

Demeter efsanesinde, Triptolemos'un varlığı ve adının Demeter ile birlikte anılması, Demeter ile benzerliği ortaya koyulmuş olan Minos Ana Tanrıçasının yanında betimlenen oğlu ya da eşi olarak algılanabilen ve cilalı taş devrinde hiçbir betimde yer almayan erkek ortağını anımsatmaktadır. Bu durumda anaerkil toplum düzeninden ortaya çıkan ataerkil bir ilkeyi temsil etmektedir.

Triptolemos, Demeter'den öğrendiği saban kullanmayı ve tarla bakımını bütün dünyayı dolaşarak insanlara öğretmiştir. Bu şekilde, söylencede erkeğin belirmesi, erkeğin tarımla uğraşmaya başlamasını temsil etmektedir (Thomson 1983: 288-289). Bu noktada Eliade'nin belirttiği gibi önceki bölümlerde işlenmiş olan sabanın keşfi ile tarım çalışmasının cinsel birleşmeyle özdeşleştiği hatırlanmalıdır. Bu şekilde tarım ve üretim kadının tekelinden çıkmaktadır ve erkeklerin de üretkenliği ortaya çıkmaktadır. Resim 13'de Eleusis'de bulunan bir vazo resminde Demeter, Persephone ve Triptolemos betimi bulunmaktadır. Sol tarafta Demeter, Triptolemos'a tohum uzatmaktadır. Triptolemos ise temel "saban-fallus" analogisini anımsatan bir şekilde elinde saban tutmaktadır. Arkasında ise iki elinde meşalelerle yer altı dünyasını simgesi haline gelmiş Persephone bulunmaktadır.

Bir diğer Demeter miti olan Giritli Demeter efsanesinde değinilen ancak Homeros'un övgüsünde hiç bahsedilmemiş olan bir diğer erkek karakter ise Ploutos'dur. Homeros öncesi özellikler taşıyan bu diğer efsaneye göre Demeter'in, Giritli avcı İason'la yaşadığı ilişkisinden Ploutos dünyaya gelir (Kerényi 1967: 30-31). Ploutos bolluk ve gönenç tanrısı olarak anılmaktadır. Hesiod, Ploutos için:

*"Kime rastlar, kimin eline düşerse,
Zengin eder onu, berekete boğar..."*

diye yazmıştır. Ploutos bir anlamda dünya zenginliğinin kişileştirilmesidir; daha geniş anlamı ile ayınlar tanrısı Dionysus'un eşdeğeri olarak da anılmaktadır (Campbell 1995: 18).

Triptolemos'un Homerik Övgü'de sahip olduğu öneme benzer bir şekilde Ploutos da Demeter'in bolluk ve bereketinin bir sembolü olarak Girit mitinde yerini almıştır. Her iki efsanede de Demeter'in yanında, Demeter'in atıflarını vurgulayacak

nitelikte erkeklerin bulunması dikkat çekicidir. Triptolemos insanlara tarımı öğretip, Demeter'in ona verdiği tohumları dünyaya yayan karakter olarak efsanede yerini alırken, bir diğer mitte Ploutos da bu ürünlerin bolluk ve gönencinden sorumlu olmuştur (Resim 14-15).

Tüm bunlar dâhilinde Triptolemos, Tanrıça efsanesindeki eril katılımı ifade eden ve farklı mitlere göre adı değişmiş olan erkek karakterin isimlerinden sadece birisidir. Tarihsel sürece bakıldığında, Triptolemos, Ataerkil bir toplumun anaerkillikten kurtulması ya da en azından üretim sürecine dahiliyeti için gerekli bir karakter olmuştur. Yunan toplumuna bakıldığında, zaman içerisinde falluslar bereketin sembolü haline gelmektedir. Triptolemos, belki de bu değişimin ilk adımı olabilir.

2.5. Eleusis Gizemleri

"İnsanlar arasında bu gizemlere girenler kutlu sayılacaktır. Ama katılmayanlar, karanlığın ya da Hades'in derinlerinde kendilerine düşenle yetineceklerdir..."⁴³

Antik Yunanlıların ölümlülükleri ile başa çıkabilmek için yaptıkları ruhsal girişimler olarak algılanan gizem kültlerinin en önemlilerinden olan Eleusis'deki *Mysteria*'ların yaklaşık olarak iki bin yıl boyunca kutlandığı ve bazı törenlerin zaman içerisinde kısmen değişikliklere uğradıkları düşünülmektedir (Cosmopoulos 2003: 1; Eliade 2003: 361; Guthrie 1955). Eleusis'in Atina'ya komşu olması ve bu kentin sağladığı koruma Eleusis *Mysteria*'larının tüm Yunan dinsel hayatının merkezine yerleşmesine katkı sağlamıştır (Eliade 2003: 361).

Eleusis'deki kutlamalar ve törenlerin mimetik (insanların tanrıçayı taklit etmesi) karakterinin geçmişi Miken çağına dek uzanmaktadır. Ancak Eleusis, Atina kontrolüne girince buradaki törenler, Atina'nın himayesinde düzenlenen festivaller haline gelmişlerdir. Demeter ve kızı Persephone onuruna her yıl düzenlenen bu bayramlar, tüm Yunan dünyasının katılımıyla gerçekleşen saygın dinsel kutlamaların başında yer almaktadır ve Eleusis dinsel törenleri kapsamında Attika bölgesi genelinde Demeter ve kızı Persophone onuruna kutlanan sekiz büyük bayram

⁴³ Önceki sayfalarda belirtilmiş Demeter'e Övgü'den alıntıdır.

bulunmaktadır: Proerosia, Thesmophoria, Haloa, Khloaia, Mikra Mysteria (Küçük Gizemler), Thargelia (Harman), Skira ve Makra Mysteria (Büyük Gizemler). Demeter kültü kapsamında düzenlenen bu bayramlardan özellikle Thesmophoria ve Haloa bayramları yasal eşler olan kadınlar tarafından kutlanmaktadır (Kerényi 1967: 138).

Demeter kültüne bağlı söz konusu bu kadın ritüellerinin oldukça eskiye, Yunan öncesi (İ.Ö. 2000) Akdeniz dinine ortak ana tanrıça tapınımına ait olduğu bilinmektedir (Kerényi 1967: 138). Eleusis'deki Demeter kültünün kökeni konusunda kesin bilgi olmamasına karşın, Akdeniz dünyası içerisinde yer alan dört bölgenin adı geçmektedir: Mısır, Thesalia, Girit ve Thrakia. Tarihçi Herodot (İ.Ö. 484- 424), Demeter kültünün, Danaos'un kızları tarafından Mısır'dan getirildiğini ve Pelasg kadınlarına öğretildiğini yazmaktadır. Herodot, sonraları Dorlar Peloponnesos'da oturanların tümünü yurtlarından attıktan sonra Demeter gizemlerinin kaybolduğunu, yalnızca ilk Peloponnesoslular olan ve göç etmeyip yerlerinde kalmış bulunan Arkadialıların bunları koruduğunu ayrıca belirtir. Herodot'un görüşünü izleyen araştırmacılar, Demeter'in Eleusis mitosu ile Mısır'ın İsis ve Osiris mitosu arasında dikkat çekici benzerlikler olduğuna değinerek gizemlerin XVIII. Hanedanlık döneminde (İ.Ö. 1539- 1292) Mısır'dan Eleusis'e gelmiş olduğunu savunur (Sina 2004: 40; Foucart 1914). Ancak, Eleusis tapınak alanında bulunan ve İ.Ö. 2. bin yıla tarihlendirilen mezarların gün ışığına çıkmasıyla, mitosun kökeni konusunda yeni görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin İ.Ö. 2 binyılın ortasından itibaren Demeter'e ayrılmış hieronda (kutsal alanda) kültün Mısır kökenli olabileceğine ilişkin hiçbir buluntuya rastlanmamasından ve mitosların çok farklı özellikler gösterebileceğinden yola çıkarak gizemlerin kökeninin Girit ve tarih öncesi döneme ait olabileceği savunulur. Demeter'in Girit kökenli olabileceği yönündeki görüşü destekleyen edebi kaynaklar da bulunmaktadır. Odyssea'da Demeter'in Giritli İasion'a gönül vermesi, Theogonia'da ise İasion ile birlikteliğinden 'Girit'in nadaslı tarlalarında Plutos'u doğurması' tanrıçanın Girit kökenli olduğunu düşündürten sebepler arasında bulunmaktadır (Eliade 2003: 358; Sina 2004: 40). Ayrıca, Giritlilerin çok eskiden beri Atina yakınlarındaki Laureion gümüş madenlerinde çalıştıkları ve bu dönemde Attika'ya yerleştikleri ve de Eleusis kentinin bir Myken yerleşimi olduğu bilinmektedir. Demeter, hymnosta, bizzat kendi ağzından, Hades tarafından kaçırılan kızını bulabilmek için yeryüzünü dolaşırken geldiği bu kentin kralı Keleos'un kızlarına başından geçenleri anlatırken 'Girit'ten geldiğini' söylemektedir. Ancak son kazılar Eleusis yapılarında Girit ya da bir başka

deyişle Minos etkileri olabileceği savını çürütmüştür. Mylonas, eskiçağ yazarlarınca anlatılanların daha çok kuzey, yani Thesalia veya Thrakia kökenli bir tapınma işareti ettiğini anımsatır (Mylonas 1961: 3-9).

Thrakia ve Thesalia'nın Demeter kültünün kökeni olabileceğine ilişkin güçlü kanıtlar bulunmaktadır (Guthrie 1955: 292). Bunlardan ilki, Eleusis'de gizemleri ilk kutlayanlar arasında Thrakia'dan gelmiş olduğu bilinen Khione'nin oğlu ve ilk hierophantes⁴⁴ olan Eumolpos'un da adının geçmesidir. Tarihçi Pausanias, Atina kralı Eretheos İ.Ö. 9. yüzyılda Eleusis dışında, Attika bölgesinin tüm kentlerini egemenliği altına aldığı ve bu sırada Thrakialıların Eleusislilere yardım ettiğine değinmiştir. Homeros da, Demeter'in Thesalia kenti Pyrasos'unda temenosu⁴⁵ olduğu yazılıdır. Pyrasos kelimesinin Hellen öncesi bir döneme ait olması, Thesalia'daki Demeter kültünün de Homeros öncesi döneme ait olabileceğine işaret etmektedir. Kültün kökenleri neresi olursa olsun, gizemlerin Yunan öncesi döneme ait oldukları ve arkaik özellikli bir tapınının uzantısını oluşturdukları genel olarak kabul edilen bir olgudur (Sina 2004: 39-40).

Eleusis Kültü ikili bir doğaya sahiptir; Atina polis dininin ayrılmaz bir parçası olmuştur ve diğer bir taraftan da bireysel tercihle kabul töreni yoluyla da erişilebilir bir kült olma özelliği taşımaktadır. Bu durum da hem Atinalılar için hem de Atinalı olmayanlar için "mystai" kategorisindeki bu dine mensup olabilme hakkını doğurmuştur. İkinci olarak da Eleusis, en başından beri Atina topraklarında yer almaktadır yani daha sonradan birleşmemişlerdir ve bu sebeple taşrada yer alan Eleusis kültü yine en başından beri hem taşra hem de "merkez polis" kültü olmuştur. Ayinsel ve mitolojik anlamlarda merkezle bağlantılı olmasının yanı sıra, sembolik de olsa taşranın, şehirle entegrasyonunu açık bir şekilde sağlamıştır. Ayrıca, bu kültün doğası Eskatolojik bir tarafın dâhil olması ile birlikte 6. yüzyılın erken dönemlerinde değişmiştir ve yeniden şekillenen bu kült bireysel tercihe dayanan ve ölüm sonrasında ebedi hayatta da mutluluk vaat eden daha mistik bir hal almıştır (Inwood 2003: 26).

Bu gizemlerin en temelinde bu usulleri ilk olarak tanrıça Demeter'in ortaya çıkardığı inancı bulunmaktadır. Ritüellerin bu şekilde ilahi bir yolla meydana çıktığı düşüncesi Antik Yunan dinlerinde oldukça nadiren rastlanılan bir durumdur Bu ilahi

⁴⁴ Tapınak ve kültün baş görevli rahibi

⁴⁵ Etrafı duvarla çevrili, bir ya da daha fazla tapınağı ve dinsel yapıyı içine alan kutsal alan

ortaya çıkış sebebiyle de esasi herhangi bir değişikliğe karşı da açık ve net sınırlandırmalar oluşmuştur. Değişiklikler ancak belirli parametrelere göre yapılabilmektedir ve büyük ihtimalle de yüzyıllar boyunca oluşabilecek her hangi bir farklılığı önlemek için de festivalin temel çizgilerinde asla yer almamışlardır (Inwood 2003: 28).

Mysteria'larla ilgili bilgiler sınırlıdır çünkü bu ritüellerde gizlilik ön koşul olarak kabul edilmektedir (Eliade 2003: 360). Bu sırları ifşa etmenin cezası ise ölümdür (Mikalson 2003: 86). Antik kaynaklardan ve arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı kadarıyla erginlenme törenlerinin sadece gizlilik gerektirmeyen ilk aşamaları bu kaynaklara ve buluntulara yansiyabilmiştir; örneğin sanatçılar vazolarında ve kabartmalarda Eleusis sahnelerini tasvir edebilmektedirler ve Aristophanes bir oyununda erginlenmenin bazı yönlerine göndermeler yapmıştır (Eliade 2003: 361). Birçok derece içeren Eleusis Gizemleri'nin Küçük Mysteria'lar, Büyük Mysteria ritüelleri (*telete*'ler) ve son deney *epoteia*'dan oluştuğu belirtilmektedir.

Mikra *Mysteria*'lar olarak da adlandırılan Küçük Gizemler genellikle yılda bir kez, ilkbaharda, çiçek bayramı -Anthesteria- olarak bilinen Mart ayında gerçekleştirilmektedir (Mikalson 2003: 131). Bazı kaynaklarda bu ay Şubat olarak da geçmektedir (Kerényi 1967: 51). Bu törenlerin, sadece Atina'nın dışında yer alan Agrae'de düzenlenmektedir. Bir *mystagogos*⁴⁶ önderliğinde gerçekleştirilen ve iki tanrıçanın mitinin bazı bölümlerinin erginlenme adayları tarafından yeniden canlandırıldığı oruç, arınma, kurban törenleri gibi bir dizi ritüelden oluşmaktadır. (Eliade 2003: 362) Ayrıca Persephone gizemleri diye de adlandırılan mikra mysteria'lar, makra mysteria'lara hazırlık niteliği de taşımaktadır. "myesis" ritüelleri olarak bilinen mysterialara katılan erginlenme adayları, ancak gelecek sene Eylül'de gerçekleştirilen *epopteia*'lara katılabilmekteydiler. İ.Ö. 215'ten itibaren bu ritüeller geniş katılımcı nüfusuyla yılda iki kez kutlanmaya başlanmıştır (Kerényi 1967).

Büyük Gizemler (Makra *Mysteria*) ise yine yılda bir kez, Boedromion (yardım eden) ayının (Eylül) 16. gününde kutlanmaya başlanmaktadır (Mikalson 2003: 131; Kerényi 1967: 60). Sekiz gün süren bu bayramlara "elleri temiz olan" (yani arınmış) ve Yunanca konuşan -kadınlar ve köleler de dâhil olmak üzere- ilkbaharda Agrae'deki hazırlık ritüellerini gerçekleştirmiş herkes katılabilmektedir (Eliade 2003: 362; Guthrie 1955: 291; Mikalson 2003: 87). Kutlamalar Eleusisli bir ailenin ferdi

⁴⁶ Eski Yunan'da mysteria'ları öğreten rahibe verilen ad. (Eliade 2003: 362; Kerényi 1967: 75)

olan ve kutlamaların yöneticisi olarak seçilen *hierophant*'in⁴⁷ sorumluluğu altında gerçekleşmektedir (Fairbanks 1910: 131). Bayramından evvel kutsal nesnelere (*hiera*) Eleusis'ten törenle Atina Eleusinium'una getirilmektedir. Boedromion'un 16. günü ise tören alayı denize doğru geçmekte ve vasisinin eşliğinde bu tören alayında yürüyen her aday beraberinde bir domuz yavrusu taşımaktadır. Atina'ya döndüklerinde aynı gün içerisinde kurban edecekleri bu domuz yavrularını denizde yıkamaktadırlar. Boedromion'un 17. gününde, Atina halkının ve diğer sitelerin temsilcilerinin huzurunda *arkhon basileus* (yönetici kral) ve eşinin büyük kurban törenleri gerçekleşmektedir. Boedromion'un 18'i genellikle evlerinde geçiren katılımcıların Demeter ritüellerinde oldukça önemli yeri olan *kykeon*'u bugün içerisinde hazırladıkları düşünülmektedir. Boedromion'un 19'u ise festivalin ilk günüdür ve kamusal törenlerin doruk noktasıdır. *Mysteria* olarak adlandırılan ve diğer tüm ritüellerin buna sadece hazırlık aşaması olabildiği bu festivalin ilk gününe toplanma anlamında *agrymos* denilmektedir (Kerényi 1967: 62). Şafakla birlikte *hiera*'ları geri götürecek rahibelere eşlik edecek olan ve erginlenecek adaylar, vasilerini ve çok sayıda Atinalı'yı içeren çok büyük bir tören alayı Atina'dan yola çıkmakta ve Eleusis kutsal yoluna doğru yol almaktadırlar. Bu sırada kadınlar başlarının üzerinde *kykeon* kâseleri, erkekler ise testiler taşımaktadırlar (Kerényi 1967: 64). Akşamüstü saatlerinde Kephissos üzerindeki bir köprüye varan tören alayı bu köprüden geçerken, bir grup maskeli adam en önemli yurttaşlara çeşitli küfürler savurmaktadırlar. Bu duruma *gephyrismoi* denilmektedir ve tam olarak ne için yapıldığı bilinmemektedir. Ancak düşünürler bu müstehcen ifadelerin özellikle apotropaios (kötülükleri uzaklaştırıcı) işlevleri üzerinde durmaktadırlar (Eliade 2003: 362). Bir diğer taraftan bu durum, Homeros'un övgüsünde de geçen Iambe'in müstehcen şakalarını da anımsatmaktadır. *kykeon*'un, festivalin bu aşamasında tüketildiği düşünülmektedir (Kerényi 1967: 65). Aynı günün akşamında ise hacılar ellerinde meşaleler ile tapınağın dış avlusuna varmakta ve gecenin ilerleyen saatlerine kadar tanrıçalar onuruna dans edip şarkılar söylemektedirler (Mikalson 2003: 133). Ertesi gün erginlenme adayları oruç tutmakta ve kurbanlar sunmaktadırlar ancak bu gün gerçekleşen gizli ritüeller *-telete*'ler hakkında varsayımsal yaklaşımlardan ileri gidilememektedir. Telesterion'un (Erginlenme odası-sırlar odası) önünde ve içinde yapılan törenlerin tanrıçalarla ilişkili olduğu düşünülmektedir ve ellerinde meşalelerle törene katılanların Kore'yi arayan

⁴⁷ İsminden anlaşıldığı üzere bu kişi aynı zamanda gizli sembolleri gösterecek ve bunları açıklayacak kişi de *hierophant*'tir. (Fairbanks 1910: 131)

Demeter'i taklit ettikleri (mimesis) bilinmektedir (Eliade 2003: 362). Ayrıca bazı törenler bazı kısa törensel sözler ve yakanların oluşturduğu *legomena*'lar içermektedir ve yalnızca Yunanca bilenlere erginlenme izni verilmesinin sebebinin bu olduğu düşünülmektedir. Eleusis'de geçen ikinci günde yapılan ritüeller hakkında yeterli bilgiye sahip olunmamasıyla birlikte erginlenmenin en üst noktası olan yüce görünümün yani yalnızca bir yıldır erginlenmişlerin ulaşabildiği *epopteia*'nın gece gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Ertesi gün özellikle ölümler için düzenlenen ritüellere ve saçılara ayrılmıştır ve bu şekilde bayram törenleri son bulmaktadır. Sonraki gün *mysteria*'lara katılanlar Atina'ya geri dönmektedirler (Eliade 2003: 363).

Bu törenlerde, Tanrıçanın, kızını ararken çektiği acıyı adeta onunla paylaşmak isteyen adayların onu taklit etmeleri, yoksunu anımsamaları, oruç tutmaları bir yana Persephone'nin kaçırılışını, onu arayışını ve yeryüzünde hüküm süren ktlığı da simgesel olarak canlandırılmaktadır. Demeter'in kültüne kabul edilmek ve böylelikle öbür dünyada mutlu bir yaşam sürme garantisini edinmenin verdiği rahatlamamanın yanısıra, tanrıçayla aynı duyguları hissetmek ya da onunla özdeşleşmek için kendini onun yerine koyma uğraşısı içindeki insan "empati" kurabilmektedir ve işte bu özellik törenlerin psikolojik yönüne işaret etmektedir. Katılımcılar, bu şekilde Aristoteles'in sanat felsefesinde (Ona göre, aktörün sahnede yaptığı etkinlik mimetiktir, ressam ve heykeltıraşlar gibi) oldukça önemli yer tutan "mimesis" olarak adlandırılan eylemi de gerçekleştirmektedirler (Demiralp 2008).

Epoptheia erginlenme ritüellerinin en üst noktasıdır, *myesis*'de seçilmiş olma durumu bulunurken *epopteia* görmüş olanı ifade eder. Bu aşama gizemlerin açıklandığı ve gözlerin açıldığı bölümdür. Bununla ilgili Eleusis'de normalde şifalandırıcı tanrılar arasında bulunmayan Demeter'in kör bir insanı iyileştirdiği söylencesi de bulunmaktadır. Bu söylence ile *epopteia* yani erginlenme aşaması ifade edilmektedir. Demeter gözleri açandır, gözler açılınca görülen ise yeraltı tanrıçası, ölümler ülkesinin kraliçesi Persephone'dir (Kerényi 1967: 96-97). Bu inanın yansımaları bazı arkeolojik bulgularda da görülebilmektedir (Resim 16).

Erginlenme ritüellerinin en önemli aşaması sayılan ve haklarında pek fazla kanıt bulunamayan *telete* ve *epopteia* ile ilgili varsayımsal yaklaşımlar ölüm ve sonrası ile ilgili olduklarına yöneliktir. Bu ritüellerde ruhun ölümden hemen sonraki deneyimleri, erginlenecek adayın Büyük Mysteria'larda yaşadığı sınavlara benzetilmektedir: aday başlangıçta karanlıklar içinde dolaşmaktadır ve her türlü dehşeti yaşamaktadır; sonra üzerine ışık vurur ve saf güzelliğe sahip manzaraları

görür, sesleri duymaya başlar ve dansları algılar. Erginlenen yani ölümü deneyimlediği düşünülen kişi, başında bir taçla "saf ve mübarek insanlar" olarak algılanan diğer erginlenen bireylere katılır ve bir köşede balçık ve sis içinde üst üste yığılmış, ölüm korkusu ve öteki dünyanın mutluluğundan duydukları kuşku nedeniyle sefil bir halde bekleyen erginlenmemiş insanları seyreder (Stobaios'tan aktaran Eliade 2003: 363). Bu ritüellerin sırlarının aynı şekilde karanlıklar içinde bir yürüyüş ve çeşitli dehşet verici görüntülerden hemen sonra birden ışıklı bir çayıra girilmesini içerdiği başka düşünürler tarafından da kabul edilmektedir.⁴⁸ Ancak Demeter Tapınağı'nda ve sırlar odası Telesterion'da yapılan kazı çalışmaları sonucunda, erginlenecek adayların ayinsel bir şekilde Yeraltı Ülkesi'ne inmesini sağlayacak herhangi bir yer altı odası olmadığı ortaya çıkmıştır (Eliade 2003: 363).

Erginlenme ritüellerini tamamlayan bireylerin kendisini tanrıçalara yaklaştıran tanrısal bir sırnı algıladıkları ve hatta bir anlamda Eleusis Tanrıçaları tarafından evlat edinildiklerini düşündükleri savunulmaktadır (Eliade 2003: 366; Guthrie 1955b: 292-293). Erginlenme tanrısal dünyayla yakınlığı, ölüm ile hayat arasındaki sürekliliği ortaya koymaktadır ve hayat ile ölüm arasındaki gizemli sürekliliğin ortaya çıkması ya da vahyedilmesi epopteia adayını kendi ölümünün kaçınılmazlığı düşüncesi ile yüzyüze getirerek onu bu durumla barıştırmaktadır (Eliade 2003: 367).

Eleusis *Mysteria*'larında erginlenenler gizli bir dernek ya da topluluk oluşturmamaktadırlar, bu erginlenme sınavlarından ve ritüellerinden geçenler evlerine döndüklerinde kamusal tapımlara katılmayı sürdürmektedirler. Böyle bir topluluğun kurulmamasının başlıca sebebi erginlenenlerin ancak ölümden sonra bir araya geldikleri düşüncesi olmuştur. Buna göre erginlenenler, ölümden sonra, erginlenmemişler kalabalığından ayrılarak kendi gruplarına yani erginlenenler arasında yer alacaklardır. Eleusis'in başlıca katkısı ölümden sonra koruyuculuk vadetmesidir ve bu sebeple bu *mysteria*'lar Atina tarafından onaylanarak korunmuştur (Eliade 2003: 367).

Antikçağ'da başka Demeter *Mysteria*'ları da gerçekleşmiştir ve bunların arasında en önemlileri Andania ve Lykosura *Mysteria*'larıdır. Kuzey bölgelerinin – Trakya, Makedonya, Epeiros- erginlenme merkezi olan Samothrake (Semendirek), Kaberoi (Kabir'ler) *mysteria*'ları ile ünlenmiştir ve İ.Ö. 5. yüzyıldan beri Atina'da

⁴⁸ Detaylı bilgi için ayrıca bknz: Foucart 1914: 392

Trakya-Frigya tanrısı Sabazios için *mysteria*'lar yapıldığı ve bunun batıya sızan ilk Doğulu tapımlardan biri olduğu belirtilmektedir (Eliade 2003: 367). Buradan da anlaşıldığı üzere Eleusis *Mysteria*'ları gördüğü yoğun ilgi ve saygınlığa karşın Eliade'nin yorumuyla "Yunan dinsel dehasının" bu alandaki tek yaratımı olmamıştır.

Eleusis Gizemleri Yunan din tarihinde merkez bir rol sahibi olmuştur ve Avrupa kültürü tarihine esas olarak "erginleyici sırların" yorumlarından oluşan dolaylı bir katkı sağlamıştır. Eleusis'in eşsiz saygınlığı sonucu, bölge pagan dinseliliğinin simgesi haline gelmiştir ve tapınağın yakılması ve bu gizemlerin yasaklanması, paganizmin "resmi" olarak bitişine işaret etse de bu olaylar paganizmi yok etmekten ziyade içselleştirilmelerini sağlamıştır. Eleusis *Mysteria*'ları gizemli gizlerini hala korumakta ve araştırmacıların imgelemlerini meşgul etmeyi sürdürmektedir.

2.6. Demeter Kült Alanları

Demeter tapımlarının gerçekleştirildiği ve kutsal alan olarak görülen yerlere Demeter kült alanları denilmektedir. Demeter kültünün özellikleri, bu kült alanlarda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar ışığında şekillenebilmektedir. Bu sebeple, başta en önemli Demeter kült alanı olarak görülen Eleusis olmak üzere başlıca 4 Demeter Kült alanı bu araştırma içerisinde örnek olarak ele alınmaktadır.

2.6.1. Eleusis

Günümüzde küçük bir sanayi kenti olan Eleusis antik çağ pagan dünyasının en önemli dini merkezlerinden biri olarak anılmaktadır. Antik çağda, Demeter rahibesi tarafından yönetilen Demeter ibadetçilerinin oluşturduğu bir yerleşke olarak da algılanan bu kent yine döneminin en önemli tarım merkezlerinden de birisi olmuştur (Fairbanks 1910: 130; Mikalson 2005: 88; Mylonas 1961: 3). Atina'ya uzaklığı yaklaşık 22 km olan Eleusis'in en büyük avantajları üç tarafının dağlarla çevrili oluşu verimli toprağı ve denize yakınlığı ile oluşan doğal sınırları sebebiyle savunmaya elverişli mevkiisi olmuştur (Mylonas 1961: 23). Konumunun bir diğer önemli etmeni ise Attika, Boiotia ve Peleponnesos bölgelerini birleştiren ticaret yolunun üzerinde, Atina ve Peloponnesus'u batıya ve güneye, Thebes'le ve tüm diğer merkez ve kuzey Yunan şehirlerine bağlayan yolun Eleusis'in hemen kuzeyinden geçiyor olmasıdır.

Atina ile yaşadıkları zorlu bir sürecin ardından Atina'nın egemenliği altına giren Eleusis, Atina'yı dini anlamda kendi hâkimiyetine almıştır ve Demeter kültü

Atina'nın en önemli kùltlerinden biri haline gelmiştir. Sonrasında tüm Yunanistan'dan kendine yandaş bulan bu kùlt Olympia ve Delphi sayesinde Roma döneminde bile kendisine yer edinmeye devam etmiştir (Guthrie 1955: 285; Mikalson 2005: 86).

Eleusis isminin Hellen öncesi (prehellenic) olduğu belirtilmektedir (Mylonas 1961: 18). Ayrıca Eleusis'in ilk sakinlerinin Traklar oldukları düşünülmektedir (Eliade 2003: 361). Yapılan arkeolojik kazılar tapınağın tarihlendirilmesini etkilemiştir ve ortaya çıkan sonuç şudur ki Eleusis İ.Ö. 1580-1500'e doğru kolonileşmiştir ancak Megaron B olarak da adlandırılan ilk tapınak (bir oda ve damı taşıyan iki iç sütun) İ.Ö. 15. yüzyılda yapılmıştır ve dolayısıyla myseterialar da bu yüzyılda başladığı düşünülmektedir (Eliade 2003: 361) (Resim 17).

Bölgedeki arkeolojik çalışmalar ilk defa 1882 yılında Greek Archaeological Society of Athens-Atina Yunan Arkeoloji Topluluğu tarafından başlatılmıştır ve birkaç duraklamanın haricinde günümüze dek devam etmiştir. 1882 yılında, Demetrios Philios önderliğinde ve Wilhelm Dörpfeld'in de yardımlarıyla (özellikle mimari planlarda) başlayan kazı çalışmaları ile Demeter Tapınağı neredeyse tamamen ortaya çıkartılmıştır. Philios'un çalışmaları 1892 yılına kadar devam etmiştir. 1894-1907 yılları arasında Prof. Andrea Skias'ın başkanlığında kazı çalışmaları devam etmiştir. Bu süre içerisinde tapınak ve tapınağın güney bölümü ve geometrik döneme tarihlendirilen mezarlar ve tarihöncesi kalıntılar incelenmiştir. 1917 yılında Konstantinos Kourouniotes kazı çalışmalarının başına getirilmiştir ve o güne dek süren kazı çalışmalarına devam edilmiştir. 1930 yılında Rockefeller Foundation'ın desteği ile Edward Capps kazı çalışmalarını devralmıştır ve bu tarihten itibaren kazı alanı genişletilmiş ve Tapınağın kazı çalışmaları tamamlanmıştır. 1945 yılından sonra kazı çalışmaları sırasıyla Atina Üniversitesi'nden Prof. Anastasios K. Orlandos, Dr. John N. Travlos ve George E. Mylonas'ın başkanlıklarında devam etmiştir (Mylonas 1961: 12-13).

Yüz yılı aşkın bir süredir devam eden bu kazı çalışmaları sonucunda Eleusis Mysteria'larının popüleriği ile büyüyen ve gelişen kentteki Demeter Tapınağı'nın da bu duruma paralel bir şekilde orijinal tapınağın etrafında genişletilerek uyum sağladığı ortaya çıkmıştır. Tapınağın etrafındaki peribolos duvarları kuzeye güneye ve doğuya doğru sürekli olarak genişletilmiş ve tapınağın üzerinde durduğu teras duvarlarına destekler eklenmiştir. Hristiyanlığın ortaya çıkışı ve Yunanistan'da kabul görmeye başlamasıyla birlikte tapınağın önemi azalmaya başlamış ve 4. yüzyıla

birlikte gizem kültlerine getirilen yasaklarla beraber tapınağın kaderi de belirlenmiştir. 5. yüzyılın başında ilk Hristiyanlar tarafından tapınağın neredeyse tamamının yıkıldığı belirtilmektedir (Mylonas 1961: 8; Sina 2004: 39). Genel olarak dini mekânların inşa edildiği yerler dinler değişse de sabit olarak kalabilmektedir. Bu durum mekândan çok konumun kutsallığına işaret etmektedir. Bu olgunun Eleusis'deki yansıması ise Tapınağa verilen zararların ardından tapınağın hemen yakınlara kurulan kilise olmuştur. Yaklaşık bin yıl sonra ise Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bu topraklarda Tapınağa dair neredeyse hiçbir iz kalmamıştır (Mylonas 1961:8-9).

Eleusis'deki Demeter kültüne şekil veren Homeros'un Demeter Övgüsünde sözü geçen Demeter Tapınağının 1931-1941 yılları arasında Kourouniotes önderliğinde yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan, Eleusis'in doğu yamacında yer alan ve daha sonra üzerine Büyük Telesterion'un yapılandırıldığı Megaron B olduğu düşünülmektedir (Cosmopoulos 2003: 1-23; Mylonas 1961: 36-49). Dar ve uzun bir odadan oluşan ve bir portico ile cephelendirilen bu megaron'un içerisinde orijinal pozisyonunda kalmış bir sütun kaidesinden başka herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır (Mylonas 1961). Bu durum Gizemlerin açık havada sunağın (altar) çevresinde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Arkaik dönemde, Miken dönemine ait olduğu düşünülen Megaron'a eklenen bir yapı ile birlikte *Mysteria*'ların iç mekânlarda da gerçekleşmesi gündeme gelmiştir.

Yine Homerik övgüde de bahsedilen, "kız pınarı" olarak adlandırılan ve Demeter'in oturup yas tuttuğu yer olduğuna inanılan kutsal kaynak Eleusis'de bulunmaktadır ve bu kaynağın bulunduğu yer üzerinde ziyaretçiler için iki adet girişi bulunan özel bir oda inşa edilmiştir. İnişiye olanların bu yere oturmaları Tanrıça'nın orada oturduğuna inanıldığı için yasaklanmıştır (Kerényi 1967: 71).

2.6.2. Knidos

Bir diğer önemli Demeter Tapınağı'nın bulunduğu Knidos, günümüzde Datça Yarımadası olarak bilinen yarımadanın en dış burnunda bulunmaktadır. Karia'nın yöreleri arasında yer alan Knidos, çoğunlukla kayalık dağlardan oluşan bir topoğrafyaya sahiptir ve antik kent, yarımadanın güneyindeki dik bir yamaçtaki terasların üzerine kurulmuştur. Bu özelliği nedeniyle de Homeros'un yazılarında "yüksekteki Knidos" olarak geçer (Özgan 2002: 5).

Knidos'taki ilk sistemli kazılar Londra British Museum adına, 1857/59 yıllarının kış dönemlerinde Sir Charles Newton tarafından yapılmıştır (Özgan 2002: 31). Tanrıça Demeter'in kutsal alanının ilk kazı çalışmaları da yine Newton tarafından 1857/58 yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu kutsal alan, bu tür kült merkezlerinde genellikle geçerli olduğu üzere, kent merkezinin dışında, Akropol'ün altında bir kaya terası üzerinde yer almaktadır ve Anadolu'da birçok örneği bulunan bir kaya kutsal alanı olma özelliği taşımaktadır. Alandaki dikey kaya duvarının bir deprem sonucunda oluşmuş olan bir doğal yapı olduğu ve bu duvarın içine bazı kült nişlerinin işlendiği düşünülmektedir (Özgan 2002: 95).

Demeter'in asıl kutsal alanının, bu kaya duvarı yapısının altındaki yaklaşık 75 x 40 m.lik terasın üzerinde, üç tarafta polygonal teknikteki temenos duvarları ile çevrilmiş olarak yer aldığı düşünülmektedir (Resim 18). Bu temenos duvarlarının güney tarafta bulunanı ayrıca terası da desteklemektedir. Ayrıca bu destek duvara paralel bir şekilde doğudan batıya doğru uzanan ve esas kutsal alana açılan uzun bir geçidi oluşturan bir duvar daha bulunmaktadır. Bu geçidin doğu tarafında bazı küçük yapıların temelleri bulunmuştur ancak bu yapıdan ve doğudaki küçük odalı uzun yapıdan neredeyse hiç iz kalmamıştır (Özgan 2002: 96).

Bu bölgede ve odacıklarda yapılan kazılarda ele geçen buluntular arasında kandiller, pişmiş toprak küçük yontular, irili ufaklı mermer yontular, yontu kaideleri ve birçok yazıt bulunmaktadır (Özgan 2002: 96). Bu buluntuların burada depolanan adak hediyeleri olduğunu düşünülmektedir (Resim 19).

Tüm bunların dışında bu alanda ayrıca Thesmophoria kutlamalarında kullanıldığı düşünülen elips formu bir kurban çukurunun olabileceği belirtilmiştir. Olası bu alanın içerisinde Demeter kültüründe son derece önemli kabul edilen ritüelleri sembolize eden domuz yavrusu yontuları da bulunmaktadır. Thesmophoria'larda daha önce çukurlara atılarak öldürülmüş olan yavru domuzlar yakılmaktadır ve yine bu alanda yapılan kazı çalışmalarında en alt tabakada domuz ve kanatlı hayvan kemikleri ele geçmiştir (Özgan 2002: 96).

Bu yapı alanının doğusundaki büyük odada normal insan ölçülerinden büyük olarak yapılmış ve tanrıçanın kendi tasviri olduğu muhtemel olarak kabul edilen oturan bir kadın yontusu bulunmuştur (Resim 20). Ayrıca kutsal alanda kurşun levhacıklardan oluşan el yazısı bir grup yazıt bulunmuştur. İlginçtir ki kült yapısının duvarlarını asıldığı düşünülen bu el yazıtları değişik şahıslara karşı kadınların beddualarını içermektedir. Bunlara örnek olarak Antioge'nin kocasını zehirlemek istediği şeklindeki iftiralardan şikâyeti olup, kendini savunarak Demeter'e bu

söylentiyi çıkartan kişileri cezalandırması için yalvardığı levhacık verilebilir (Özgan 2002: 97). İhanet eden kocalara, mallarını çalan hırsızlara ve kendilerini kandıranlara karşı Knidos'lu kadınlar Tanrıça Demeter'in rızasıyla onlara ah ediyor ve tanrıça tarafından suçluların cezalandırılmasını istemektedirler (Özgan 2002: 97; Sönmez 2007: 171). Bu durum daha ileride değinilecek olan Thesmophoria'nın etimolojik araştırmasında ortaya çıkan ve Demeter'e evlilik tanrıçası olmasından dolayı yakıştırılan "yasa koyucu, yasa taşıyan, düzeni sağlayan"⁴⁹ sıfatlarının bir uzantısı olarak da görülebilir.

2.6.3. Priene

Priene, günümüz coğrafyasına göre Aydın, Söke'de kurulmuş bir İyon kentidir. Güneye bakan dik bir yamaç üzerine kurulmuştur ve şehrin Akropolis'i şehirden yaklaşık 230 metre yukarıdadır. Priene'de de neredeyse her antik yunan şehrinde olduğu gibi güçlü bir Demeter ve Persephone tanrıça grubu tapımı bulunmaktadır ve bu kültün sembolleri arasında yer alan mısır başağı Priene'nin ilk sikkelerinde bile yerini almıştır ki bu da bu kültün Priene'deki önemini altını çizmektedir. Bu iki tanrı tanrıçaya dair en erken bulgu İ.Ö. 350'lere tarihlenen Kaynak Kapısı üzerinde bulunan yazıttır.

Demeter Tapınağı grid yapısıyla ünlenen şehrin sistemli yapısı içerisinde bulunmamaktadır. Tapınak, kültün de bir özelliği olarak algılayabileceğimiz şekilde şehrin dışında, en yüksek bölgesinde, Akropolis'in yanında yer almaktadır. (Resim 21) (Ferla 2005: 126) Tapınak, üzerinde kurulduğu düzlüğün yeri ve yüksekliği (129 m.) nedeniyle şehrin ve ovanın eşsiz manzarasına sahip olmuştur. Yapı, 45,05 m. uzunluğunda, 17,75 m. eninde doğu-batı yönünde uzanan bir Temenos duvarı üzerine kuruluştur. (Bayhan 1989: 29; Ferla 2005: 126) Kutsal alan girişinde iki rahibe heykeli bulunmaktadır ve bu heykellerin Demeter ve Kore'nin baş rahibeleri olduğu düşünülmektedir (Bayhan 1989: 29).

Knidos'taki Demeter kutsal alanı planına oldukça benzeyen kutsal alanın girişi, alanın doğusunda bulunmaktadır. Batıya doğru uzanan alanının orta bölümünde ritüellerin gerçekleştirildiği bir avlu bulunmaktadır. Kutsal alanın batısında ise Tapınak yer alır (Bayhan 1989: 29; Ferla 2005: 126). (Resim 22-23)

⁴⁹ Sina 2004: 44; Thomson 1983: 247

Kutsal alanın 1/3'ünü kaplayan Tapınak yapısı, doğuya bakan bir prosthesis, ana cella (Resim 22: H) ya da naos, ve kuzeyde iki küçük salondan oluşmaktadır. Ayrıca kutsal alanı kaplayan duvar ile tapınak arasında dar bir koridor bulunmaktadır (Ferla 2005: 126).

Tapınağın dışında, cellanın güney tarafında diğer Demeter kutsal alanlarında da olduğu gibi bir kurban çukuru yer almaktadır. (Resim 22: L) Yeraltı tanrılarına adak olarak kurban edilen hayvanların yanı sıra bu çukurda çok sayıda garip şekilli figürinler bulunmuştur. Bu figürinlerden bazıları aynı Priene sikkelerindeki betimlerde olduğu gibi ellerinde mısır başağı tutmaktadırlar (Bayhan 1989: 30; Ferla 2005: 130).

2.6.4. Pergamon

Pergamon'daki Demeter kültü Efes Artemision⁵⁰'u ya da Atina'daki diğer tapınlar gibi iyi bir şekilde belgelenmemiştir. Ancak Pergamon'daki tapınakta yapılan ilk kazı çalışmalarında bulunan buluntuların iyi bir şekilde kayıt altına alınması, kült faaliyetlerinin kronolojik taslağının oluşturulabilmesinde oldukça faydalı olmuştur. Pergamon'da Demeter tapını kabaca iki evrede yer almıştır: Hellenistik dönemde, Attalos hanedanlığının en faal olduğu dönem ve gizem kültürünün yetkililerinin tapınakta ilk resmi bir şekilde beyan edildiği Demeter Kültünün yeniden canlandığı Antoninus Pius dönemi (Thomas 1998: 278).

Külte dayalı nedenlerden dolayı kent surlarının önünde bulunan Demeter tapınak alanı yapımından 100 yıldan fazla zaman sonra II. Eumenes'in şehri genişletme faaliyetleri ile surlu kent alanının içerisindeki yerini alabilmiştir. Gymnasion'un batısında, belirgin olarak öne çıkartılmış terasın üzerinde, yüksek teras duvarının sık konmuş destek payelerinden dolayı Demeter tapınağının küçük bir çekirdek yapıdan yükseldiği öne sürülmektedir. Yaklaşık olarak İ.Ö. 4. yüzyılın ilk yarısında daha sonraki zamanlarda tapınağın da inşa edileceği bölgede, Kale Dağı'nın ileriye uzanan bir kaya oluşumu üzerinde bir kült yeri olduğu tahmin edilmektedir ancak bu alanın başlangıç dönemlerine dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır (Radt 2002: 178-179).

Tapınak eski teras yapısının seviyesinin 1 metre indirilip daha geniş bir alan elde edilmesinin ve kutsal alanın yönünün bir miktar daha çevrilmesinin ardından ilk anıtsal formunu Attaloslar Hanedanının kurucusu olan Philetairos (İ.Ö. 281-263)

⁵⁰ Artemis Tapınağı'nın Yunanca karşılığıdır.

zamanında elde edilmiştir. 3. Yapı evresi olarak adlandırılan bu dönemin tarihlendirilmesi tapınak ve esas sunak üzerinde bulunan iki adak yazısı ile mümkün olmuştur. Bu yazıtta Philetairos ile kardeşi Eumenes'in, anneleri Boa adına Demeter'e bu binaları adadıkları yazmaktadır (Radt 2002: 178; Thomas 1998: 288). Bu yapı hem bir anne sevgisinin anıtı hem de Demeter'e yapılmış bir hediyedir. Bu durum Demeter kültünün annelere ve evli kadınlara hitap edişinin altını çizmektedir (Thomas 1998: 288).

Yeni düzenlemelerin ardından oluşturulan kutsal alanın kuzey tarafın batı yarısında arkasında odalar bulunan bir galeri ve doğu yarısında da oturma basamaklarından oluşan uzun bir yapı seyir merdiveni olarak da adlandırılan yapılar bulunmaktadır. Bu seyir merdiveninin Thesmophoira'larda tohum atma şenliklerinde kadınlardan oluşan kült cemaatin toplanmasına hizmet etmiş olduğu düşünülmektedir. Bu merdivenlerin önünde mistik törenlerin Yunan dünyasının en büyük Demeter tapınağı olan Eleusis'deki gibi gerçekleştiği tahmin edilmektedir (Radt 2002). Ancak inisiye olunan salon olarak da açıklanabilen "telesterion"a ait olabilecek hiçbir yapı kalıntısı bulunmamaktadır (Thomas 1998: 284). Alanın güney bölgesinde ise tapınak ve önündeki sunaklar bulunmaktadır. Kutsal Alan'ın sunakları kurban etme sırasında rahibenin baktığı yön olan doğuya yönlendirilmiştir ki Ana Sunak ve Sunak D'nin batı tarafları önünde yer alan basamaklar bunu doğrulamaktadır (Radt 2002: 180) (Resim 24).

Demeter Tapınağı, en son haline ve boyutlarına I. Attalos'un (İ.Ö. 241-197) eşi Apollonis'in bağışı ile ulaşmıştır. Apollonis'in bu bağışı ile ilgili bilgiler, yapılan bu yeni binalara ait olan propylonun arşitravında bulunan yazıtlardan anlaşılmaktadır. Bu yazıtlarda Kraliçe Apollinis'in bu galeri ve kutsal mekânları (Oikoi) Demeter ve Kore'ye, Thesmophoria şölenlerinin tanrıçalarına adadığı yazmaktadır. (Radt 2002: 180) Yapılan galeriye, yamacın dikliği sebebiyle boylu boyunca güney nefin altında uzanan bir bodrum katı eklenmiştir ve bu bodrum katında destek için yamaç tarafına inşa edilen duvarın bu yapıya bir kuzey bir de güney bölüme ayırdığı düşünülmektedir. Güney galerisi bodrumuna birkaç kapıdan girmek mümkündür, ayrıca en batıda bodrumdan kuzeye yönelerek karanlık bir odaya ulaşılabilir ve burasının kültün gizem törenlerinde bir rol oynamış olabileceği tahminler arasındadır. (Radt 2002: 181) Araştırmacılar, Apollinis döneminde tapınağın kuşatılmış yapısı ve telesterion benzeri bir yapının inşası ile birlikte Eleusis gizemlerinin bu dönemde gerçekleşmiş olduğu düşüncesindedirler; ancak yapım sırası bu tezi doğrulamamaktadır (Thomas 1998: 287).

Kutsal alandaki ön avlunun doğu tarafında Apollinis zamanında yapıldığı düşünölen havuzlu bir çeşme bulunmaktadır. Yine ön avlunun güneybatı köşesinde kesme taş bloklardan yapılmış bir kurban çukuru bulunmaktadır. Bu çukura verimlilik tanrıçasının yer altı temsilcisi olan Persephone için adak kurabiyeler ve benzeri adak sunuların koyulduğu düşünölmektedir. Propylonun güneydoğu köşesinin önünde Apollinis vakfından evvel kullanılması muhtemel bir sarnıç yer almaktadır ve bu çeşmenin öncüsü olarak görölmektedir. Bunların kült ile ilgili arınmalarda kullanılmış olduğu düşünölmektedir (Radt 2002: 182).

Tapınak Roma döneminde de değişik tadilat evrelerinden geçmiştir. Roma döneminde kült artık sadece kadınlara özgü olmaktan çıkmış ve hem erkek hem kadınlara açık bir hale gelmiştir. Bu döneme ait mermer bariyer rölyeflerdeki betimlerde Demeter kültüne ve Thesmophoria'ta işaret eden pek çok unsurun yanısıra Dionysos'u da işaret eden unsurlar da bulunmaktadır. Kutsal alan, Roma dönemi boyunca da canlı bir kült yaşantısına tanıklık etmiş ve dönemin başka inançlarına ait tapınakları ile rekabet içinde olmuştur. Bu dönem Demeter kültünün yeni din unsurları tarafından güçlü bir şekilde etkinlendiği tarihlere denk gelmektedir ve M.S. 4. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanlığın gelişi ve pagan tapınaklarının kapatılmasıyla Demeter Tapınağı da önemini yitirmiş ve işlevini kaybetmiştir.

3. THESMOPHORIA

Tanrıça Demeter için düzenlenen şenlikler arasında Yunan dünyasında en çok kutlananı Thesmophoria'dır. Adını Demeter'in sıfatı olan Thesmophoros'dan alan Thesmophoria bayramı, ekin ekme zamanı olan ve Atina takvimine göre Pyanopsion (Ekim-Kasım) aylarına denk gelen genellikle Pyanopsion'un 11, 12 ve 13. günlerinde 3 gün süren kutlamalarla gerçekleşmektedir (Harrison 1955: 121; Mikalson 2005: 144; Thomson 1983: 246).⁵¹ Thesmophoros "thesmoi'un taşınmasıdır" ve Thesmos da "konulan" bir şey demektir; genellikle bir "yasa" ya da "kural"dır ve "yasa koyucu, yasa taşıyan, düzeni sağlayan" anlamına gelmektedir. Bu sıfat Demeter'e evlilik tanrıçası olmasından dolayı yakıştırılmıştır (Sina 2004: 44; Thomson 1983: 247). Thesmophoria kelimesinin, "thesmo-" yani depozito etmek ile "phor-" geleceğe yatırım (brought forth) kelimelerinden geldiği de düşünülmektedir (Mikalson 2005: 144-145).

Thesmophoria ritüelleri kırsal ve yer altı dünyasına ait yönelimlere sahip özelliklere sahiptir. Demeter'e özgü mitsel yapının ilk yazınsal kaynağı olan Homer'in Demeter'e Övgüsü'nde Kore'nin kaçırılmasıyla ortaya çıkan kült efsanesi döngüsünün uygulaması olarak Eleusis gizemleri daha sonra ortaya çıkmıştır. Bu mitsel yapı, Thesmophoria ritüellerinde ritüellerin aiton'u yani nedeni olarak da sunulmaktadır. Diğer bir taraftan, Mysteria'lar bu kült efsanesinin bereketlilik ile özdeşleştirilmesinden ziyade sadece kaçırılma ve Persephone'nin tekrar yeryüzüne çıkması olgusuna odaklanmıştır (Thomas 1998: 281).

Üç gün boyunca devam eden Thesmophoria'nın ilk günü Anados, ikinci günü Nesteia ve üçüncü günü Kaligeneia olarak adlandırılmaktadır (Harrison 1955: 121; Mikalson 2005: 144; Thomson 1983: 246; Thomas 1998: 282). Başka yerlerde ise Pyanopsion'a Demetrios da denilebilmektedir. Bu ay içerisinde başka şehirlerde farklı zaman aralıklarında da Thesmophoria gerçekleşmektedir. Örneğin Syracuse'de Thesmophoria on gün süre ile kutlanmaktadır ve Atina'dan yaklaşık bir ay önce Thesmophoria tapımları gerçekleşmektedir. Thesmophoria'nın düzenlendiği tarihlerde farklılık olmasına rağmen bahara hazırlık sırasında toprağa ekin atılırken gerçekleştiği bilinmektedir (Dillon 2002: 111).

⁵¹ Ayşen Sina makalesinde Thesmophoria kutlamalarına hazırlık günü -*stenia*-yı da ekler ve kurban törenlerinin de aynı gün yapıldığını savunarak bu bayramın 5 gün sürdüğünü savunmaktadır (Sina 2004). Ancak diğer kaynaklarda Thesmophoria'nın üç gün boyunca kutlandığı belirtilmektedir.

Thesmophoria'nın tarım verimliliğini artırmanın merkezi amaç olarak belirlediği bir festival olduğu düşünülmektedir ve başlıca özellikleri domuz kurban edilmesi ve tarımsal verimliliğin artırılması için yapılan ritüellerdir. Antik Yunan'daki çoğu bereket ritüellerinde ve tarımla ilgili festivallerde olduğu gibi Thesmophoria'da da başlıca ve hatta temel rol 'kadın'a aittir (Mikalson 2005: 144-145). Burada dikkati çeken nokta tarım verimliliğini artırmanın temel amaç olduğu bir tapımda verimliliği temsil ettiğine inanılan kadının başrolü oynamasıdır. Böyle bir tapınmada erkeklere rol bulunmamaktadır. Erkeklerin şehir devletlerinin senatolarında söz sahibi olmalarının, seçimlerde oy haklarının bulunmasının ve sosyal statülerinin kadınlardan daha ön planda olmalarında rağmen din, kadının saflığına, bekâretine ve doğurganlığına önem vermektedir. Erkeklerin bu şenliklere katılmaları kesinlikle yasaklanmıştır ve buna cesaret etmenin oldukça ciddi cezası bulunmaktadır. Örneğin, Cyrene Kralı Battos'un, kadın kılığında bu şenliklere katılması sebebiyle hadım edildiği bu tür söylenceler arasındadır (Thomas 1998: 282) Sonuç olarak Thesmophoria kadın egemenliğinde ve erkekler tarafından bilinmeyen bir tapım haline gelmiştir. Ayrıca Thesmophoria bayramlarının amacının ekinlerin bereketini arttırmak olduğu halde kadınlar erkekleri bu etkinlikten uzak tutarak bir nevi dölleyici etkilerden de uzak durmaktadırlar. Bu durum ise bu şenliğin başlangıçtaki işlevinin unutulup farklı bir nitelik kazandığının düşünülmesine yol açmaktadır (Thomson 1983: 246).

Bayram kutlamalarına katılacak kadınların nasıl bir araya geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu kadınların buldukları toplumda yüksek statüye sahip oldukları, fahişelerin bu kutlamalara katılmasına izin verilmediği ileri sürülmektedir. Üç antikçağ yazarı Aristophanes, Isaios ve Lukianos bu konuya daha ayrıntılı ışık tutmaktadır. Aristophanes katılımcı kadınları "*eugeneis*" olarak adlandırmaktadır. Bu sözcük, insana olduğu kadar bitki ve hayvanlara da atfedilir ve "kalıtımla geçen iyi özelliklere sahip" anlamına gelmektedir. Isaios, tapınağa sadece temiz bir yaşam süren kadınların girmesine ve dinsel törenleri izlemesine izin verildiğini yazmaktadır. Ayrıca, Thesmophoria şenliğinde "*arkhousa*" görevi yapacak bir kadının kanuna ve törelere uygun bir seçimle bu göreve geldiğini ekler. Kısaca kadınların hem temiz bir yaşam sürmeleri hem de toplumun üst tabakasının üyesi olmaları gerekmektedir. Lukianos, şenliğe yalnızca evli kadınların değil genç kızların da katıldığını, hatta anneler ve kızlarının birlikte katıldıklarını aktarmaktadır. Öte yandan Menandros'un *Epitrepontes* (Hakeme Başvuranlar) adlı oyununda varlıklı bir adam Thesmophoria şenliğine hem karısının hem de metresinin katılması için

yüklüce para öder. Alkiphron'un Mektuplarından birinde bir fahişe bir diğerine şöyle yazar: "Biz şimdi Thesmophoria şenliğini kutluyoruz. Yarın da Kalligeneia'yı kutlayacağız, Atinalı kadınlarla birlikte kurban sunmak için acele Atina'ya gel!" Lukianos'un oyununda da şenliğe katılmaya can atan bir fahişe geçer (Sina 2004: 45). Ancak yine de katılımcıların profilleri hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu festivalde gizlilik hayati bir önem taşımaktadır ve Thesmophoria kutlamalarına izinsizce katılan erkeklerin kadınlar tarafından hadım edildiği söylenceler arasında bulunmaktadır. Erkeklerin, ritüelleri izlemelerinin dışında onunla ilgili hikâyeleri dinlemeleri de yasaklanmıştır. Bu nedenle, Aristophanes'in Thesmophoriazousai adlı oyununda⁵² Thesmophoria ritüelleri ile ilgili çok sığ bilgiler verdiği düşünülmektedir (Mikalson 2005: 145).

Atina'da şehrin içinde ve çevresindeki tapınaklarda kutlanan ve 3 gün süren bu festival, evin hanımı ve ev halkındaki diğer evli kadınların evden dışarı çıkıp yakınlardaki Demeter Tapınağı'nda kamp yapabildikleri nadir durumlardan birisi olmuştur. Eleusis Gizemlerinde de olduğu gibi bu kutlamalarda da kadınların tarımsal döngünün yeni başlangıcını kutladığı özellikle de tahıl ürünleri için şükür ettikleri düşünülmektedir (Mikalson 2005: 144-145).

Festival ayrıca cinsellikle de mükellef tutulmaktadır, fallus sembolleri ve müstehcen şakalar da bu kampta yer almaktadır. Bu durum bu ritüellerin açıkça hem tarımsal üretim hem de doğurganlıkla alakalı olduğunu düşündürmektedir. (Mikalson 2005: 144-145) Demeter, Thesmophoros (kadınlarla ilgili yasaları koyan) kabul edildiği için, bu bayram bir tür evlenme ve anneliğe hazırlık kutlaması olarak da algılanmaktadır. Modern araştırmacılar bu festivaldeki gizlilik ve cinsel sembolizminin yanında kadınların bu kampta kurdukları düzen ile kendi "geçici kendi şehir-devletleri" olarak da adlandırılacak özerklikleri, erkeklere muhalif duruşları, kamptaki küfürbaz ve bayağı davranışları ile kadınların davranışlarını sınırlayarak sosyal düzeni tersine çevirmeleri karşısında büyülenmişlerdir (Mikalson 2005: 144-145).

Ekim-Kasım aylarına denk gelen bu bayramın birkaç ay öncesinden Haziran'da ya da Temmuz'da kutlanılan Skirophoria'da kadınlar domuz kurban etmekte ve bunları Demeter'e sunu olarak büyük bir mağaraya bırakmaktadırlar. (Thomson 1983: 246). Thesmophoria bayramı geldiği zaman üç gün boyunca bedenlerini

⁵² Bu oyun <http://www.youtube.com/watch?v=gq3KDHFVPEI> linkinden izlenebilmektedir. (07.08.11)

temiz tuttuktan sonra mağaralardaki yılanları⁵³ ürkütüp kaçırmak için ellerini çırparak büyük mağaraya –megaron-a girer ve domuzların çürümüş kalıntılarını toplayarak bunları güz ekimi için bereket versin diye tohumluk tahıllarla karıştırırlardı.

Demeter kültüründe oldukça önemli olan domuz kurban edilmesi Thesmophoria şenliklerinde de ön plandadır. Bu duruma sebep olarak efsanede de geçen, Kore'nin Hades tarafından yer altın dünyasında kaçırıldığı zaman yakınlarındaki domuz çobanı Euboleus ve domuzlarını da yer altına aldığı inancı gösterilmektedir. Eleusis'de Euboleus ya da diğer yerel bölgelerdeki isimleri olan Zeus Boleus ve Zeus Euboleus olarak Thesmophoria'nın ilk gününde Demeter ve Kore ile birlikte saygı görmektedir (Thomas 1998: 281).

Burada domuz kurban edilmesinin iki türlü anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Persephone'nin yeraltı dünyası Hades'e kaçırıldığı zaman, orada bulunan bir domuz çobanı ve beraberindeki domuzların da toprağın altına çekildiği mitosudur. Bir diğeri ise domuzun doğurganlığı sebebi ile bereket simgesi haline gelmesi ve domuzun kadının yerine konulmasıdır. Thomson domuzla kadının bağdaştırılmasına örnek olarak domuz için kullanılan *khoiros* sözcüğünün halk arasında *pudenda muliebria* (kadının edep yeri) karşılığı olarak kullanılmasını vermektedir (Thomson 1983: 247). Ayrıca domuz kanı, kadının aybaşı kanının –*katharmata*- ya da lohusalık akıntısının da yerini tutmaktadır ve önceleri *katharmata*'nın tohumların verimini arttırmada kullanılmak amacıyla gizlice dağıtılması biçiminde ilkel bir uygulama bulunmaktadır.⁵⁴ Bu görev domuz kanına aktarıldığında kadınların olumlu niteliğini yitiren cinsel etkinlikleri bir kirlenme olarak görülüp yasaklanmıştır (Thomson 1983: 247). Domuz kanı ise bu ilkel uygulamadaki *katharmata*'nın yerini almıştır.

Ayrıca yapılan araştırmalar göstermiştir ki çürümüş olan bu domuz kurbanlar toprağa koyu renkli, killi ve verimli bir özellik kazandırmaktadır. Hatta Eleusis Bothroi'sinde bulunan toprakta yapılan incelemeler son kurban etme ritüellerinden yaklaşık 1500 sene geçmesine rağmen toprağın verimliliğini hala koruduğunu

⁵³Mağaralarda aşağıya atılan domuz etlerini yiyen yılanlar olduğu söylenilmektedir. Ayrıca yılanların kutsal yerler olarak kabul edilen bu mağaraları koruduğuna inanılmaktadır. (Sina 2004)

⁵⁴Aybaşı kanının doğurganlığa neden olduğu gibi ürünlerin bereketini de arttırdığına inanılmaktadır. Bu uygulama ortaçağ da bile devam etmiştir; Ortaçağ Avrupası'nda kadınlar, tohumları tarlalara, aybaşı kanıyla lekeledikleri torbalardan saçarlardı ve bazen ekinlerin bereketinin artırılması amacıyla tarlalara doğrudan aybaşı kanının döküldüğü de görülebilmektedir. (Ergener 1988 c.3: 14)

göstermiştir. Bu benzeri olmayan kurban ritüellerinin Thesmophoria kelimesinin anlamca kökenini oluşturduğu düşünülmektedir: "thesmos" bırakmak, yere yatırmak anlamlarındadır; "phoria" ise bunu tekrar kaldırmak ve atlar üzerine koymak eylemini ifade etmektedir (Thomas 1998: 282).

Thesmophoria ile ilgili olarak, Samsatlı (Samosato) Lukianos, bu bayramın nasıl kutlandığı konusunda en önemli kaynaktır: (Sina 2004: 41-42)

"Thesmophoria, Skirophoria da denilen gizem törenlerini kapsayan bir Yunan şenliğidir. Katılımcılar, çiçek toplarken Pluoton tarafından kaçırılan Kore efsanesi gereğince bu şenliği kutlardı. Kore'nin kaçırıldığı yerde Eubouleos adında bir domuz çobanı sürüsünü otlatmaktaydı. Plouton'un Kore'yi kaçırmak için açtığı yarığa bu domuz çobanı da düşer. İşte, Eubouleos'un onuruna, Demeter'in kızı Kore'nin yeraltına geçirilirken domuzların da düştüğü ve "megara" denilen bu yarıklara domuzların atılması bundandır. Törenlerin saflık kuralları üç gün gözledikten sonra, "bulucu" denen kadınlar mağaralara inerler ve çürümüş kalıntıları arayıp bulduktan sonra da yukarı çıkarırlardı. Tapınağa getirilen bu kalıntıları sunağın üzerine koyarlardı. Sunak üzerindeki kalıntılardan bir parça eline geçiren kişi de, bunu tohumluk ekinine karıştırıp tarlasına ektiğinde iyi bir ürün alacağına inanırdı. Ayrıca, mağaralarda aşağıya atılan domuz etlerini yiyen yılanlar olduğu söylenirdi. "Bulucu" denilen kadınlar gürültü yaparak yılanları korkutup kaçırdı ve aşağıya atılanlardan geriye kalanları alırlardı. Yılanların kutsal yerler olarak kabul edilen bu mağaraları koruduğuna inanırlardı. Bir de benzer biçimde yapılan Arretophoria vardı. Bu da, insanoğlunun üremesi ile ürünlerin bereketini arttırmak amacıyla kutlanırdı. Katılımcılar bu kutsal yere gelirken yanlarında yılanlara göstermek için hamurdan yapılmış erkek cinsel organı şeklinde mahrem nesnelere ile çok çabuk büyüyen bir ağaç olmasından dolayı kozalaklı çam dalları getirirlerdi. Yanlarında getirdikleri bu nesnelere domuzlarla beraber kutsal saydıkları mağaralara atarlardı. Domuzlar, insan ve hayvanların üremesini sağlayan bereket sembolleri olarak kabul edilirdi. Yani, insan soyunu uygarlaştıran Demetrian'a (Tahıl Ana), bereketi sağlayan Demeter'e şükran sunusu olarak domuz sunulurdu. Yukarıda anlatılanlar bu eylemin mitolojik açıklamasıdır. Gerçekte bu ritüeller doğayı izlemekten başka bir şey değildir. Söz konusu bu Thesmophoria şenliği adını, Demeter'in "yasa koyucu, düzen sağlayıcı" anlamına gelen Thesmophoros sıfatından alır."

Eski Yunan Halkının kadınları aralarından bu grubu yönetmeleri için ritüellerin gerçekleştirilmesini sağlayabilecek ve Demeter Rahibesine eşlik edebilecek iki kadın seçilmektedir. Ayrıca seçilen bu kadınlar festivale kocalarının sağladığı dörder litre arpa, buğday, arpa unu, buğday unu ve kuru yemiş ile üç litre şarap, yarım litre zeytinyağı, yarım litre bal ve birer litre beyaz susam ile haşhaş, 450 gramdan az olmamak şartıyla peynir, 900 gram soğan, birer meşale ve yaklaşık 400 dolara-1000 TL'ye denk gelecek nakit para getirmekle yükümlüdürler (Mikalson 2005: 144).

Thesmophoria şenliği başlamadan evvelki geceye *stenia* adı verilmektedir ve bu süreç festival için yapılan hazırlıklarla geçmektedir. Yalnızca yasal eşlerin katıldığı bu şenlik Pyanopsion ayının 9'una denk gelmektedir ve gündüz gerçekleşen resmi açılış törenlerinin ardından, Yunanistan'ın her yanından gelen kadınlar bütün gece boyunca açık saçık konuşmalar ve kaba saba hareketlerle geceyi geçirmektedirler. Bu etkinlikte, Demeter Övgüsü'nde geçen, kızı için yas tutan Demeter'in Eleusis sarayına vardığında moralini düzeltmek için Iambe'nin yaptığı müstehcen tavırlara öykünüldüğü düşünülmektedir: "*Hizmetçi akıllı Iambe yaptığı şakalar ve şaklabanlıklarla güldürmeyi başarır Demeter'i*".

G. Thomson, dinsel törenler sırasındaki bu tür edebe aykırı davranışlar ve cinsel imaların, tüm dünyada yaygın olan ilkel bir bereket töreni olduğunu, erginlenmeyle özellikle bir bağıntısı olmadığını aktarmaktadır (Thomson 1983). Eski toplumlarda hemen her yaşantı biçimi törensel bir eyleme dönüşmektedir. Böylelikle de dinsel tören, bütün özelliklerini yeniden üreten ve dinsel törenin açıklaması olduğuna da inanılan bir mitos ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, Demeter'e hymnosda da benzer durum vardır: Bunlardan ilki bir genç kızın evlenmesi, ikincisi ise, bir annenin (özellikle de annenin ve kızın rızası alınmaksızın) kızının evlenmesiyle ortaya çıkan dramatik duygusallığı ve son olarak da kızın evlilik sonrası konumu öykülenir. Bu bağlamda, geceleyin gerçekleşen genel ahlaka aykırı bu eylemlerin amacı büyük bir olasılıkla toplumsal baskının kadınlar üzerinde yarattığı yasaklardan kurtulma denemesi olarak görülebilmektedir. Ancak müstehcen davranış ve konuşmaların en önemli amacı, *apotropaios* (kötülükleri uzaklaştırıcı) işlevi olduğu inancıdır (Sina 2004: 42-43).

Kutlamalar süresince kadınlar Persephone'nin çiçek toplarken kaçırılmasından dolayı çiçeklerden yapılmış taç takmamakta ve cinsel ilişkiden kaçınırlar. Ayrıca, Eleusis Gizemlerinde yemilmesi kesinlikle yasak olan nar, Thesmophoria'da Eleusis Mysteria'larının aksine çok farklı bir anlamı ifade etmektedir. Bu durumda eğlence, hüznün ifadesinin önüne geçer ve kadınların oruç günlerinde nardan başka bir şey yemeleri kesinlikle yasaktır. Sadece yere düşen nar tanelerine dokunmaları yasaklanmıştır. Bunun içinse Alexandira'lı Celement'in ilginç bir açıklaması vardır: nar ağacı Dionysos'un yere düşen kan damlalarından ortaya çıkmıştır (ayrıntılı bilgi için bkz Kerényi 1967: 140).

Kırmızı renkli yiyeceklerin yalnızca ölülerin yemeği olarak görüldüğü ilkel tabular bulunmaktadır. Persephone de şartlı olarak geri dönmüş olsa bile, ölüler

ülkesini temsil etmektedir ve yılın büyük çoğunluğunu yer altında yediği nar tanesi yüzünden Hades'te geçirmek zorundadır. Nar Akdeniz'de yemek ve suyundan içecek ve şarap edinilerek tüketilen pek çok bitkiden yalnızca birisidir. Meyve ve bitkiler dinsel çağrışımlarına göre ikiye ayrılmaktadırlar. Nar, elma, incir ve şarap Dionysos'la özdeşleştirilirken; nar, badem ve hurma tanrıların annesi Rhea ile özdeşleştirilmektedir (Kerényi 1967: 134). Ayrıca günümüzde dahi nar bereketin sembolü halinde kullanılmaktadır. Ancak Demeter efsanesinde nar, ölüler ülkesi Hades'in sembollerinden de birisi olmuştur. Bu durumu Kerényi şu şekilde açıklar: narın kana benzeyen rengi ve tohumlarının çok fazla olması nedeniyle Persephone mitinde yerini almış olabilir ancak yine de nasıl ölümlerle de özdeşleştirildiği bilinmemektedir. (Kerényi 1967: 137) Bunlara ek olarak, Eleusis gizemlerinde tüketilmesi yasak olan narın, Persephone mitiyle ilişkisi bulunsa da, Eleusis'de Persephone'nin nar ile birlikte bir betimi bulunmamaktadır. Diğer bölgelerde ise yer altı dünyasıyla ilişkisini sembolize etmek için Persephone'nin nar ile birlikte betimleri bulunmaktadır (Kerényi 1967:137).

Thesmophoria bayramı kutlamalarının hangi gününde yapıldığı kesin olarak bilinmeyen ve yalnızca kadınlar tarafından gerçekleştirilen başka ritüeller de bulunmaktadır: Bunlardan ilki verimlilik ve doğurganlığı arttırması amacıyla yapıldığı sanılan ve *morotton* denilen yünden yapılmış bir kırbaç ile kadınların birbirlerine vurması ya da vurur gibi yapmasıdır. Diğeri *zemia* denilen kefarete kurbanın kesilmesi ve sonuncusu da kadınların habersizce birbirlerini kovalaması temeline dayanan *diogma* ve *Khalkis* kovalaması ritüelleridir (Sina 2004: 44).

Kampın birinci günü yerleşme ile geçmektedir (Kathados & Anodos). İkinci gün oruç tutulur (Nesteia), 3. ve son gününde ise "Kalligeneia" kutlanmaktadır. Kampta gerçekleşen ritüeller Eleusis'deki gibi çok gizlidir ve bu konuda bilinenler oldukça azdır. Ancak ana törenin bir önceki festivalde kurban edilen domuzların (bir anlamda da depozito edilen kurbanlardır bunlar) gömüldükleri yerlerden çıkarmak için toprakta derin çukurların (megaron) açılması ve bu kemiklerin çıkartılması sırasında gerçekleştiği düşünülmektedir. Çıkartılan bu kalıntılar Demeter'in sunağına yerleştirilmekte ve o senenin mahsulünden çeşitli tahıl tohumları bu kemiklere karıştırılmaktadır (Mikalson 2005: 144-145). İkinci gün tutulan oruç (ayrılmalarına ağıt) ve 3. gün gerçekleşen kutlamalar (birleşme) Eleusis Gizemlerindeki dizilimi ve ritüellerin de kökenini oluşturan Demeter ve Kore-Persephonenin ayrılışını ve tekrar birleşmelerini anımsatmaktadır (Mikalson 2005: 144-145).

3.1. Kathados & Anados

Ayın 11'indeki kutlamalarına *kathados* veya *anados* denilmektedir. Atina'da kutlanmaktadır ve tören alayının Phnyks tepesine doğru yürüyüşe geçmesi nedeniyle bu eyleme *anodos* (çıkış) ve *kathodos* (iniş) dendiği dışında bilgi bulunmamaktadır (Sina 2004: 43).

3.2. Nesteia

Festivalin ve kampın ikinci günü "yas günü"dür ve oruç tutulur. Bu oruç tutma durumu Demeter'in ve kızı Persephone'nin ayrılmalarına ağıt gibidir (Mikalson 2005: 144-145). Pyanopsion ayının 12. gününe Nesteia (oruç günü) veya Meşe (beş günlük şenliğin tam ortasına işaret ettiği için "orta gün") denilmektedir. Komedyacı Aristophanes İ.Ö. 411 yılında Büyük Dionysia Şenliklerinde oynanmış olan Thesmophoriazusai (Thesmophoria Şenliğini Kutlayan Kadınlar) adlı eserinde o günü ayrıntılarıyla anlatır.

Nesteia gününde kadınlar oruç tutmakta ve erkeklerle bir araya gelmemektedirler. Kadınlar oruçlu oldukları süre boyunca yere serdikleri söğüt dallarında ya da şehveti yatıştıran bitkilerden yapılmış minderlerde oturmaktadırlar. Kentte kamu işleri yapılmamakta ve kurban kesilmemektedir. Ayrıca günün onuruna mahkûmlar serbest bırakılmaktadırlar (Harrison 1955: 127; Mikalson 2005: 144; Sina 2004: 44).

Kadınlar oruç tuttıkları bu gün boyunca oturmalarının, Tanrıça Demeter'in Gülmez Kaya üzerinde kederle oturup kızının üzüntüsünü yaşamasına öykünülmüş bir hareket olduğu da düşünülmektedir (Harrison 1955: 127).

3.3. Kalligeneia

Thesmophoria şenliğinin son gününe Kalligeneia (iyi doğmuş ya da güzel doğum) denilmektedir (Harrison 1955: 121; Mikalson 2005: 144; Sina 2004: 44). Kalligeneia'da her demostan bayramda kendilerini temsil etmek amacıyla "arkhousa" (kadın başkan) denilen ve demosun önde gelen kadınları arasından seçilen kadınlar tarafından tüm kadın katılımcılara bir ziyafet verilmektedir. Kholargos demosuna ait bir yazıtta, Thesmophoria şenliğinde arkhousalar tarafından rahibelere kek sunulduğu geçmektedir. Kalligeneia adından da anlaşılacağı üzere güzel, sağlıklı çocukların doğması umuduna ve insan tohumunun iyi hasat beklentisine yöneliktir (Sina 2004: 44).

Ayrıca üçüncü gün gerçekleşen bu kutlamalar Demeter ve Kore-Persephonenin tekrar birleşmelerini simgelemektedir ve bu kutlamalar süresince kadınlar beslenmelerini liderlerinin sağladığı vejetaryen besinler ve şarapla yapmaktadırlar (Mikalson 2005: 144-145). Ancak, Demeter'e Övgü'ye bakıldığında Demeter'in şarap içmeyi caiz olmadığı gerekçesiyle reddetmesi göz önünde bulundurulduğunda, Kalligenea'da şarap tüketiminin kesinliği bilinmemektedir ancak Demeter'in hazırladığı ve içtiği *kykeon*'un tüketildiği tahmin edilmektedir.

3.4. Thesmophoria'nın kutlandığı yerler ve Arkeolojik veriler

Thesmophoria'nın oluşumu bronz çağına kadar kökenlendirilebilmektedir ki bu Eleusis Gizemleri için ispatlanan bir durum olamamıştır. Thesmophoria'lar Sicilya'dan Anadolu'ya, Kuzey Afrika'ya ve Karadeniz'e kadar tüm Yunan dünyasında yerel uyarlamalar ile dağılmıştır. Anadolu'da Gambreion'da, Efes'te, Smyrna'da ve Miletus'ta yazılı kaynaklara geçmiştir (Thomas 1998: 280). Bunların dışında, daha önceki bölümde incelenmiş olan çeşitli Demeter kült alanlarındaki arkeolojik veriler sayesinde bu temenoslarda Thesmophoria'nın kutlandığı belirtilmiştir.

Hellenistik dönemde Pergamon'daki Demeter kült aktivitelerinin Thesmophoria odaklı olduğu düşünülmektedir (Thomas 1998: 283). Apollonis döneminde, Thesmophoria kutlamaları çok daha belirgin bir hale gelmiştir ve bu dönemde yeniden yapılandırılan tapınak Thesmophoroi olarak Demeter ve Kore'ye adanmıştır. Propylon'da bulunan adak yazıtında "Kraliçe Apollonis bu stoa ve odaları Demeter ve Kore'ye adanmıştır" diye yazmaktadır. Bu durumun Thesmophoria'ya atfedilmesinin sebebinin Demeter'in kızı olarak Thesmophoria bağlamında Kore adının geçmesidir. Eleusis Gizemleri içeriğinde aynı Demeter'e Övgü'deki gibi Persephone adı kullanılmaktadır (Thomas 1998: 285). Bu sebeple, bahsedilen dönem içerisinde Thesmophoria şenliklerinin ön plana çıktığı düşünülmektedir. Bu durumu destekleyen diğer arkeolojik veriler ise Demeter kült alanında bulunan *hydriskoi* adı verilen küçük su çanaklarıdır. Bu çanakların festivalin oruca ayrılan ikinci gününde kullanıldığı, saflık ve temizlik için gereken suyu sembolize ettiği düşünülmektedir. Bunlara ek olarak, yine kutsal alanda bulunmuş olan iki adak dikkati Thesmophoria üzerinde yoğunlaştırmaktadır: birincisi kendisine nezaketinden ve iyiliğinden ötürü Menophon'un karısına ithaf ettiği adak; ikincisi ise oğulları tarafından sevgili anneleri Philotera'ya ithaf ettikleri adaktır. Bu durum kadınların eş ve anne olarak ön plana çıktığı bir durum olarak Thesmophoria ile

ilişkilendirilmektedir. Ayrıca Hellenistik döneme tarihlenen Demeter heykellerinden birinde Demeter kızı Kore ile betimlenmiştir ki Thesmophoria'da Demeter, Persephone'den ziyade Kore ile eşleştirilmektedir (Thomas 1998: 292-293).

Bir diğer önemli kült alanı sahip olan Priene'de bulunan tapınak da yine Pergamon'da olduğu gibi Demeter ve Kore ikilisine adanmıştır ve şehrin kuruluşu ile paralel zamanlarda yapılandırılan kült alanında bulunan kurban çukurları Thesmophoria'nın bu bölgede kuruluşundan beri önemli olduğunu göstermektedir (Thomas 1998: 289). Yine benzer bir şekilde Knidos'taki Demeter kutsal alanındaki arkeolojik kazılarda bulunan buluntular da Thesmophoria şenliğinin burada uzun süre kutlanmış olduğuna işaret etmektedir (Özgan 2002: 98).

6. yüzyılın başlarından beri Mısır dini ikonografisini kullanmaya başlayan ve Anadolu'da yaygın olarak tapınılan Demeter-Dionyos çiftini İsis ve Osiris çifti ile özdeşleştiren Karia kentlerinden biri olan Kaunos antik kentindeki khitonik yönü olduğu kabul edilen Demeter Temenos'unda ise yine büyük çoğunluğu kurban edilmiş domuzlara ait birçok kemik bulunmuştur. Ayrıca adak hayvan olarak domuz getiren kadın betimli terrakotta figürinler yine bu alanda ele geçen buluntular arasındadır (Bulba 2011: 23).

Anadolu'daki çeşitli diğer Demeter kutsal alanlarında bulunan ve Thesmophoria kutlamaları ile özdeşleştirilen *bothroi* (kurban çukurları) ve oruç zamanı için kullanılan çeşmeler Thesmophoria şenliklerinin yaygın bir şekilde kutlandığını işaret etmektedirler (Thomas 1998: 288). Bu durum, Anadolu'da da yaygın olarak kutlanıldığı düşünülen Thesmophoria'nın kültürel kapsamına kanıt olarak gösterilebilmektedir.

SONUÇ

Araştırmanın odak noktası olarak belirtilen kadın ve kadınlık kavramı çağlar boyunca gerek doğaları gereği anlaşılabilir oluşu, gerek bazı psikolojik etmenler sonucu tanımlanması zor noktalarıyla insanoğlunun gelişiminde farklı konumlarda yer almıştır. Günümüzde ise kadınların toplum içerisindeki gelişimi, mitemin gerçeğe bir yolculuk değil, mitemin yeni bir miteme doğru yapılan yolculuktur (Paglia 2004: 28). Kadının doğa ile özdeşliği, tarihsel bağlamda en sorunlu ve tartışma yaratan terim olagelmıştır; zira kadın, doğanın döngüsünün kendisidir ve kadının, dünya mitolojisinde kendisine çokça yer bulan deamonik arketipleri, doğanın denetlenemez yakınlığını temsil etmektedir. Kadınlara karşı duyulan tarihsel nefretin rasyonel temelleri bulunmaktadır: iğrenme, bereketli doğanın saldırganlığına karşı aklın verdiği uygun bir tepkidir (Paglia 2004: 21-25).

Bu araştırma içerisinde ele alınan konuların çerçevesi ve sıralaması Antik Çağ Yunan Medeniyeti'ndeki, özellikle de Atina'daki kadınların sosyal yapı içerisindeki konumlarından başlayarak, bu medeniyetin inanç sisteminin irdelenmesi ve dinsel yapının içerisinde kadının rollerinin incelenmesi ile oluşturulmuştur. Bu durum kadınların gündelik hayattaki rolleri ile dinsel anlamda yükümlü oldukları rollerinin karşılaştırılmasına olanak vermiştir ve oldukça açıktır ki bu iki ayrı olguda kadınların yerleri azımsanamayacak ölçüde birbirlerinden farklıdır. Gündelik yaşantılarında kadınlar mekansal, sosyal ve yasal anlamda sınırlı tutulmuşlardır. Bu sınırları oluşturan başlıca etmenler ise yine bu sosyal yapıyı ve şehir hayatını oluşturan erkek egemen yapının tüm unsurlarıdır. Bu unsurlar sebebiyle eril kavramlar ön plana çıkarak dinsel ve sosyal anlamlarda kültürleri etkilemişlerdir. Bu etkiler Antik Yunan toplumunda net bir şekilde görülebilmektedir.

Yapılan araştırmalar ve literatür analizleri doğrultusunda önemle belirtilmesi gereken noktalardan biri, din olgusunun insanlık tarihinde nasıl ve hangi sebeplerle oluştuğudur. Din teskin edici ritüellerden ve doğanın güçlerini yatıştırmak için yapılan tılsımlardan doğmuştur; Suni bir yapı olan toplum ise, aslında doğanın tahakkümü karşısındaki bir dirençtir (Paglia 2004: 13). Araştırmacılar din kavramının insanın doğası gereği yüce bir yaratıcıya tapınma ihtiyacından oluştuğunu savunmaktadır. Rasyonel anlamda, "var oluş" kavramının açıklanamaması sebebiyle de medeniyetler tarihi boyunca toplumlar, çeşitli inanç sistemleri oluşturmuşlardır. Bu inanç sistemlerinin ortak merkezlerini ise yine "yaratıcı" gücün kendisine atfedildiği dışı kavramlar ve Tanrıçalar oluşturmuştur.

Genel anlamda, araştırmanın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, tarih öncesi toplumların tümünde Ana Tanrıça olgusu bulunmaktadır. Bu dişil tanrıça'ya ise yine kadının doğurganlığı ile özdeşleştirilen özellikler ve yüce sıfatlar verilmiştir. Toprak verimliliği ile kadın doğurganlığının bağdaştırılmasının ürünü olarak ise Bereket Tanrıçaları oluşmuştur. Toplumların yaşayışlarını etkileyen en önemli faktörlerden biri olan üretim olgusu, oluşturulan bu inanç sistemlerini etkilemiştir. Erkeklerin de tarım ve üretim sürecine dahil olmaları ile birlikte eril bereket tanrıları da zaman içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Toprak kültüründen gök kültüne doğru evrimleşme boyunca kadın aşağı bir dünyaya doğru itelenmiştir. Kadının gizemli yaratıcı güçleri ve vücut hatlarının toprağın dış hatları ile benzerliği, kadını erken dönem sembolizminin merkezine yerleştirmiştir ve dinin tüm dünyada doğuşunu sağlayan Yüce Ana figürü ortaya çıkmıştır. Kadın karın büyüünün idolü olmuştur. Gök kültüne geçiş ise karın büyüünden kafa büyüüne geçiş anlamına gelmektedir. Kadının doğayla özdeşleşmesi tarih öncesi dönemde evrensel bir özellik taşımaktadır. Doğaya bağımlı olunan avcı ya da tarım toplumlarında kadınlık, bereketin içkin ilkesi olarak onurlandırılmaktadır. Kültür geliştikçe, zanaat ve ticaret, erkeklerin iklim ya da coğrafyaya bağılı kısıtlar karşısında özgürleştiren bir kaynak birikimi yaratmıştır ve doğa bir kenara itilince, kadınlık da önemini kaybetmiştir (Paglia 2004: 20-21).

Antik Yunan Bereket Tanrıçası Demeter de yine yukarıda bahsedilen tarih öncesi Ana Tanrıça kavramlarına oldukça yakın bulunmaktadır. Araştırmanın içerisinde cevaplanmaya çalışılan en önemli sorulardan birisi olan Ana Tanrıça kavramı ile yakınlığı olduğu düşünülen Tanrıça Demeter'in tapımında kadınların ön planda yer alabilmesinin nedeni, Ana Tanrıça kültüne benzerliği ile taşıdığı düşünülen bu külte ait unsurlara bağlanabilme olasılığı olmuştur. Bu sebeple Ana Tanrıça kültü incelenerek benzerlikler özellikle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ana Tanrıça kültü bulunan tarih öncesi toplumlarda kadınların sosyal yapıdaki yerlerinin diğer monoteist ve baba tanrı kavramlarına sahip toplumlardan daha ön planda tutulduğu ortaya çıkmıştır. Antik Yunan toplumunda kadınların dinsel rolleri incelendiğinde ise yine Ana Tanrıça kültlerine benzerlikleri ile öne çıkan Artemis ve her ne kadar eril bir Tanrı olsa da yine tarih öncesine ait paganistik unsurlar barındıran Dionysos kültlerinde, Demeter kültüründe olduğu gibi "kadın" varlığının ön planda tutulduğu ortaya çıkmıştır. Bu durumda kadınların bu kültlerdeki aktif dinsel sorumluluklarını yukarıda da belirtildiği üzere Ana Tanrıça kültürünün bir uzantısı

olarak algılanabilecek Yunan Tanrıçaları tapımlarında, bu kültün sağladığı "kadının ön planda olması" durumu kendini gösterebilmiştir.

Ayrıca çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere geçiş aşamasında Yunan Dininin yeri üzerinde durulmuştur. Monoteist din kavramları ile karşılaştırmalar yapılmış ve eleştiriler üzerinde durulmuştur. Ancak, her ne kadar eleştirilerin yoğunluğu fazla olsa da Yunan Dini ile tektanrılı dinlerin "Baba Tanrı" ya da "Allah Baba" kavramları ile Tanrıların Tanrısı Zeus arasındaki benzer unsurlar, geniş bir perspektif içerisinden bakıldığında Antik Yunan inanç sistemine, dinsel dönüşüm içerisinde bir geçiş noktası olarak adlandırılabilcek bir nitelik kazandırdığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, bu dönüşüm içerisindeki bu noktada, hem geçmişten gelen ve yaşanılan topraklardan miras kalan Ana Tanrıça kültüne dair özelliklerin, hem de ileride monoteizm ile birlikte tamamen insanlık üzerine yerleşmiş olacak olan Baba Tanrı kavramına dair özelliklerin bir arada bulunmasının doğal bir süreç olduğu düşünülmektedir.

Bu süreç içerisinde Tanrıça Demeter'e atfedilen tüm özellikler üzerinde durulmaya çalışılmış ve Demeter'in Antik Yunan din sistemi içerisindeki yeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Demeter efsanesi ve kızı Kore-Persephone arasındaki ilişki incelenmiştir. Demeter ve Kore-Persephone ile ilgili çeşitli analizlerin sunulması ile ortaya çıkan sonuçlar ise varsayımsal yaklaşımlardan öteye gidememektedir. Özellikle üzerinde durulan ortak nokta ise Demeter ve kızının efsanelerinin, Yunan dininin temelini oluşturan bir çok efsane ve mitin içerisindeki benzersiz oluşudur. Zira, Demeter ve Kore-Persephone'yi diğer tüm tanrı ve tanrıçalardan ayıran en büyük özellikleri bu ikilinin tek tanrıçalar grubunu oluşturuyor olmalarıdır. Hatta bu sebeple Kore-Persephone'nin tanımlanabilmesinde oldukça farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu ikilinin efsanelerinin, Tanrıça Demeter adına gerçekleştirilen tüm kutlama ve ibadetlerde hakim rielistik davranışları oluşturan ana etmen olduğu ortaya çıkmıştır.

Tanrıça Demeter adına düzenlenen Eleusis Gizemleri hakkında yapılan araştırmaların sonuçları ise bu gizemlere ait arkeolojik verilerin yetersizliği sebebiyle yine varsayımlardan öteye gidemeyen yaklaşımlardır. Araştırmanın içerisinde, kadınların varlığı ve ritüellerdeki rolleri ile ilgili net bilgilere yer verilmiştir ancak gizem ritüelleri ve bu ritüellerin anlamları hakkında net bilgilere bu ritüellerin gizliliği sebebiyle tarihe sahnesinde bıraktıkları veri yetersizliği sebebiyle ulaşılamamıştır.

Bu gizemlerle ilgili bir diğere önemli nokta ise Eleusis bölgesini ele geçirdikten sonra Eleusis Gizemleri'nde söz sahibi olan Atina'nın, arazisinin uygunsuz koşulları sebebiyle tahıl yetiştirmede zorluk çektiği ve tahıl dış alımına dair bulguların olduğu belirtilmiştir. Eleusis Gizemleri'ni kendi egemenliği altına alan Atina'nın İ.Ö. 5. yüzyılda, diğere Yunan polislerinden, Eleusis Demeter'ine tahıl bağışı yapmalarını talep etmeleri, bu ritüellerin bazı politik amaçlara da hizmet etmesi için kullanıldığını göstermektedir.

Demeter Tapımı içerisinde yer alan ve bereketi arttırmak amacıyla düzenlenen Thesmophoria şenlikleri de örnek inceleme olarak araştırmanın ana konusu çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır. Çeşitli yaklaşımlara yer verilmiştir ancak yapılan literatür taraması sonucunda ortaya çıkan şudur ki Thesmophoria şenlikleri de Tanrıça Demeter'in diğere ritüellerinde olduğu gibi gizemini büyük oranda korumaya devam etmektedir. Bu sebeple Thesmophoria ile ilgili bölümde çeşitli araştırmacıların yaklaşımlarındaki ortak noktalar ve farklı yaklaşımlar hem metin içerisinde hem de dip notlarda verilmeye çalışılsa da sonuç Thesmophoria ile ilgili olarak ulaşılabilecek yazınsal ve arkeolojik verilerin kurban edilen domuz kemiklerinden, adak olarak yapılan sunulardan ve birkaç yazınsal bulutudan öteye gidememektedir. Ancak belirtilen bu buluntular Thesmophoria ile birebir örtüşen ritüellerin kalıntıları olarak algılandığında yine bu ritüellerin öne çıkan unsurları net bir şekilde görülebilmektedir; domuz kurban edilmesi, Persephone'den dolayı kithonik yönlü adaklar ve Demeter'in anne özelliğini vurgulayan adaklar.

Bu araştırma ve sonuçlarının ışığında ortaya çıkan şudur ki Demeter kültü, Ana Tanrıça kültürünün bir uzantısı olarak algılanabilecek düzeyde güçlü özellikler göstermektedir. Bu durum kadınların bu kültür içerisindeki önemini vurgulayarak erkeklerin dış etmen olarak görülmesine sebebiyet vermiştir. Ayrıca, "hem kız-kadın, hem bakire-anne olarak kendi içinde zıtlık taşıyan bir çift değerlilikte kendini ortaya koyan, evrensel ölçüde tek bir kadın figürünün iki ayrı görünümü"⁵⁵ olarak nitelendirilen bu ikili tanrıça grubu içerisinde Persephone'nin konumu yine kadınlarla özdeşleştirilen kithonik yönü de ortaya koymakta ve daha ilkel Ana Tanrıça tapımlarında da görülen yer altını da kapsayan bir gücü ifade etmektedir. Mitsel özellikleri ile kültürel hayata etkileri yine efsanelerine paralel doğrultuda -kısmi yerel özelliklere göre değişse de- etki etmiştir. Tapımcılar için kültürel ritüeller efsaneye uygun mimetik uygulamalardan oluşmuştur. Bu durum arkeolojik veriler

⁵⁵ Agizza 2001: 111

ile de desteklenmektedir. Ancak, gizliliğin ön planda tutulduğu bu ritüellerin tam olarak anlaşılabilmesi için açılması gereken sır perdesi, arkeologların, tarihçilerin ve din bilimcilerin önlerinde durarak yeni yaklaşımlara da olanak kılacak şekilde gizliliğini korumaya devam etmektedir.

RESİMLER

Resim 1: Yılanlı Tanrıça Figürini (http://tr.wikipedia.org/wiki/Knossos).	6
Resim 2: Knossos Sarayı'nda bulunan fresko (http://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Bull-leaping.jpg)	9
Resim 3: Günlük yaşamda kadınları konu alan vazo betimi (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/31.11.10).....	14
Resim 4: Prothesis sahnesi, İ.Ö. yaklaşık 510'a tarihlenen Attik Siyah figürlü adak tableti (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/54.11.5)	18
Resim 5: Gelin ve Damadın at arabası ile Damadın evine getirilişinin konu alındığı vazo betimi (http://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/56.11.1)	21
Resim 6: Meanad betimi (http://www.mlaha.nas.de/Greeks/Music3.htm)	23
Resim 7: Willendorf Venüsü (http://tr.wikipedia.org/wiki/Willendorf_Ven%C3%BCs%C3%BC)	35
Resim 8: Demeter'in Yükselişi, Terracotta kabartma (Thomson 1983: Figure 27) .	36
Resim 9: Demeter'in pappas tipi, Eleusis'den bir kabartma (Thomson 1983: Figure 28).....	36
Resim 10: Altın ve fildişi yılanlı Tanrıça, Minos. Yaklaşık İ.Ö. 1500-1600 (Yalom 2002b: Figüre 6)	36
Resim 11: Hades ve Persephone betimi (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Persephone_Hades_BM_Vase_E82.jpg)).....	39
Resim 12: Demeter, Hermes, Persephone ve Dionysos'un birlikte betimleri . (Kerényi 1967: Figure 5)	44
Resim 13: Demeter, Persephone ve Triptolemos betimi (Campbell 1995: Resim 14).....	47
Resim 14: Demeter (ortada), Kore/Persephone (sağda), Triptolemos (ortada yukarda), Ploutos'un (Demeter bebek Ploutos'u Kore'ye uzatırken) birlikte betimleri (Kerényi 1967: Figure 50 B)	49
Resim 15: Triptolemos, Demeter ve Kore-Persephone ile birlikte, yaklaşık İ.Ö. V. yüzyıla tarihlenen ve Eleusis'de bulunan mermer kabartma (Kerényi 1967: Figure 36).....	49
Resim 16: Demeter'in "gözleri açan" sıfatının ön planda tutulduğu adak betimi (Kerényi 1967: Figure 34)	54
Resim 17: Eleusis'deki Demeter Kutsal Alanının konumu ve planı (http://www.utexas.edu/courses/introtogreece/lect18/img8eleusplan.html)	57
Resim 18: Knidos'taki Demeter Kutsal alanının planı (Newton 1862-63'teki orjinal çizime sadık kalınarak tarafımdan çizilmiştir)	59
Resim 19: Knidos'taki Temenos'ta ortaya çıkan arkeolojik buluntuların çizimleri (Newton 1862-63).....	59
Resim 20: Knidos Demeter'i (http://kids.britannica.com/comptons/art- 26207/Demeter-of-Cnidus-a-sculpture-of-the-ancient-Greek-goddess).....	59

Resim 21: Demeter Tapınağının konumu (mavi renk ile belirtilmiştir) (Ferla 2005: 126)	60
Resim 22: Demeter Kutsal Alanının Planı (Bayhan 1989: Form 4)	61
Resim 23: Demeter Tapınağının üç boyutlu çizimi (http://www.vitruvius.be/boek4h9.htm)	60
Şekil 24: Demeter Tapınağının seyir merdivenlerinin oturma basamakları (Radt 2002: res. 127).....	62

Resim 1: Yılanlı Tanrıça Figürini

Resim 2: Knossos Sarayı'nda bulunan fresko

Resim 3: Günlük yaŖamda kadnlar konu alan vazo betimi

*Resim 4: Prothesis sahnesi, İ.Ö. yaklaşık 510'a tarihlenen
Attik Siyah figürlü adak tableti*

Resim 5: Gelin ve Damadın at arabası ile Damadın evine getirilişinin konu alındığı vazo betimi

Resim 6: Meanad betimi

Resim 7: Willendorf Venüsü

Resim 8: Demeter'in Yükselişi, Terracotta kabartma

Resim 9: Demeter'in pappas tipi, Eleusis'den bir kabartma

Resim 10: Altın ve fildişi yılanlı Tanrıça, Minos. Yaklaşık İ.Ö. 1500-1600

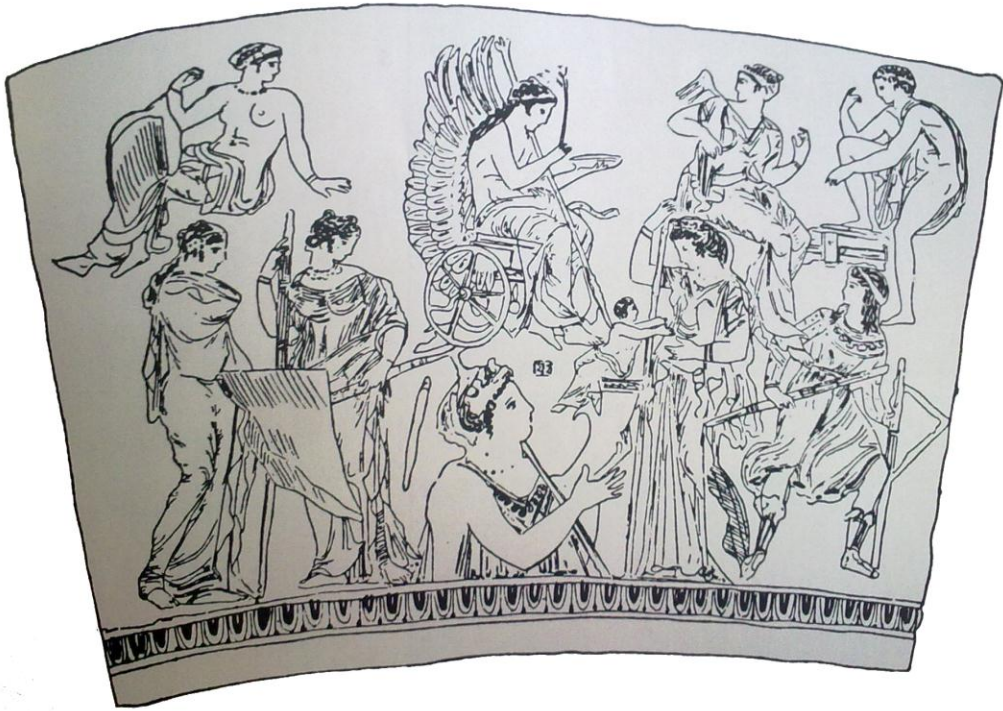
Resim 11: Hades ve Persephone betimi

Resim 12: Demeter, Hermes, Persephone ve Dionysos'un birlikte betimleri

Resim 13: Demeter, Persephone ve Triptolemos betimi

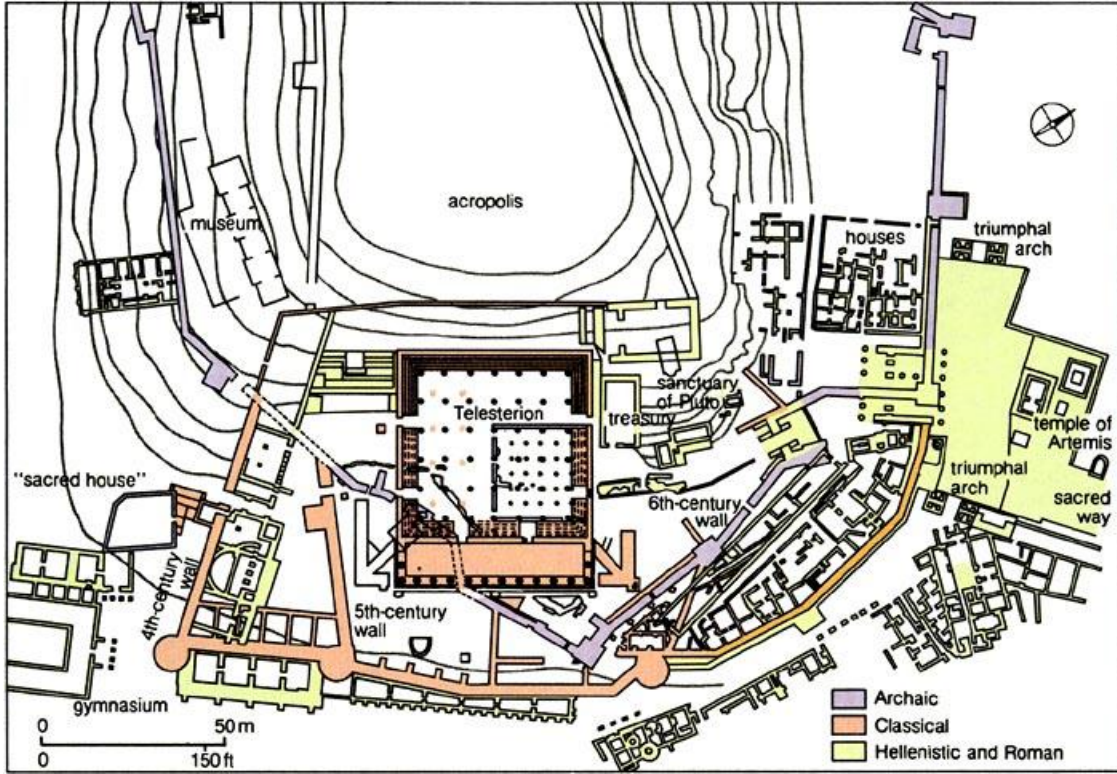
Resim 14: Demeter (ortada), Kore/Persephone (sağda), Triptolemos (ortada yukarda), Ploutos'un (Demeter bebek Ploutos'u Kore'ye uzatırken) birlikte betimleri

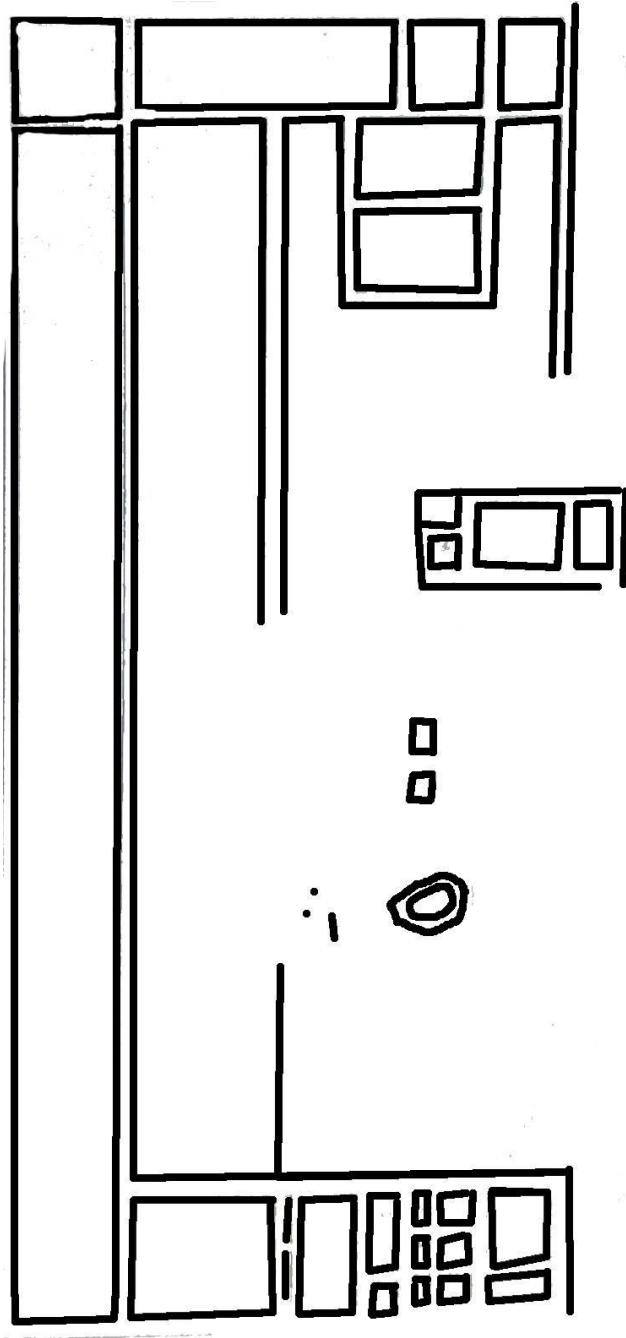
Resim 15: Triptolemos, Demeter ve Kore-Persephone ile birlikte, yaklaşık İ.Ö. V. yüzyıla tarihlenen ve Eleusis'de bulunan mermer kabartma (Kerényi 1967: Figure 36)

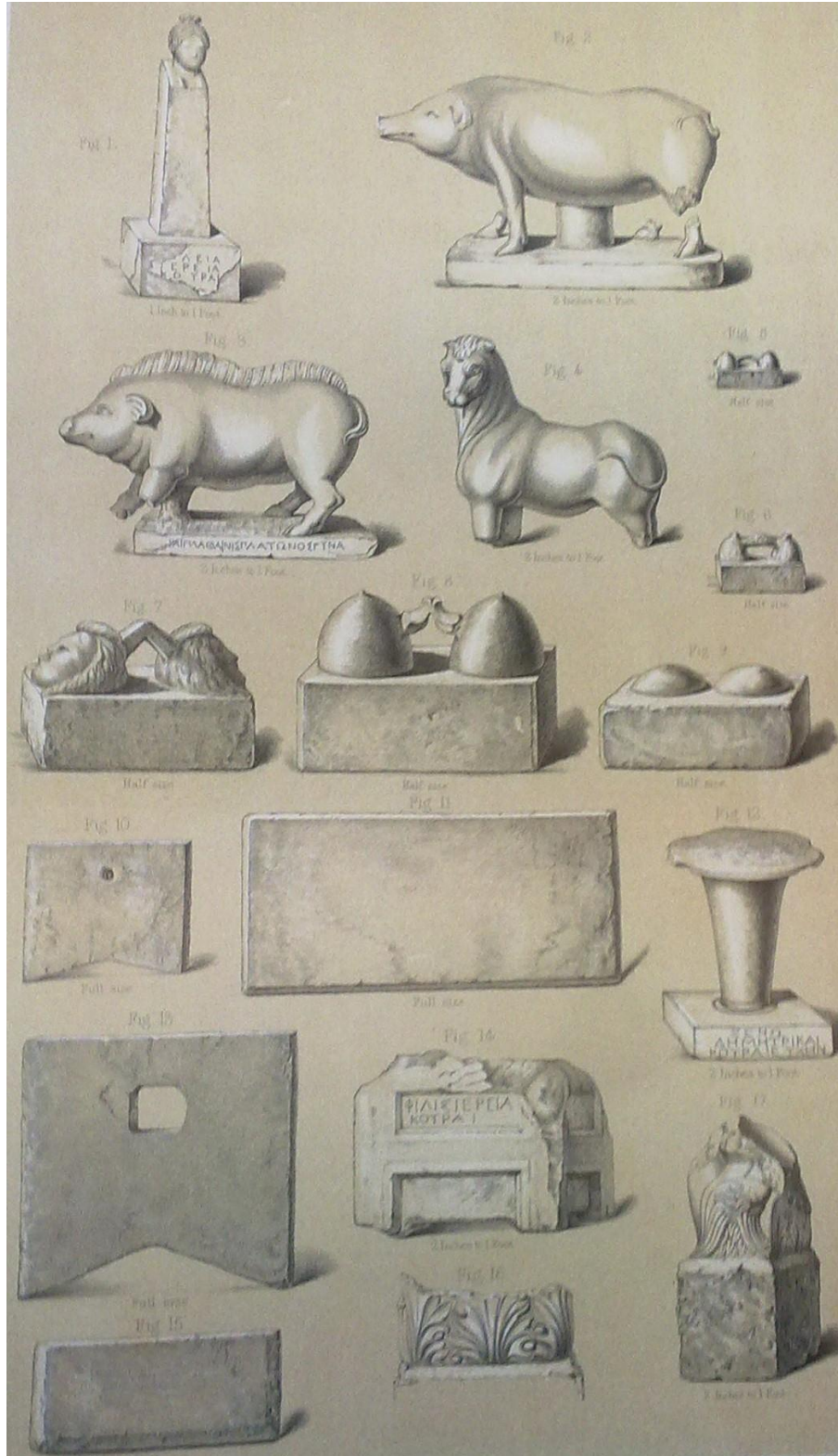
Resim 16: Demeter'in "gözleri açan" sıfatının ön planda tutulduğu adak betimi

Resim 17: Eleusis'deki Demeter Kutsal Alanının konumu ve planı

*Resim 18: Knidos'taki Demeter Kutsal alanının planı
(ortadaki elips formlu oda kurban çukurunu ifade etmektedir)*

Resim 19: Knidos'taki Temenos'ta ortaya çıkan arkeolojik buluntuların çizimleri

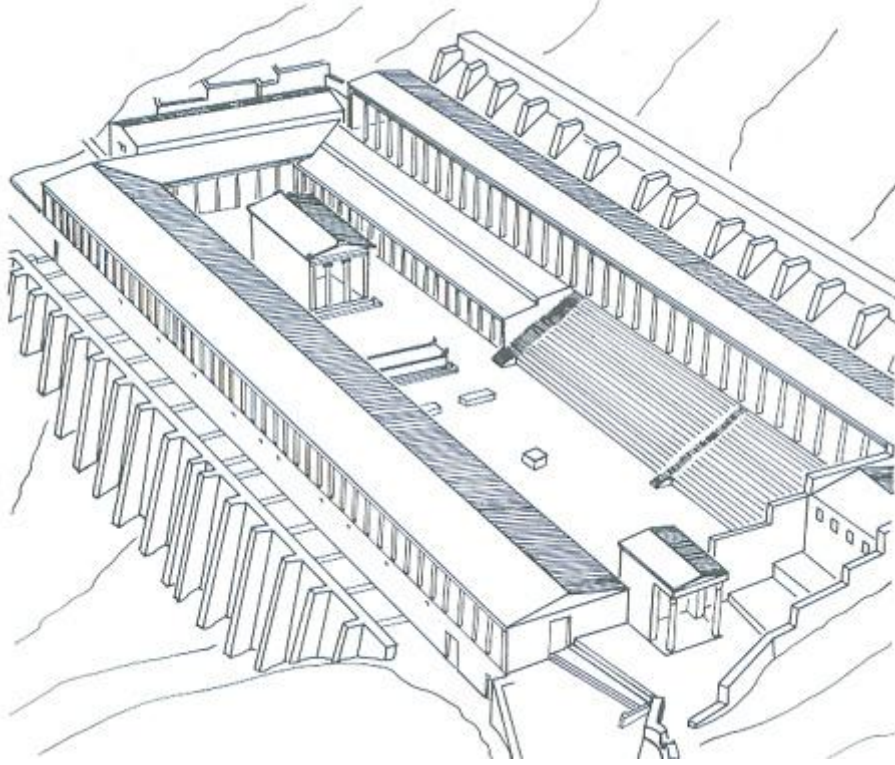
Resim 20: Knidos Demeter'i

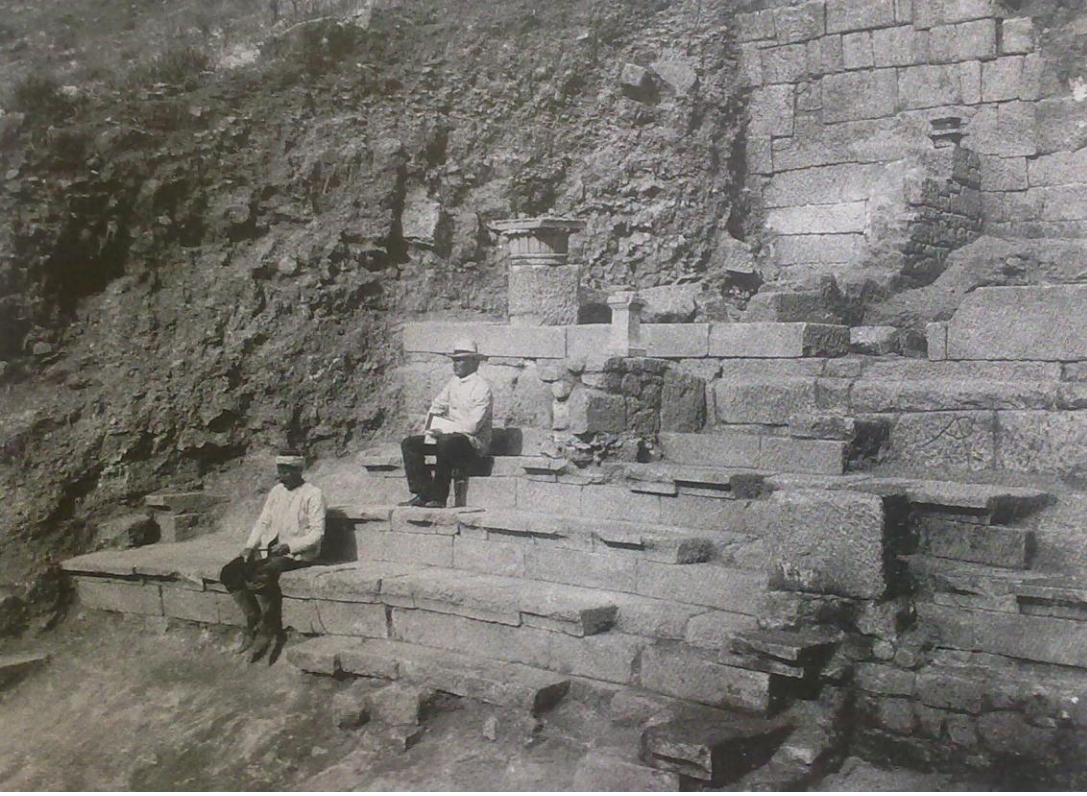
*Resim 21: Demeter Tapınağı'nın konumu
(mavi renk ile belirtilmiştir)*

Resim 22: Demeter Kutsal Alanının Planı

Resim 23: Demeter Tapınağı'nın üç boyutlu çizimi

Resim 24: Demeter Tapınağı'nın seyir merdivenlerinin oturma basamakları

KAYNAKÇA

- Agizza 2001 Rosa Agizza, Antik Yunan'da mitoloji: masallar ve söylenceler, Olympos'tan Hades'e, Parnassos'tan Elysiyon Bahçeleri'ne savaşlarla dinselğin iç içe geçtiği söylenceler evreni, çev. Z. Zühre İlkelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat
- Atan 2007 Yaşar Atan, Akdenizli Tanrılar, Evrensel Basım Yayın, İstanbul
- Bayhan 1989 Suzan Bayhan, Priene Miletus Didyma, Keskin Color Kartpostalcilik
- Beye 1975 Charles Rowan Beye, Ancient Greek literature and society, Garden City, N.Y.: Anchor Press
- Blundell 1998 Sue Blundell, "Marriage and the Maiden: narratives of the Parthenon" in The Sacred and the Feminine in Ancient Greece, ed: Sue Blundell, Margaret Williamson, London and New York: Routledge, 47-71
- Bonnard 2004 Andre Bonnard, Antik Yunan Uygarlığı: İlyada'dan Parthenon'a, çev: Kerem Kurtgözü, Evrensel Basım Yayın, İstanbul
- Borgeaud 2004 Philippe Borgeaud, Mother of the Gods: from Cybele to the Virgin Mary, trans: Lysa Hochroth, The John Hopkins University Press, Baltimore and London
- Bulba 2011 Mustafa Bulba, "Kaunos Demeter Kayalığından ele geçen Kıbrıs Heykelticikleri", ADALYA; Suna-İnan Kırca Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yıllığı, No: XIV/2011, 17-31
- Campbell 1995 Joseph Campbell, Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri Çeviren: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara
- Chadwick 1963 John Chadwick, The decipherment of linear B., New York: Vintage Books
- Clark 1998 Isabelle Clark, "The games of Hera: myth and Ritual" in The Sacred and the Feminine in Ancient Greece, ed: Sue Blundell, Margaret Williamson, London and New York: Routledge, 13-27
- Cosmopoulos 2003 Michael B. Cosmopoulos, Greek Mysteries, The Archaeology and Ritual of Ancient Greek Secret Cults, Michael B. Cosmopoulos (ed.), Routledge

- Çiğ 2006 Muazzez İlmiye Çiğ, Bereket kültü ve mabet fahişeliği, İstanbul: Kaynak Yayınları
- Deighton 2005 Hillary J. Deighton, Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, çev: Hande Kökten Ersoy, İstanbul: Homer Kitabevi
- Demiralp 2008 Didem Demiralp, "Tanrıça Demeter'in Eleusis'deki Kültüne farklı bir bakış", Ekev Akademi Dergisi-34
- Dickinson 1962 G. Lowes Dickinson, The Greek view of life, Pref. by E.M. Forster, London: Methuen
- Dillon 2002 Matthew Dillon, Girls and Women in Classical Greek Religion, London and New York
- Dürüşken 2000 Çiğdem Dürüşken, Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk, Roma'nın Gizem Dinleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul
- Eliade 2003 Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, çev: Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, cilt: 1
- Ergener 1988 Reşit Ergener, Ana Tanrıçalar Diyarı Anadolu, İstanbul: Yalçın Yayınları
- Fairbanks 1910 Arthur Fairbanks, A handbook of Greek religion, New York: American Book Company
- Ferla 2005 Kleopatra Ferla (ed); contributors, Fritz Graf, Athanasios Sideris, Priene, Athens: Foundation of the Hellenic World; Washington, D.C.: Center for Hellenic Studies, Trustees for Harvard University; Cambridge, Mass: Distributed by Harvard University Press
- Foucart 1914 Paul François Foucart, Eleusinian Mysteries, Paris
- Gezgin ve diğ. 2004 İsmail Gezgin, İlkay Gezgin, Nazım Çoşukler, Mitoloji: Mitos ve Logos, Hayatımıza Yön Veren Söylenceler, Güncel Yayıncılık, İstanbul
- Golden 1990 Mark Golden, Children and Childhood in Classical Athens, Johns Hopkins Press
- Guettel Cole 1998 Susan Guettel Cole, "Domesticating Artemis" in The Sacred and the Feminine in Ancient Greece, ed: Sue Blundell, Margaret Williamson, London and New York: Routledge, 27-45
- Guthrie 1955 c2 W.K.C. Guthrie, The Greeks and their gods, Boston: Beacon Press
- Hamilton 2008 Edith Hamilton, Mitologya, çev: Ülkü Tamer, İstanbul

- Harrison 1955 Jane Ellen Harrison, *Prolegomena to the study of Greek religion*, New York: Meridian Books
- Hesiod Hesiodos eseri ve kaynakları, çevirenler Sabahattin Eyuboğlu, Azra Erhat; Önsöz giriş ve sözlük Azra Erhat, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991
- James 1959 E. O. James, *The Cult of the Mother Goddess: An Archaeological and Documentary Study*, New York
- Kerényi 1967 Karl Kerényi, *Eleusis: archetypal image of mother and daughter*, Translated from the German by Ralph Manheim, New York: Bollingen Foundation: distributed by] Panthion Books
- Kölemenöğlu 2001 Selma Sözer Kölemenöğlu, *Ana Tanrıça Gerçeği*, İstanbul: Artan Yayınevi
- Licht 1993 Hans Licht, *Sexual life in Ancient Greece*, trans. by J.H. Reese; ed. by Lawrence H. Dawson, New York: Dorset Press
- Lloyd-Jones 2001 Sir Hugh Lloyd-Jones, "Ancient Greek Religion", *Proceedings of the American Philosophical Society* vol. 145, NO. 4, 456-464
- Mikalson 2005 John D. Mikalson, *Ancient Greek Religion*, Blackwell Publishing Ltd, UK
- Murray 1955 Gilbert Murray, *Five stages of Greek religion*, Garden City, N.Y.: Doubleday
- Mylonas 1961 George E. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press
- Newton 1862-63 Charles Thomas Newton, *A history of discoveries at Halicarnassus, Cnidus & Branchidæ*. By C.T. Newton, assisted by R.P. Pullan, London: Day & Son
- Nilsson 1949 Martin P. Nilsson, *A history of Greek religion*, translated from the Swedish by F. J. Fielden. Imprint Oxford: Clarendon Press
- Özgan 2002 Christine Bruns-Özgan, *Knidos: Antik Kent Rehberi*, çev: İ. Hakan Mert, Konya
- Paglia 2004 Camille Paglia, *Cinsel Kimlikler: Nefertiti'den Emily Dickinson'a Sanat ve Dekadans*, İngilizceden çevirenler Didem Atay, Anahid Hazaryan, Ankara: Epos Yayınları

- Radt 2002 Wolfrang Radt, Pergamon: Antik bir kentin tarihi ve yapıları, Fotoğraflar: Elisabeth Steiner; çeviren: Suzan Tammer, İstanbul: YKY
- Sappho Azra Erhat & Cengiz Bektaş, Sappho: Üzerine Konuşmalar, Şiir Çevirileri, İstanbul, 1978
- Seaford 1998 Richard Seaford, "In the mirror of Dionysos" in The Sacred and the Feminine in Ancient Greece, ed: Sue Blundell, Margaret Williamson, London and New York: Routledge, 128-147
- Sina 2004 Ayşen Sina, "Eleusis'de Demeter Kültü ve Kadın Ritüelleri/The Cults of Demeter and the Rituals Held by Women at Eleusis", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,44,1, 37-52
- Sönmez 2007 Oktay Sönmez, Knidos: Mavide Uyuyan Güzel, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Stears 1998 Karen Stears, "Death becomes her: gender and Athenian death ritual", in The Sacred and the Feminine in Ancient Greece, ed: Sue Blundell, Margaret Williamson, London and New York: Routledge, 113-128
- Stone 1990 Merlin Stone, When God was a Woman, New York: Dorset Press
- Şenel 1970 Alaeddin Şenel, Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, NO:307, Ankara
- Tekin 2003 Oğuz Tekin, Eski Yunan Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul
- Thomas 1998 Christine M. Thomas, "The Sanctuary of Demeter at Pergamon: Cultic Space for Women and its Eclipse", in Pergamon citadel of the gods: archaeological record, literary description, and religious development, edited by Helmut Koester, Harrisburg, Pa.: Trinity Press International
- Thomson 1983 George Derwent Thomson, Eski Yunan toplumu üstüne incelemeler: Tarih öncesi Ege, çev. Celal Üster, İstanbul: Payel Yayınevi, 1983-1985
- Toynbee 1953 Arnold Toynbee, Greek civilization and character: the self-revelation of ancient Greek society / introduction & translation, New York: New American Library
- Türcke 1995 C. Türcke, Cinsiyet ve Akıl: Cinsiyetlerarası Savaşımında Felsefe, çev: M. Tüzel, Kabalcı, İstanbul

- Vernant 1996 Jean Pierre Vernant, *The Myth and Society in Ancient Greece*, çev. Janet Lloyd, New York
- Wilkinson 2009 Philip Wilkinson, *Efsaneler ve Mitler*, çev: Emel Lakşe, Alfe Basım Yayın, İstanbul
- Winston 2010 Robert Winston, *Tanrının Öyküsü: Tanrı mı insanı, insan mı tanrıyı yarattı?*, çev. Sinan Köseoğlu, İstanbul: Say Yayınları
- Yalom 2002a Marilyn Yalom, *Antik Çağlardan Günümüze Evli Kadının Tarihi*, çev. Zeynep Yelçe, Neşenur Domaniç, İstanbul
- Yalom 2002b Marilyn Yalom, *Memenin Tarihi*, çev. A. Gün, İstanbul
- Yılmaz 2010 Osman Yılmaz, "*Sanatın Arketipi olarak Anne İmgesi*", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2010, Cilt: 34, Sayı: 2, 47-59
- Zunst 1971 Günther Zuntz, *Persephone: Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*, Oxford, At the Clarendon Press

ÖZGEÇMİŞ		
Adı, Soyadı	BAŞAK	EMİR
Doğum Yeri ve Yılı	BURSA	1982
Bildiği Yabancı Diller	İNGİLİZCE	FRANSIZCA
ve Düzeyi	ÇOK İYİ	ORTA
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	1993 - 2000	Nilüfer Milli Piyango Anadolu Lisesi
Lisans	2003 - 2007	BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ
Yüksek Lisans	2008 - -	ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Doktora		
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:	<p>Sunumlar: “Reşat Ekrem Koçu ve İstanbul Ansiklopedisi”, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Öğrencileri Sempozyumu, 2005, İstanbul “The meeting place of the first Ecumenical Council and the Church of the Holy Fathers at Nicaea”, Prof. Dr. Cyril Mango’nun makale okuması, Uluslararası İznik 1. Konsil Sarayı’nın Lokalizasyonu Çalıştayı, 22-23 Mayıs 2010, İznik</p>	
İletişim (e-posta):	basakemir@gmail.com	
	Tarih İmza Adı Soyadı	

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Başak Emir
Tez Adı	Antik Çağ'da Kadınların Dinsel Ritüelleri – Thesmophoria örnek incelemesi-
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Arkeoloji
Bilim Dalı	Klasik Arkeoloji
Tez Türü	Yüksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Mustafa Şahin
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☐ 3 yıl ☐ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih:

İmza:

RİT-FR-SKD-12/00